T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANA BİLİM DALI

BERNARD LEWİS'İN İSLAM TARİHİNE YAKLAŞIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELİHA AKTÜRK

ANKARA-2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANA BİLİM DALI

BERNARD LEWİS'İN İSLAM TARİHİNE YAKLAŞIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELİHA AKTÜRK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hasan KURT

ANKARA-2014

BERNARD LEWİS'İN İSLAM TARİHİNE YAKLAŞIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELİHA AKTÜRK

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan KURT

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
.....	.....……..
.....	.....……..
.....	.....……..

Tez Sınavı Tarihi .....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(……/……/20…)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

……

İmzası

……

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ii

KISALTMALAR iv

GİRİŞ 1

I. BÖLÜM: LEWİS'İN HAYATI, ESERLERİ, İLMÎ ŞAHSİYETİ

A. HAYAT HİKÂYESİ, GÖREVLERİ VE FAALİYETLERİ 4

B. BAŞLICA ESERLERİ

B.1.Kitapları 14

B.2. Makaleleri 31

II. BÖLÜM: LEWİS'İN İSLAM TARİHİ ALANINDA ÜZERİNDE DURDUĞU TEMEL MEVZULAR

A. ARAPLARIN TARİHİ 40

B. TÜRKLERİN İSLAM DÜNYASINDAKİ YERİ 45

C. HAŞHÂŞÎ TARİKATI VE İSLAM TARİHİNDEKİ YERİ 51

D. TARİHTE BATI VE ORTADOĞU KAVRAMI 56

E. İSLAM VE DEMOKRASİ 62

III. BÖLÜM: BERNARD LEWİS'İN TARİHÇİLİĞİ

A. LEWİS'E GÖRE TARİH 69

B. LEWİS'E GÖRE İSLAM TARİHİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ 76

C. LEWİS'E GÖRE İSLAM TARİHÇİLİĞİNİN KARŞILAŞTIĞI BAŞLICA PROBLEMLER 86

D. LEWİS'İN KULLANDIĞI KAYNAKLAR VE YÖNTEMİ 92

SONUÇ 99

KAYNAKÇA 104

ÖZET 112

ABSTRACT 113

ÖNSÖZ

Batı'nın Doğu'yu anlatma ve açıklama çabası hep var olmuştur. Genelde oryantalist çalışmalar olarak tanımlanan bu çalışmalar ortaya çıktığı günden itibaren ilgi toplamıştır. Çünkü Batı, bir zamanlar çok gelişmiş olan Doğu toplumlarının bu başarısının altındaki nedenleri her zaman merak etmiştir. Son yüzyıllarda gelişme sırası kendisine geçen Batı, Doğu'nun gerileme nedenlerini de araştırmaya ve bu tür hatalara düşmemeye büyük önem vermektedir. 1950'li yıllardan sonra ise bu çalışmalara damgasını vuran isim Bernard Lewis olmuştur. Yazar, Ortadoğu hakkında uzmanlaşan Batılı yazarlar arasında hiç şüphesiz en fazla okunanıdır. İslam ve Ortadoğu konularında birçok çalışma yapan Lewis, aynı zamanda üzerinde çok durulan ve tartışılan bir yazar olmuştur. Tartışılan yönleri kimi zaman kullandığı yöntemleri, kimi zaman Müslüman toplumu hakkındaki fikirleri olmuştur.

Biz bu çalışmamızda Lewis'in kısa hayat hikâyesini, onun hayatı boyunca üzerinde durduğu temel konuları ve İslam tarihi ve tarihçilik ile ilgili düşüncelerini derleyip toparlamaya çalıştık. Çalışmamızı ortaya koyarken birçok sorunla karşılaştık. En başta gelen sorunumuz ise Lewis'in, tüm dünyada bu kadar tanınması, İslam ve Ortadoğu konularında adeta tek otorite olarak görülmesine rağmen ülkemizde ve İslam dünyasında onun hakkında yapılan çalışmaların yok denecek kadar az olmasıdır. Kendisiyle alakâlı başlı başına bir akademik çalışma bulunmadığı gibi kaleme alınan çok az sayıdaki makale de, genelde bilimsel niteliği az olan köşe yazılarından ibarettir. Bu nedenle elinizdeki çalışmayı çoğunlukla Lewis'in kendi eserlerinden yola çıkarak hazırlamaya çalıştık.

1950'li yıllardan günümüze kadar oldukça üretken olan birini incelemek epeyce zordur. Çok sayıda makale, kitap, söyleşi, her çeşit ve çok farklı konularda bu kadar fazla çalışmayı ele almak bundan sonra da Lewis hakkında yapılacak çalışmalar için imkânsız görünmektedir. Bu nedenle seçim yapmak gerekir. Lewis'in bütün fikirlerini ve mantığını çözmek için tüm eserlerini de taramanın gerekmediğini söyleyebiliriz. Tabii ki burada kastedilen şey, bazı çalışmalarının önem arz etmediği değildir. Çünkü Lewis, böyle bir çalışma tekniği geliştirmiştir. Örneğin belli bir tarihe kadar yayınladığı makaleleri kitaba dönüştürmüş, ya da bazı kitaplarını toplayıp içindeki önemli makalelerden yeni bir kitap yayınlamıştır. Bu nedenle birçok eserinde tekrarlarla karşılaşılabileceğinden ötürü elde bulunanlardan temel fikirleri tespit edilebilir.

Yüksek lisans seviyesindeki bu araştırmanın ileride daha geniş çalışmalara imkân ve temel teşkil etmesi düşüncesi, benim bu konuya eğilmemdeki başlıca neden olmuştur. Ümidim, geçtiğimiz yüzyıl boyunca İslam ve Ortadoğu denildiğinde tüm dünyada ilk akla gelen isimlerden olan Lewis'in, ülkemizde ve İslam dünyasında çok daha geniş kapsamlı araştırmalara konu edilmesidir.

Tezin birinci bölümünde Lewis'in hayatı, eserleri ve ilmî şahsiyetinden bahsedilecektir. İkinci bölümde Lewis'in İslam tarihi alanında üzerinde durduğu temel mevzulara yer verilecektir. Üçüncü bölümde ise Lewis'in tarihçiliği ve İslam tarihine olan bakış açısı ele alınacaktır. Bu araştırmayı yapmam konusunda beni teşvik eden ve bana yol gösteren Danışman Hocam Prof. Dr. Hasan KURT ve tüm değerli hocalarıma ayrıca desteklerinden ötürü sevgili aileme çok teşekkür ederim.

MELİHA AKTÜRK

ANKARA / 2013

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt Numarası
çev.	: Çeviren
D.İ.B	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Der.	: Dergisi
ed.	: Editör
Fak.	: Fakültesi
Inst.	: Institute
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.ö	: Milattan önce
Neş.	: Neşriyat
ö.	: Ölümü
Pub.	: Publishing (Yayıncılık)
s.	: Sayfa Numarası
S.	: Sayı
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüme

TTK	: Türk Tarih Kurumu
Üniv.	: Üniversitesi
Vol.	: Volume (cilt, sayı)
yy.	: Yüzyıl
Yay.	: Yayıncılık veya Yayınları

GİRİŞ

İslam tarihi asırlardır çokça tartışılan ve yorum yapılan hadiseleri içine alan bir alandır. Doğrudan İslam tarihinin içerisinde değerlendirilen bazı olaylar, dünya tarihinin de seyrini değiştiren önemli hadiseler içinde görülmüş, dolayısıyla pek çok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Doğulu veya Batılı birçok araştırmacı taraflı ya da tarafsız bu alan üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu da tarihte yaşanmış bir hadise üzerinde çok farklı yorum ve yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Zaman zaman ise bu yaklaşımların sahipleri olan araştırmacılar incelenmiş, onların bu alana olan yaklaşımları tartışılmıştır. Bu çalışmanın konusu da, İslam tarihi alanında, eserleri çok ses getiren ve çok önemli bir araştırmacı olarak kabul edilen Bernard Lewis'in bu alana olan yaklaşımı olarak seçilmiştir.

Lewis, kimi zaman Oryantalist geleneğin pençesinden kurtulamayan bir popülist, kimi zaman ise bazı eserleriyle Oryantalizmi aşmaya çalışan bir yazar olarak görülmüştür. Bu tanımlamalara Lewis'in çok yönlülüğü neden olmuştur diyebiliriz. Çok farklı zamanlarda, çok farklı konularda yaptığı kritik yorumlar bu tür tanımlamalara yol açmıştır. İslam toplumunu oluşturan halklar üzerindeki tespitleri ve genellemeleri sıkça tartışılmıştır. İlgi alanı çok geniş bir yelpazeden oluşmaktadır. Arap tarihi, Ortadoğu, İslam ve demokrasi, Türkiye'nin değişim süreci, Mustafa Kemal Atatürk, Haşhâşîler, Osmanlı, Semitizm gibi birçok alana el atmış, bu konularla ilgili eserler vermiştir. Aynı zamanda birçok dil bilmenin verdiği avantajla halkların, kendi dillerinin kökenleriyle analizlerini yapan büyük bir dilbilimci olarak görülmektedir.

Lewis, bugün özellikle Batı dünyasında İslam ve ilgili konularda fikirlerine başvurulan, popülaritesi yüksek bir araştırmacıdır. Hayatı boyunca İslam dünyasını ilgilendiren hemen her mevzuyu etkin bir şekilde takip etmiş, kendisiyle söyleşiler yapılmış, çok okunan dergilerde makaleleri yayınlanmış ve sürekli yeni kitaplar telif etmiştir. Bu denli ünlü bir oryantalistin İslam'a olan yaklaşımının sistemli bir şekilde ele alınması ve bunların iyi tahlil edilmesi büyük önem taşımaktadır. Çalışmamızın, onun İslam tarihine olan yaklaşımı ile ilgili zihinlere takılan soruların cevaplanmasına katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Lewis'in çok yönlü bir araştırmacı olmasına rağmen Türkiye'de pek araştırma konusu yapılmaması bu araştırmayı önemli kılan diğer bir nedendir. Hâlbuki Türk dili,

Türk toplumu, Türkler ve İslam, Türkiye'nin değişim süreci gibi Türk halkını ilgilendiren pek çok mesele, Lewis tarafından büyük bir titizlikle incelenmiştir. Bu bakımdan Lewis'in bu yönünün de yapacağımız araştırma ile birlikte daha sistemli bir şekilde ele alınmasını ummaktayız.

Lewis hakkında derli toplu akademik bir çalışma yapılmamasının nedeni, belki de onun bu denli çok yönlülüğüdür. Çünkü Lewis'in çalışmaları, birçok disiplin içerisinde ele alınıp incelenecek bir genişliktedir. Onu bir tarihçi, sosyal bilimci, siyaset uzmanı, uluslararası ilişkiler uzmanı, sosyolog veya bir dilbilimci inceleyebilir. Lewis'in tek yönlü bir bilim adamı olmaması, onun çalışmalarının geniş bir biçimde ele alınamamasına neden olmaktadır. Şüphe yok ki birçok alana vâkıf kişilerin Lewis hakkında yapacakları kapsamlı çalışmalar onun daha iyi anlaşılması için daha sıhhatli görünmektedir.

Tezde, son dönemin önemli İslam araştırmacılarından Bernard Lewis'in İslam tarihine olan yaklaşımı ele alınacaktır. Bu bağlamda öncelikle Lewis'in hayatı, akademik çalışmaları ile ilgili bilgilere yer verilip, onun tarih anlayışından söz edilecektir. Sonrasında ise onun İslam tarihine olan yaklaşımı hususundaki tespitlerine yer verilecektir. Tezin öncelikli amacı, hem Batı hem de Doğu'daki İslam araştırmacılarını yakından ilgilendiren, eserleri birçok dile çevrilerek çok geniş bir coğrafyaya yayılan ve alanında çok önemli bir akademisyen olarak görülen Bernard Lewis'in, İslam tarihini ele alış biçimini belirtip, onun bu alandaki yaklaşımını açıklamaktır. Temel amaç bu olmakla birlikte Lewis'in, genel olarak tarih ve özelde İslam tarihini ele alış yöntemi ile ilgili ulaştığı sonuçlara yer vermek, İslam tarihini anlatırken kullandığı temel argümanlar ve sıkça bahsettiği konular hakkındaki temel görüşlerini aktarmak hedeflenenler arasındadır.

Tezde Lewis'in İslam tarihine olan yaklaşımı, farklı konulardaki fikirleriyle karşılaştırılarak, gerektiğinde ise başka İslam tarihi araştırmacılarının yaklaşımlarıyla karşılaştırılarak deskriptif (tasvirî) ve tahlilî bir biçimde ele alınmaya çalışılacaktır. Araştırmada Lewis'in öncelikle kendi kitapları ve akademik çalışmaları esas alınacaktır. İlgilendiği çeşitli İslam tarihi konuları deskriptif bir yöntemle anlatılmaya çalışılacaktır. Doğrudan kendi eserlerinden yararlanırken ya da farklı çalışmalardan Lewis ile ilgili bilgileri aktarırken izleyeceğimiz en makul yol, bahsettiğimiz yöntemdir. Sonrasında ise Lewis'in, tespit ettiğimiz görüşleri incelenip, genel bir değerlendirmeye varılmaya

çalışılacaktır. Bu yapılırken de en çok kullanacağımız yöntem, tahlilî yöntem olmaktadır. Ayrıca kendisinin çağdaşı olan bazı Batılı araştırmacıların İslam'a olan yaklaşımlarına yer verilerek, genel bir İslam tarihi anlayışı ortaya koyulacaktır. Bu yapılırken de karşılaştırma yönteminden az da olsa yararlanılacaktır. Aynı zamanda Lewis'in genel olarak yaklaşımı ortaya konulurken yeri geldiğinde birtakım fikirleri misal gösterileceğinden örnekleme yöntemine de başvurulacaktır.

Diğer son dönem tarihçi veya oryantalistlerin İslam tarihi konusundaki görüşlerine yer verip, Lewis'in görüşleriyle karşılaştırılması teze dâhil edilmesi mümkün olmakla beraber, araştırmamızın sınırlarını aşacağı için, böyle bir karşılaştırma yapılmayacaktır. Ayrıca Lewis'in İslam tarihi kapsamından ayrı tutabileceğimiz konulardaki görüşlerine kapsamlı bir şekilde yer verilmeyecektir.

Tez ile ilgili olarak gerekli verilerin toplanmasında kullanılacak olan yöntem kaynak taramasıdır. Konumuzun deneysel bir yönü bulunmayıp teorik bir yapıya sahip olmasından dolayı, tezi oluşturmada izlenecek yöntem; yazılı kaynakları araştırmak, okumak, incelemek; yabancı dildeki eserleri ise tercüme ederek onlardan yararlanmak olacaktır. Tezimizin konusu olan Lewis'in İslam tarihi anlayışının doğru bir şekilde anlaşılması için kendisinin kaleme aldığı kitap ve makaleler tespit edilip incelenecek; konuyla alakâlı olanlar ayrıntılı bir biçimde okunacaktır. Bunun haricinde çeşitli kaynaklarda kendisinin tarihçiliğiyle alakâlı bilgiler varsa bunlardan da yararlanılacaktır. Bu anlamda temel kaynaklar, Lewis'in kendi kitapları, akademik makaleleri, çeşitli köşe yazıları ve kendisiyle yapılan söyleşiler olmaktadır.

Bu ve benzeri yöntemler ve hedeflerle, bilimsel çevrelerde çok tartışılan ve tartışılmaya da devam edilecek olan Bernard Lewis'i inceleyeceğiz. Genellikle tartışılan yönleri, Müslüman toplumu hakkındaki görüşleri ve İslam'a yönelik tutumudur. Tartışılan yönlerinin fazla olması ve fikirlerinin çok dağınık eserlerde bulunması işimizi biraz güçleştirmektedir. Fakat elimizden geldiğince büyük bir titizlikle konuyu işleyip aktarmaya çalışacağız.

I. BÖLÜM: LEWİS'İN HAYATI, ESERLERİ, İLMÎ ŞAHSİYETİ

A. HAYAT HİKÂYESİ, GÖREVLERİ VE FAALİYETLERİ

Bernard Lewis, 31 Mayıs 1916 tarihinde İngiltere'de doğmuştur. Londra'da yaşayan orta sınıf Yahudi bir aileye mensuptur. Çok küçük yaşlardan itibaren yabancı dillere ve tarihe ilgi duymuştur. Üniversite öncesi öğrenim hayatını Londra'da tamamlamıştır. 1933 yılında ise üniversiteye başlamıştır. 1936 yılında Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Bölümü'nü[1] bitiren Lewis, 1937 yılında da Paris Üniversitesi Semitik İncelemeler Kürsüsü'nden mezun olmuştur. Ortadoğu ve tarih araştırmalarına çok küçük yaşlardan itibaren ilgi gösteren Lewis, bu araştırmalar için gereken yabancı dilleri öğrenme hususunda oldukça heveslidir. Daha lisans yıllarında Latince, Yunanca, Eski Ahit İbranicesi ve Klasik Arapçaya merak sarmıştır. Yüksek lisansa başladığında ise Arapça çalışmalarını genişleterek Farsça ve Türkçeyi de listesine eklemiştir. Paris Üniversitesi'ndeki araştırmaları sırasında da Türkçeyi öğrenmiştir. Yüksek lisansını Ortadoğu tarihi yoğunluklu olmak üzere tarih konusunda, doktorasını ise İslam tarihi konusunda yapmıştır. 1939 yılında Londra Üniversitesi İslam Tarihi Kürsüsü'nden döneminin meşhur oryantalistlerinden H. A. R. Gibb'in danışmanlığında hazırlamış olduğu *The Origins of Ismailism* adlı teziyle doktor unvanını almıştır.[2]

Lewis, 1937–38 akademik yılında, Royal Asiatic Society[3] (Kraliyet Asya Derneği)'nin vermiş olduğu bir burs sayesinde, hocası Gibb'in tavsiyesini dinleyerek Ortadoğu'ya ilk seyahatini gerçekleştirmiştir. İlk durağı Mısır'dır. Burada klasik Arapçanın yanında halk Arapçası denilen Âmmiceyi de öğrenen Lewis, Kahire

[1] Sömürge yıllarında İngilizlerin, Doğu'daki hâkimiyetlerini pekiştirmek ve mevkilerini korumak adına açtıkları okulların bir devamı niteliğinde olduğu düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Hamdi Zakzuk, **Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı**, çev. Abdülaziz Hatip, Işık Yay., İzmir, 1993, s. 36.

[2] A. L.,Tibawi, "İngilizce Konuşan Oryantalistler: İslâm'a ve Araplara Yaklaşımlarına Dair İkinci Eleştiri", **Krizdeki Oryantalizm**, A. L. Tibawi, Enver Abdülmelik ve Hamid Algar, çev. Ahmet Rana, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1998, s. 153.

[3] 1823'te İngiltere'de kurulmuştur. Bu derneğin çıkardığı Journal of the Royal Asiatic Society (JRAS) dergisi halen yayınlanmaktadır.

Üniversite'sinde bir süre okutman olarak görev yapmıştır. Mısır'dan sonra Filistin, Suriye, Lübnan ve Türkiye'de epey gezerek 1938 baharında Londra'ya geri dönmüştür.[4]

Lewis, Ortadoğu'ya yaptığı bu tür ziyaretlerin, Ortadoğulu krallar ya da başka yöneticilerle bir araya gelmesinin, ayrıca meslektaşlarıyla yaptığı kapsamlı görüşmelerin, kendisine bölgenin yapısını anlaması açısından çok katkı sağladığını belirtmektedir. Ama o, Ortadoğulu öğrencilerle geçirdiği zamanın ve paylaşımların, belki de bunların hepsinden daha önemli olduğunu düşünmektedir. Çünkü bu birliktelikler, Lewis'in Ortadoğunun canlı yaşamıyla temasta kalmasını sağlamıştır.[5]

Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Bölümünde 1938 yılında İslam tarihi dersleri vermeye başlayan Lewis'in, bu göreve atanmasından bir yıl sonra II. Dünya Savaşı patlak vermiş ve kendisi de orduya katılmıştır. Başta Kraliyet Zırhlı Tugayı'na atanan Lewis, sonrasında bildiği diller sayesinde istihbarat bölümüne tayin edilmiştir. Ortadoğu dilleri ve kültürüne hâkim olması, Arâmice, İbranice, Arapça, Latince, Farsça ve Türkçe gibi dilleri çok iyi bilmesinden ötürü bu göreve çağrılmış ve beş sene bu görevi sürdürmüştür. Bu dönemde İngiliz ordusu ve istihbaratına, İngiliz dış politikasına hizmet etmiştir.[6] İstihbarat bölümünden de Dışişleri Bakanlığı'nın Ortadoğu meselelerine bakan bir bölümüne geçen Lewis, 1941–45 yıllarında bu bölüme bağlı olarak çalışmıştır.

1945 yılında savaş bittiğinde Kahire Üniversitesi'ne geri dönmüştür. Lewis, çok farklı işlerle uğraşarak geçen altı yıllık bir aradan sonra, akademik kariyerini sürdürmenin pek kolay olmadığını söylemektedir. Savaş yıllarındaki görevi sayesinde Ortadoğu ile ilgili tecrübelerinin arttığını, Ortadoğu'da gündelik hayatın ve siyasetin bazı yönlerine dair yakından bilgi sahibi olduğunu belirtmektedir. Fakat araştırmacı ve akademisyen olarak mesleğini yeniden öğrenmeye çalışmak zorunda kaldığını da vurgulamaktadır. 1949 yılında ise yine Londra Üniversitesi'nde o zaman yeni kurulmuş olan Yakın ve Orta Doğu Tarihi kürsüsüne atanmıştır. [7]

1949 sonbaharında Ortadoğu'ya üçüncü seyahatini gerçekleştiren Lewis, bölgeyi oldukça değişmiş bulmuştur. 1948'deki Arap-İsrail savaşları sonrasında Arap ülkelerine

[4] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, çev. Ebru Kılıç, Kapı Yay., İstanbul, 2008, s. 4-5.
[5] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara,** s. 17.
[6] Özgür Oral, "Bernard Lewis ve Oryantalist Gelenek", **TALİD**, C. 1, S. 2, 2003, s. 601–2.
[7] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara,** s. 5-6.

Yahudilerin girişleri kısıtlanmış, böylece kendisinin de araştırma için gidebileceği ülkeler oldukça azalmıştır. Araştırmasını rahat yürütebileceği ülkeler Türkiye, İran ve İsrail'dir. O da 1949–50 akademik yılını bu üç ülkede geçirebilecek şekilde düzenlemiştir. Başlangıç noktası olarak İstanbul'u seçen Lewis, Türk kütüphane ve arşivlerinde uzun çalışmalar yapmıştır. Arşivlerde çalışma iznini elde ettiğinden dolayı kendini şanslı bulmaktadır. Lewis, buralarda yaptığı çalışmalarını ve bu çalışmaların mahsulü olan ilk yayınlarını akademik kariyerinin bir parçası, hem kendini ifade etme aracı hem de ilerleme yönünde bir merdiven olarak görmektedir.[8]

Lewis, mezun olduktan sonra silahlı kuvvetlere katıldığı döneme kadar pek önemli eserler vermemiştir. 1940 yılında *The Origins of Ismailism*[9] ve *Turkey to-Day*[10] çalışmalarını, 1941 yılında ise *British Contributions to Arabic Studies*[11] adlı çalışmasını yayınlamıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından ise akademik çalışmalarına geri dönmüştür. Savaştan iki yıl sonra *A Handbook of Diplomatic and Political Arabic*'i[12], 1948 yılında da editörlüğünü yaptığı *Land of Enchanters*[13] adlı çalışmalarını yayınlamıştır.

Arap tarihi ve Arap Birliği gibi konuların Batı dünyasında ilgi çekmeye başlamasıyla beraber Lewis, çalışmalarını bu alana doğru kaydırmış, 1950 yılında *The Arabs in History*[14] kitabını yayınlamıştır. Aynı zamanda Türkiye'yi hiçbir zaman gündeminden düşürmemiştir. Bu çalışmaları neticesinde *Notes and Documents from the Turkish Archives*[15] adlı kitabını, 1952 yılında yayınlamıştır. Bu dönemde Türkiye ve Türkler hakkında pek çok makale yazmış, hepsi de büyük ilgi uyandırmıştır. Böylece 1961 yılında yayınlayacağı *The Emergence of Modern Turkey*[16] adlı önemli çalışmasına katkı sağlayacak kuvvetli materyaller toplamıştır. Bu kitabı yayınladıktan sonra da Türkiye'nin güncel meseleleri ve Türk Tarihi hakkındaki çalışmalarına devam etmiş,

---

[8] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 6-8.
[9] (Doktora tezidir.) Bernard Lewis, **The Origins of Ismailism**: a Study or the Historical Background of the Fatimid Caliphate, W. Heffer, Cambridge, 1940.
[10] Bernard Lewis, **Turkey to-Day**, Hutchinson, London, 1940.
[11] Bernard Lewis, **British Contributions to Arabic Studies**, Longmans Green Press, London and New York, 1941.
[12] Bernard Lewis, **A Handbook of Diplomatic and Political Arabic**, Luzac, London, 1947.
[13] Bernard Lewis, **Land of Enchanters: Egyptian Short Stories from the Earliest Times to the Present Day**, Harvill Press, Londra, 1948.
[14] Bernard Lewis, **The Arabs in History**, Hutchinsons's University Library, London and New York, 1950. Türkçesi için bkz. Tarihte Araplar, çev. Hakkı Dursun Yıldız, Anka Yay., İstanbul, 2001.
[15] Bernard Lewis, **Notes and Documents from the Turkish Archives**, Kudüs, 1952.
[16] Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey**, Oxford University Press, London and New York, 1961. Türkçesi için bkz. Metin Kıratlı, TTK Yay., Ankara. 1970.

Türkiye'de İslamî direniş ve Osmanlı arşivleri gibi hususlarda araştırma yapmıştır. Daha sonraki dönemde de İslam toplumu, Ortadoğu gibi konularda pek çok makalesi ve denemeleri önemli dergilerde yayınlanmıştır. Bir yandan da diğer kitaplarını yayınlamaya devam etmiştir.[17]

1962 yılında editörlüğünü P. M. Holt ile birlikte yaptığı, içinde "Arap, Fars ve Türk Tarih Yazımı" ve "Avrupa Tarih Yazımında İslam ve Ortadoğu'nun Yeri" gibi bölüm başlıklarının bulunduğu *Historians of the Middle East*[18] adlı çalışması yayınlanır. Yine bu dönemlerde Batılıların hazırlamış olduğu İslam Ansiklopedisi'nin ikinci basımındaki birçok makale Lewis'in imzasını taşır. *The Emergence of Modern Turkey'*den sonra *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire*[19] adlı çalışmasını yayınlayarak Türkiye hakkında iyice uzmanlaşmıştır. Bu çalışmaların sonrasında *The Middle East and the West*[20], ardından da *The Assassins*[21] adlı çalışmalarını okurlarıyla paylaşmıştır. Lewis, eserlerini birbiri ardınca yayınlamaktadır. Arap ve Müslüman dünyasında çok tartışmalara neden olan eseri *Race and Color in Islam*[22] adlı çalışmasını yayınlar. Bu kitapta İslam'ın renk körü olmadığını yani İslam'da ırk ayrımının olduğunu iddia ettiğinden birçok eleştiri almıştır. Yine bu dönemlerde P. M. Holt ve Ann K. S. Lambton ile birlikte editörlüğünü yaptığı *The Cambridge History of Islam*[23] yayınlanır. Bu eser halen ilgisini İslam tarihi üzerine yönlendirmiş araştırmacılar için çok önemlidir.[24]

Savaştan sonra akademik çalışmalarına ağırlık veren Lewis, İngiltere'de Londra Üniversitesi'nde 1974 yılına kadar hocalık yapmıştır. 1974 yılında ise Amerika'ya yerleşmiştir. Bu tarihten itibaren Princeton Üniversitesi Yakın Doğu Araştırmaları Bölümü'nde hizmet vermiştir. Aynı zamanda Princeton İleri Araştırmalar Enstitüsü'nde de görevde bulunmuştur. Lewis'in Amerika'ya yerleşip yeni üniversitesinde göreve

---

[17] Süleyman S. Nyang, Samir Abed Rabbo, "Bernard Lewis ve İslâmî Araştırmaları: Bir Değerlendirme", **Oryantalistler ve İslâmiyatçılar; Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi**, Asaf Hüseyin, Robert Olsan, Cemil Kureşi (Editörler), çev. Bedirhan Muhib, İstanbul, İnsan Yayınları, 1989, s. 205-8.

[18] Bernard Lewis, **Historians of the Middle East**, Oxford University Press, Londra, 1962.

[19] Bernard Lewis, **Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire**, University of Oklahoma Press, 1963. Türkçesi için bkz. İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı, çev. Nihal Önol, Varlık Yay., İstanbul, 1975.

[20] Bernard Lewis, **The Middle East and the West**, Indiana University Press, Bloomington, 1964.

[21] Bernard Lewis, **The Assassins**: A Radical Sect in Islam, Octagon Books, New York, 1980.

[22] BernardLewis, **Race and Color in Islam**, Octagon Books, New York, 1971.

[23] P. M. Holt, Ann K.S., Lambton, Bernard Lewis,**The Cambridge History of Islam**, Cambridge University Press, Cambridge, 1970. Türkçesi için bkz. İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, çev. Akademik kurul, Kitabevi Yay., 1997.

[24]Özgür Oral, s. 603–4.

başlamasıyla birlikte eserlerinde bir artışın olduğu gözlenir. Çünkü Amerika'nın o dönemki ortamı, oryantalist çalışmaları besleyecek uygun bir zemin sağlamıştır. ABD, yeni egemenlik kurduğu alanlarla ilgili bilgi ihtiyacını karşılamak için Washington'da Ortadoğu Enstitüsü (The Middle East Institute – MEI, Kuruluş: 1946) gibi büyük merkezlerin faaliyet göstermesine ön ayak olmuştur. Ayrıca oryantalizm çalışmalarını artırmak üzere Avrupalı oryantalistlerden faydalanmıştır. Bu amaçla H. A. R. Gibb ve Gustave Edmund von Grunebaum gibi dönemin önde gelen oryantalistlerinden Amerika'ya gidenler olmuştur. Bu kişileri Gibb'in talebesi bir diğer oryantalist olan Bernard Lewis takip eder. Bu duruma ayrıca 60'lı yıllardan sonra İngiltere'deki şarkiyat araştırmaları merkezleri ve fakültelerinin ümit kırıcı[25] durumu da etkili olmuştur.[26]

Amerika'ya gittikten sonra yoğun bir şekilde akademik çalışmalara ağırlık veren Lewis, bu yoğun verimliliğinin sonuçları olarak, sırasıyla *Islam in History*[27], *From the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*[28], *History: Remembered, Recovered, Invented*[29], *Studies in Classical and Ottoman Islam*[30], *The World of Islam*[31], *Population and Reveue in the Towns of Palestine in Sixteenth Century*[32] başlıklı çalışmalara imza atmıştır. Lewis, 1980'lerden sonra da aynı üretkenliğe devam etmiştir. Yahudilerle alâkalı olarak birçok çalışmaya imzasını atmıştır. Editörlüğünü Benjamin Braude ile birlikte üstlendiği *Christians and Jews in the Ottoman Empire*[33] ilki olmak üzere *The Jews of Islam*[34], *Semites and Anti-Semites*[35]

[25] Çünkü II. Dünya Savaşı'ndan sonra Asya, Afrika, Latin Amerika gibi bölgelerde ortaya çıkan bağımsızlık hareketleri ve kendi adlarına kendilerinin konuşma isteği Avrupalı oryantalistleri Doğulu araştırmacılarla işbirliği yapma yoluna itmişti. Çok farklı sınırlara ve kültürlere sahip farklı halkların araştırmacılarıyla iş birliğine gitmek ise Avrupalı akademisyenlerin birçok alanda uzmanlaşmasını gerekli kıldı. Bölgelerin sosyal ve kültürel arka planları konusunda birçok yetkinliği sağlayacak kurumlar, merkezler ve fakülteler ise İngiltere'de kötü durumda iken ABD'de büyük bir hızla artmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Bulut, "İkinci Savaş Sonrasında Oryantalist Çalışmalar", **Türkiye'de Sosyoloji: 50'li Yıllara Bakış Sempozyumu**, İstanbul Üniv. Sosyoloji Dergisi, S. 12, 2006, s. 81-111.

[26] Özgür Oral, s. 604.

[27] Bernard Lewis, **Islam in History: Ideas, Men and Events in the Middle East**, Library Press, New york, 1973.

[28] Bernard Lewis, **From the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople**, Harper and Row, New York, 1974.

[29] Bernard Lewis, **History: Remembered, Recovered, Invented**, Princeton University Press, Princeton, 1975.

[30] Bernard Lewis, **Studies in Classical and Ottoman Islam** (7.-16. Centuries), Variorum Reprints, 1976.

[31] Bernard Lewis, **The World of Islam: Faith, People, Culture**, Thames and Hudson, London, 1976.

[32] Amnon Cohen - Bernard Lewis, **Population and Reveue in the Towns of Palestine in Sixteenth Century**, Princeton University Press, Princeton, 1978.

[33] Bernard Lewis - Benjamin Braude, **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, Vol. 2, Holmes and Meier Publishers, London and New York, 1982.

[34] Bernard Lewis, **The Jews of Islam**, Princeton University Press, New Jersey, 1984.

kitaplarını yayınlamıştır. Yine bu yıllarda *The Muslim Discovery of Europe*[36] ve *The Political Language of Islam*[37] adlı eserlerini vermiştir.[38]

Lewis'in 90'lı yıllardan sonra kaleme almış olduğu eserleri *ise Race and Slavery in the Middle East*[39], *Islam and The West*[40], *Muslims in Europe*[41], *The Shaping of the Modern Middle East*[42], *Cultures in Conflict*[43], *The Middle East*[44], *The Multiple Identities of the Middle East*[45], *A Middle East Mosaic*[46], *What Went Wrong?*[47] ve *The Crisis of Islam*[48] adlı kitaplarıdır. Bu kitaplardan son ikisini 11 Eylül sonrası kaleme almıştır. Bu eserlerde İslam dünyası ve Müslümanlar hakkında yaptığı olumsuz değerlendirmeler daha belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır.

Kısa bir hayat hikâyesini sunduğumuz Lewis, bahsettiğimiz eserlerinden sonra da birçok çalışmaya imzasını atmıştır. Araştırma alanları Ortaçağ İslam dünyası, günümüz Ortadoğusu ve Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Lewis, kendi kitabında ilgi duyduğu konuları şu şekilde özetlemiştir: *"İslam, Ortadoğu ile Hıristiyanlık ve Hıristiyanlık sonrası Batı arasındaki ilişkilere hep ilgi duymuşumdur. İslam'ın önce güneybatıdan, sonra güneydoğudan Avrupa'nın içlerine doğru ilerlemesi ve Hıristiyanların buna karşılık düzenlediği fetihler, saldırılar; gerek Batılıların eylemlerinin gerek Batı Uygarlığının Ortadoğu halkları ve toplumları üzerindeki etkisi;*

---

[35] Bernard Lewis, **Semites and Anti-Semites**: An Inquiry into Conflict and Projucide, Norton, New York, 1986.
[36] Bernard Lewis, **The Muslim Discovery of Europe**, Norton, NewYork, 1982. Türkçesi için bkz. Müslümanların Avrupa'yı Keşfi, çev. İhsan Durdu, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000.
[37] Bernard Lewis, **The Political Language of Islam**, University of Chicago Press, Chicago, 1988. Türkçesi için bkz. İslam'ın Siyasal Söylemi, çev. Ünsal Oskay, Cep Kitapları, İstanbul, 1993.
[38] Özgür Oral, s. 605.
[39] Bcrnard Lewis, **Race and Slavery in the Middle East**: An Historical Enquiry, Oxford University Press, New York, 1990.
[40] Bernard Lewis, **Islam and The West**, Oxford University Press, New York, 1993.
[41] Bernard Lewis - Dominique Schnapper, **Muslims in Europe**, Social Change in Western Europe, London, 1994.
[42] Bernard Lewis, **The Shaping of the Modern Middle East**, Oxford University Press, New York, 1994.
[43] Bernard Lewis, **Cultures in Conflict**: Christians, Muslims and Jews in the Age of Discovery, New York Oxford University Press, 1995. Türkçesi için bkz. Çatışan Kültürler, çev. Nureddin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996,
[44] Bernard Lewis, **The Middle East**: 2000 Years of History from the Rise, of Christianity to the Present Day, History of Civilization, Weidenfeld and Nicolson, London, 1995.
[45]Bernard Lewis, **The Multiple Identities of the Middle East**, Schockcn Books, New York, 1998. Türkçesi için bkz. Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitaplan, Istanbul, 2000.
[46] Bernard Lewis, **A Middle East Mosaic**: Fragments of Life, Letters and History, Random House, NewYork, 1999.
[47] Bernard Lewis, **What Went Wrong?:** Western Impact and Middle Eastern Response, Oxford University Press, New York, 2002.
[48] Bernard Lewis, **The Crisis of Islam**: Holy War and Unholy Terror, Modern Library (ed.), New York, 2003. Türkçesi için bkz. İslam'ın Krizi, çev. Abdullah Yılmaz, Literatür Yay., İstanbul, 2003.

Ortadoğu'nun bu etkiye verdiği, birbirini izleyen dönemlere yayılmış karşılıklar; iki tarafın birbirlerine dâir algısı ve incelemeleri ya da inceleme eksikliği, bunlar hep ilgimi çekmişti."[49]

Lewis, bir makalesinde kendi hayatı için geriye dönüp baktığında şanslı olduğunu düşündüğünü belirtmektedir. II. Dünya Savaşı'nda asker olduğunu fakat ölmediğini hatta yaralanmadığını belirtir. Ve devamında XX. yüzyıl Avrupa'sında bir Yahudi olarak hiç eziyete uğramadığını, sıkıntı çekmediğini söyler. Bunu, savaşın bir kaderi ve dedelerinin akıllılık ederek İngiltere'de yaşamayı tercih etmeleri olarak açıklar. Lewis, dedeleri İngiltere'ye yerleştiği için onlara minnettardır. Ve torunlarının da kendisinin ABD'ye yerleşmesinden dolayı ona minnettar kalacaklarından emindir.[50]

Aile hayatı ile ilgili bilgi verecek olursak Lewis, 1947 yılında Ruth Hélène Oppenhejm ile evlenmiş, evlilikleri, biri erkek biri kız olmak üzere iki çocukları olduktan sonra 1974 yılında sona ermiştir. Lewis'in boşandığı eski eşi 30 Ocak 2009 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Çocuklarının isimleri ise Melanie Elisabeth ve Michael John Bernard'dır.[51]

1982 yılından beri Amerikan vatandaşı olan Lewis, 1986 yılında emekliliğinin gelmesine kadar Princeton Üniversitesi'nde hocalık yapmıştır. 1990 yılına kadar da Cornell Üniversitesi'nde hizmet vermiştir. Lewis, 1966 yılında kurucu üyeliğini yaptığı MESA (Kuzey Amerika Ortadoğu Araştırmaları Derneği - Middle East Association of North America)'da faaliyet göstermiştir. Fakat 2007 yılında MESA'ya alternatif olarak oluşturulduğu düşünülen ASMEA (Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Derneğini - Association for the Study of the Middle East and Africa)'yı kurmuştur.[52]

Ona verilen bazı önemli ödüllerden bahsedecek olursak Lewis, 1974 yılında Kudüs'teki İbrani Üniversitesi'nden fahrî doktora unvanı almış, 1978 yılında ise İsrail Teknoloji Enstitüsü'nün Harvey ödülüne layık görülmüştür.[53] Ayrıca 1990 yılında Amerika'da en yüksek bilimsel paye olan Jefferson Lecturer in the Humanities ödülüne layık görülmüştür. Kasım 2005 ve Haziran 2008 tarihlerinde ABD'den Foreign Policy

[49] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 12.
[50] Bernard Lewis, "Second Acts", **The Atlantic Monthly**, November 2007, (Çevrimiçi) http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2007/11/second-acts/6287/, 12.08.2010.
[51] Bernard Lewis, (Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Bernard_Lewis, 12.10.2010.
[52] Bernard Lewis, (Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Bernard_Lewis.
[53] Süleyman S. Nyang ve Samir Abed Rabbo, s. 212–3.

ve İngiltere'den Prospect dergilerinin internet üzerinden okuyucu anketleri ile oluşturduğu dünyanın ilk 100 entelektüeli listelerinde, 2005 yılında 34., 2008 yılında ise 13. sırada yer almıştır.[54]

Lewis, sözde Ermeni soykırımı görüşleri itibariyle ülkemizde Türk dostu olarak bilinmektedir. Bu ve benzeri fikirlerinden dolayı 1998 yılı Atatürk Uluslararası Barış Ödülü bizzat dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından kendisine verilmiştir. Yine aynı nedenlerden ötürü 2002 yılında Amerika Atatürk Toplumu Derneği (ASA) tarafından, evrensellik ve barışı simgeleyen Atatürk ödülüne layık görülmüştür. Ayrıca 1973 yılında Türk kültürüne olan katkılarından dolayı Liyakat plaketine layık görülmüştür[55]

Hâlen Foreign Policy Research Institute (Dış Politika Araştırma Enstitüsü), Philadelphia Advisory Board (Philadelphia Danışma Kurulu) ve Orbis üç aylık dergisinde yöneticilik yapmaktadır. Ayrıca New Yorker Atlantic Monthly ve New York Review of Books'ta yazarlık faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu kısımda Lewis'in kısa bir özgeçmişini, yürüttüğü görev ve faaliyetleri sunmaya gayret ettik. Bir alt başlıkta, yani Lewis'in başlıca eserleri kısmında ise onun önemli gördüğümüz kitap ve makalelerine yer vermeye çalışacağız.

[54] Bernard Lewis, (Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Bernard_Lewis.
[55] Zaman gazetesi 27.05.2002, (Çevrimiçi) http://www.zaman.com.tr/2002.05.27/dis/h12.htm., 04.09.2011.

B. BAŞLICA ESERLERİ

Bir önceki başlıkta, yani Lewis'in hayat hikâyesini anlattığımız bölümde onun bazı eserlerinin isimlerini telaffuz etmiştik. Hayatının hangi noktalarında o eserleri ortaya koyduğunu göstermesi açısından bu bilgileri önceki bölümde nakletmemiz daha uygun düşmekteydi. Esasen bu başlıkta kendisinin başlıca eserlerine yer vermeye gayret edeceğiz. Başlıca derken kendisinin tespit edebildiğimiz bütün kitaplarının isimlerini paylaşmaya çalıştık. Bunların bir kısmıyla alakâlı ayrıntılı bilgiler sunarken, bir kısmının sadece isimlerini verdik. Makaleleri bölümünde ise onun fikirlerini en iyi özetleyen bazı makalelerin içeriğini sunmaya çalıştık. Yine aynı şekilde bazılarının sadece künyelerini verdik.

Tezimizin giriş bölümünde de bahsettiğimiz gibi Lewis'in çalıştığı konular ve ilgi alanları bir hayli geniş bir yelpazade yer almaktadır. İslam tarihi, Ortadoğu ve Batı-Ortadoğu ilişkisi üzerine uzmanlaşan yazarın, bu konularda kaleme almış olduğu eserleri oldukça fazladır. Günümüz Ortadoğusu, Ortaçağ İslam dünyası, Osmanlı Devleti ve daha birçok konuda kazanmış olduğu geniş bilgi birikimini yayınlamış olduğu kitaplarda, makalelerde okurlarıyla paylaşmaktadır. Ve diyebiliriz ki Lewis, günümüzde Ortadoğu hakkında uzmanlaşmış batılı yazarlar arasında belki de en çok okunan isimdir.

Bu denli önemli bir yazarın yayınları ise beklendiği üzere çok fazladır. Ortadoğu ve İslam tarihi ile alakâlı merak uyandıran hemen her konuda kendisinin yorumlarına rastlamak mümkündür. Bu yorumlarını ve yıllar içerisinde elde ettiği birikimlerini derleyerek başlıklar altında toplamış ve okurlarıyla paylaşmıştır. Bu paylaşımları, kimi zaman çok okunan gazete ve dergilerde makale olarak yayınlanmış, kimi zaman ise önceden beri yayınlanmış olan makaleleri bir araya getirilerek bir kitap içerisinde okurlarının ilgisine sunulmuştur. Bu nedenle tezimizin ileriki bölümlerinde de bahsedeceğimiz gibi, Lewis'in bazı kitapları, çok konuşulan ve tartışılan makalelerinden müteşekkildir. Bazı kitaplarının içeriği, birtakım makalelerinin içeriği ile doğrudan aynı olmaktadır. Bazılarında ise konuların popülaritesine göre bazı eklemeler mevcuttur.

Bu nedenlerden dolayı tezimizde Lewis'in her eserinin ayrı ayrı konusuna ve içeriğine yer verilmesi, fazla tekrarı da beraberinde getireceğinden tarafımızdan gerekli görülmemiştir. Bazı eserlerinin konusu ise Lewis'in çok yönlü bir kişilik olmasından ötürü, çalıştığımız konu ile ilgili bir bilgi sağlamayacağından, bu eserlerinin sadece isimlerini sunmaya gayret edeceğiz. Bu bölümde öncelikle Lewis'in önemli kitaplarından ve makalelerinden bahsedeceğiz. İlk olarak basım yılı önceliğine göre kitaplarının kısa tanıtımlarını vermeye çalışacağız. Sonrasında ise Lewis'in hayatı veya fikirleri anlatılırken en çok üzerinde durulan makalelerinin kısaca ana fikirlerine değineceğiz. Bazı kitap ve makalelerin ise sadece künyelerini vermekle yetineceğiz. Bundaki amaç ise bizden sonra Lewis'le ilgilenen araştırmacılar için bu kitap ve makale isimlerinin kolaylık sağlaması umududur.

B. 1. Kitapları

Bu başlıkta Lewis'in tespit edebildiğimiz bütün kitaplarının isimlerini sunmaya gayret ettik. Konumuzla alakâlı olan bazı kitaplarının içeriği ile ilgili bilgiler vermeye çalıştık. Bu açıklamaları yaparken bahsedilen bilgilerin, Lewis hakkında derli toplu ve birincil kaynaktan fikir oluşturabileceğini düşündük. Bu nedenle onun ilmî hayatına ışık tutan bazı kitaplarını daha ayrıntılı bir şekilde paylaştık.

1. **The Origins of Ismailism**: a Study or the Historical Background of the Fatimid Caliphate, W. Heffer, Cambridge, 1940.

Türkçeye çevrilmeyen bu kitap, aslında Bernard Lewis'in doktora çalışmasıdır. Bu nedenle geniş bir kitleye hitap etmeyen akademik bir dili vardır ve diğer eserleri kadar popüler olmamıştır. Lewis, kitabında İsmailîliği, İsmailîliğin öğretilerinin nasıl sistemleşip Fatımîlere etki ettiğini ve Fatımî Halifeliğini tartışmaktadır. İsmailîliğin, Sünnîlik ve on iki imam Şiîliği gibi bilinen İslam anlayışından çok uzak bir radikal İslam anlayışını getirdiğini düşünmektedir. İsmailîyye mezhebi, Lewis'e göre hakikate ulaşma konusunda Sünnilik kadar eşitlikçi değildir.

2. **Turkey to-Day**, Hutchinson, London, 1940.
3. **British Contributions to Arabic Studies**, Longmans Green Press, London and New York, 1941.
4. **A Handbook of Diplomatic and Political Arabic**, Luzac, London, 1947.
5. **Land of Enchanters: Egyptian Short Stories from the Earliest Times to the Present Day**, Harvill Press, London, 1948.
6. **The Arabs in History**, Hutchinsons's University Library, London and New York, 1950.[56]

Türkçe'ye adı eski baskılarda *Uygarlık Tarihinde Araplar* daha yeni baskılarında ise *Tarihte Araplar* diye çevrilmiştir. Kitap, İslamiyet öncesinden Hz. Muhammed ve İslamiyet'in doğuşuna, Fetihler çağından günümüze, sonrasında gelişen Batı baskısıyla Arap gücünün azalmasına ve Ortadoğu ile Avrupa'daki Araplara varıncaya kadar geniş bilgiler içermektedir. Kitap, Arap Tarihi üzerine olmasına rağmen Türkler hakkında da

[56] Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, çev. Hakkı Dursun Yıldız, Ağaç Kitabevi Yay., İstanbul, 2001.

bazı tespitler içermektedir. Fakat kitabın genel olarak Arapların tarihi ile alakâlı sorulara yanıt verdiğini söyleyebiliriz.

Lewis, bu eserinde IX. yüzyıldan önceki devre ait sosyal ve siyasî yapıyı kısa ve net bir şekilde incelemiştir.[57] İslam öncesi Arap toplumuna kısaca yer verip, Hz. Muhammed'in doğumundan itibaren, Arapların tarih sahnesinde gerilediği döneme kadar, yani XI. yüzyıla kadar, Arap tarihini ele almıştır. Ayrıca tahrif edildiği söylenen hadisler, İskenderiye kütüphanesinin İslam orduları tarafından yağmalandığı iddiası gibi konulara da değinmiştir.

7. **Notes and Documents from the Turkish Archives**, Kudüs, 1952.

8. **The Emergence of Modern Turkey, Oxford University Press**, London and New York, 1961.[58]

Kitap, doğuş evreleri ile değişme ve çehreleri olmak üzere iki ana kısımdan oluşmaktadır. Kitabın Türkiye tarihi açısından önemli olduğunu düşündüğümüzden öncelikle içindekiler kısmına yer vermeyi uygun bulduk:

I. Giriş: Türk Uygarlığının Kaynakları

KISIM I: DOĞUŞ EVRELERİ

II. Osmanlı İmparatorluğu'nun Yıkılışı

III. Batının Etkisi

IV. Osmanlı Reformu

V. Devrim tohumları

VI. İstibdat ve Aydınlanma

VII. İttihat ve Terakki

VIII. Kemalist Cumhuriyet

IX. Atatürk'ten Sonra Cumhuriyet

[57] M. G. S.,Hodgson, **İslam'ın Serüveni**, C. 1, çev. Kollektif, İz Yay., İstanbul, 1993, s. 482.
[58] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, TTK, Ankara, 1970.

KISIM II: DEĞİŞME VE ÇEHRELERİ

X. Ümmet ve Millet

XI. Devlet ve Hükümet

XII. Din ve Kültür

XIII. Elit ve Sınıf

XIV. Sonuçlar: Türk Devrimi

Lewis, klasik sayılabilecek bu kaynak kitabında Türklerin son iki yüz elli yıllık geçmişini ele alarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş aşamalarını incelemektedir. Özellikle Osmanlı'nın Tanzimat'tan sonra girmiş olduğu Batılılaşma süreci ve bu süreç ile ilgili verilen bilgiler son derece önemlidir. Bir yabancı tarafından Türk tarihinin bu kadar ayrıntılı bir biçimde anlatıldığı çok nadir kitaplardan biridir. Kitabın çok ayrıntılı bir kaynak ve arşiv taramasıyla yazıldığı da atlanmaması gereken bir diğer hususdur.

Eserin ilk yayınlandığı 1961'den 47 yıl sonra Lewis, eserine bir ek bölüm ilave etmiş ve burada da son yıllarda Türkiye'de olup bitenden bahsetmiştir. Bu ek bölümde Lewis, Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylığı, Nato'ya üyeliği ve ABD'nin mevcut Ortadoğu politikasında Türkiye'nin rolü gibi konulara değinmiştir.

9. Historians of the Middle East, Historical writing on the peoples of Asia, Oxford University Press, London, 1962.

Kitabın editörlüğünü Bernard Lewis ve P. M. Holt birlikte üstlenmiştir. Türkçeye çevrilmeyen bu kitabın giriş kısmını bu iki yazar yazmıştır. Kitap, dört bölümden müteşekkil olup, Batılı ya da Doğulu çok önemli tarihçiler tarafından kaleme alınmış kırk bir makaleden oluşmaktadır. Lewis'in makalesi ise on altıncı makale olup birinci bölümde yer almakta ve "Müslüman olmayan Kaynakların Müslüman Tarihçiler Tarafından Kullanımı"[59] adını taşımaktadır.[60]

[59] Bernard, Lewis, "The Use by Muslim Historians of Non-Muslim Sources", **Historians of the Middle East, Historical writing on the peoples of Asia**, Oxford University Press, London, 1962, s. 180-91.
[60] (Çevrimiçi) http://www.questia.com/library/102010555/historians-of-the-middle-east, 09.10.2012.

10. **Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire**, University of Oklahoma Press, 1963.[61]

Lewis, bu eserinde Osmanlı İmparatorluğu'nun görkemli başkenti İstanbul'u ve Osmanlı medeniyetini anlatmıştır. İstanbul'un fethinin nasıl gerçekleşip, sonrasında nasıl bir dönüşüme uğrayarak, bir uygarlığın beşiği haline geldiğine yer vermiştir. Ayrıca Osmanlı hükümdarının yetki alanlarını, saltanatı, diğer yönetici grupları ve bunların görevlerini de açıklamıştır. Devşirme sistemi, Osmanlı âlimleri, askerî sınıf, inanç, kültür, sanat da değindiği konular arasında yer almaktadır.

11. **The Middle East and the West**, Indiana University Press, Bloomington, 1964.

12. P. M. Holt,.Ann K. S. Lambton., Bernard Lewis, **The Cambridge History of Islam**, Cambridge University Press, Cambridge, 1970.[62]

Lewis, bu kitabın editörlüğünü P. M. Holt ve A. K. S. Lambton ile birlikte yapmıştır. İlgi alanını İslam tarihi, kültür ve medeniyeti olarak belirleyen birçok Doğulu ve Batılı araştırmacı için bir başvuru kitabıdır. Kitap, orijinalinde iki cilt, Türkçeye tercümesinde ise dört cilt olup İslam'ın ilk ortaya çıkışıyla başlar ve XX. yüzyıl Müslümanlarının durumlarını açıklayarak sona erer. İslam tarihini baştan sona ele alan, bütün İslam milletlerinin tarihine yer vererek, gerek İslam'ın gerekse Müslümanların ortaya çıkardıkları medeniyeti, kültürü gözler önüne seren derli toplu bir eser olarak görülebilir. Eser, otuzun üzerinde ünlü araştırmacı tarafından hazırlanmış, yıllarca Avrupa'daki üniversitelerde ilgi ile takip edilip okutulmuştur. Eserin, İslam tarihini kültürel bir bütün olarak sunmayı gaye edindiğini söyleyebiliriz. Çünkü eserde yer alan bölümlerde İslam'ın siyasî, dinî, felsefî, fikrî, iktisadî, ilmî, askerî ve sanatsal gibi pek çok konudaki genel tutumu bir bütün halinde gözlemlenebilir. Kitabın Türkçeye çevrilişinde redaksiyon kurulu; Mustafa Fayda, İsmail Kıllıoğlu, Bekir Karlığa, Mahmut Kaya, Cahit Baltacı, Ziya Kazıcı gibi önemli isimlerin bulunduğu ilmî bir heyetten oluşmaktadır. Eserin çevirisini de yine içerisinde önemli isimlerin bulunduğu on dört kişilik akademik bir kurul yapmıştır.

[61] Türkçesi için bkz. **İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı**, çev. Nihal Önol, Varlık Yay., İstanbul, 1975. Ayrıca bkz. **İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti**, çev. Ömer Faruk Birpınar, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2006.

[62] Bernard Lewis, **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, çev. Akademik kurul, Kitabevi Yay., 1997.

Önemli bir Lewis çalışması ve İslam tarihi açısından önemli bir kaynak olmasından ötürü, kitapta yer alan başlıklara burada yer vermeyi uygun görmekteyiz.

1.Cilt: - İslam'ın ve Arapların Yükselişi ve Hâkimiyeti

- İslam öncesi Arabistan

- Hz. Muhammed (sav)

- Râşid Halifeler Ve Emevî Halifeleri

- Abbasî Halifeleri

- Bozkır Kavimlerinin Batıya Göçleri

- Doğuda Hilâfetin Çözülmesi

- Mısır-Suriye/Selçuklular ve Beylikler Döneminde Anadolu

- Osmanlılar'ın Ortaya Çıkışı

- Osmanlı Döneminde Merkezî İslam Toprakları

- Osmanlı Devleti'nin Yükselişi

- Osmanlı Devleti'nin Yükselme ve Düşüş Devirleri

- Rumeli ve Anadolu'da Osmanlı'nın Son Durumu

- Mısır ve Ortadoğu'da Osmanlı'nın Son Durumu

- Safeviler Dönemi'nde İran

- İran: Toplumun Çöküşü

2.Cilt: - XVl. Yüzyıldan Rus İşgaline Kadar Orta Asya Çarlık Rusyası

- Orta Asya Müslümanları

- Son Dönemde Merkezî İslam Toprakları

- Modern Türkiye

- Arap Toprakları

- Modern İran

- Sovyetler Birliği'nde İslam

- Merkezî İslam Topraklarında Komünizm

- Batının Politik Çatışması

- Sosyal ve Ekonomik Değişme

3.Cilt: - Hindistan

- Moğollar'dan önce Hindistan Müslümanları

- Moğollar'ın Hâkimiyeti Altında Hindistan

- XVlll. yy. Dakka Sultanları

- Geleneksel Toplumun Yıkılması

- Hindistan ve Pakistan

- Güney-Batı Asya

- XVlll. yy. Güney-Batı Asya Müslümanları

- XlX. yy. Güney-Batı Asya Müslümanları

- XX. yy. Güney Batı Asya Müslümanları

- Afrika ve Batı Müslümanları

- XVl. yy.a doğru Kuzey Afrika

- XVl. ve XVll. yy. Kuzey Afrika

4.Cilt: - Coğrafi Çevre

- Adalet ve Hukuk

- İslam Medeniyetinin Kaynakları

- Toplum, Ekonomi, Kurumlar

- Din ve Kültür

- İslam'da İhyâ ve Reform

13. **Race and Color in Islam**, Octagon Books, New York, 1971.
14. **Islam in History: Ideas, Men and Events in the Middle East,** Library Press, New York, 1973 (2nd edition, Chicago, 1993).

Türkçeye çevrilmeyen kitap, 32 denemeden oluşmuş ve 8 bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler; Batılı Yaklaşımlar, Müslüman Tarih ve Tarihçiler, Müslümanlar ve Yahudiler, Türkler ve Tatarlar, Siyah ve Beyaz, Tarih ve Devrim, Yeni Fikirler ve Yeni Hadiseler başlıklarını taşımaktadır.

15. **Islam: From the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople**, Harper and Row, New York, 1974.
16. **History: Remembered, Recovered, Invented**, Princeton University Press, Princeton, 1975.
17. **Studies in Classical and Ottoman Islam (7.-16. Centuries)**, Variorum Reprints, 1976.
18. **The World of Islam: Faith, People, Culture**, Thames and Hudson, London, 1976.
19. Amnon Cohen and Bernard Lewis,,**Population and Reveue in the Towns of Palestine in Sixteenth Century**, Princeton University Press, Princeton, 1978.
20. **The Assassins: A Radical Sect in Islam**, Octagon Books, New York, 1980.[63]

Bernard Lewis'in 1952 yılında yayınlanan "Suriye Katliamlarının Tarihi İçin Kaynaklar"[64] adlı makalesi Haşhâşîler adlı kitabın özünü oluşturmaktadır.[65]

[63] Bernard Lewis, **Haşîşîler**, çev. Kemal Sarısözen, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005.
[64] Bernard Lewis, "The Sources for he History of the Syrian Assassins", **Speculum**, Vol. 27, Issue 04, October 1952, s. 475-89.
[65] Süleyman S. Nyang ve Samir Abed Rabbo, s. 208.

İlk çevirinin alt başlığı "Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset" tir. Kitap ikinci kez yayınlanırken seçilen alt başlık ise "İslam'da Radikal Bir Tarikat" olarak değiştirilmiştir. Aslında söz konusu farklılık, değişik çevirilerde de mevcuttur. Fransızca çeviride alt başlık "Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset", İtalyanca'da "Tarihin İlk Teröristleri", Almanca'da ise "Radikal İslam'da Dini Katl Geleneği Üzerine" dir.[66] Lewis 2001 yılında kitabına yazdığı önsözde terörden politik bir silah olarak yararlandıklarını ileri sürdüğü Haşhâşîlere 'ilk teröristler' denebileceğini ileri sürmektedir.

Lewis'e göre Haşhâşîlerle günümüzün intihar bombacıları arasında, terörün planlı bir şekilde kullanımı, davasına hizmet ederek öteki dünyada mekânının cennet olacağına inanılması, suikastçı ajanın kendini kurban etmeye varan adanmışlığı gibi pek çok konuda benzerlik vardır.[67] Lewis, ortaya çıkan birtakım şiddet cereyanlarının Haşhâşîlerden sonra da alttan alta başka mecralarda aktığını ve bu akımın günümüzdeki temsilcilerinin kendilerine yeni hedefler ve yeni zafer hayalleri bulduklarını söylemektedir.[68] Eseri genel olarak ele aldığımızda, İslam'da sayıca az bir topluluk olan İsmailîyye mezhebinin Haşhâşîler koluna dayanarak İslam hakkında genelleyici birtakım değerlendirmelerin yapılması göze çarpmaktadır. Kanaatimizce bu durum, eserin Haşhâşîlerle alakâlı özgün bir çalışma olmasını etkilememekle beraber, İslam dinine dayandırılan bazı olumsuz tespitleri sorgulanır hale getirmektedir.

21. The Muslim Discovery of Europe, W. W. Norton, New York, 1982.[69]

Kitap, genel olarak İslam ile Avrupa'nın ticaret, savaş, diplomasi ve Haçlı Seferleri sonucunda gerçekleşen karşılaşmalarını ve bu karşılaşmanın siyasî ve kültürel sonuçlarını incelemektedir. Eser, Müslümanların Avrupa'ya karşı gerçekleştirdikleri ilk akınlarla başlamaktadır. Bu akınları Batıdaki Hıristiyanların karşı saldırısı ve bu karşı saldırının etkisiyle İslamî cihadın yeniden canlanması takip eder. Ayrıca kitapta Akdeniz'in Müslüman ve Hıristiyan sahilleri arasındaki ticarî ve diplomatik ilişkilerin yenilenip genişlemesi ve Ortaçağ'ın bitiminden sonra Türkiye, İran ve Fas'ta yeni Müslüman yönetimlerin ortaya çıkışları ve bu yönetimlerin Avrupa'yı keşfetmeleri

[66] Haluk Hepkon, "Lewis'ten Akıllı-Fikirler", 13.05.2005, Radikal, (Çevrimiçi) http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=3917, 21.09.2011.
[67] Bernard Lewis, **Haşîşîler**, s. x.
[68] Haluk Hepkon, "Lewis'ten Akıllı-Fikirler".
[69] Bernard Lewis, **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi**, çev. İhsan Durdu, Ayışığı Kitaplığı, İstanbul, 2000.

anlatılmaktadır. Bu mevzûların ardından, XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Avrupa'nın İslam'ın Ortadoğu'daki toprakları üzerindeki keşiflerinin yoğun olduğu ve çoğu zaman sancılı bir hal aldığı yeni bir safhanın başlangıcına yer verir. Kitabın, genel itibariyle Müslümanların Batı ile ilgili bilgilerinin mâhiyetini, kaynaklarını ve bu bilginin gelişme evrelerini incelediğini söyleyebiliriz.

22. The Jews of Islam, Princeton University Press, Princeton, 1984.[70]

Lewis'in bu kitabı dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; İslam ve Öteki Dinler, Yahudi İslam Geleneği, Orta Çağın Sonlarıyla Yeni Çağın Başları ve Geleneğin Sonu'dur. Kitapta daha İslam dininin ilk ortaya çıkışından itibaren Yeni Çağın sonlarına kadar İslam dünyasındaki Yahudiler incelenmiştir. Orta Çağın başlarından itibaren Yahudilerin yaşamlarını ve faaliyetlerini sürdürdükleri belli başlı merkezlerin, İslam ülkeleri ve Hıristiyan uygarlığı içerisinde yer aldığı belirtilmiş, bu kültürlerde Yahudiliğin görmezden gelinmediğinin altı çizilmiştir. Kitabın ilk bölümünde İslam ile diğer dinler arasındaki ilişkilerin teolojik, hukukî, teorik ve pratik yönleri ele alınmış, ikinci bölümünde ise Yahudi-İslam geleneğinin başlangıcı ve oluşumu üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde çok sayıda önemli Yahudi topluluğunun vatanı olan Osmanlı İmparatorluğu ele alınmaktadır. Son bölümde ise, İslam dünyasında artık Batının tesirinin etkili olduğu ve bu dönemde Yahudi-İslam geleneğinin son etkileşimlerini geçirdiği vurgulanmaktadır

23. Semites and Anti-Semites: An Inquiry into Conflict and Projucide, Norton, New York, 1986.[71]

Bu eserinde Lewis, Batılıların Doğu'ya karşı giriştikleri işgallerin aslında Doğu topraklarında özgürlüğün ve ilerlemenin önünü açtığını savunmaktadır. Buna karşılık ise Doğuluların kendi geri kalmışlıklarına bahane olarak 'Batı emperyalizmi' diye bir günah keçisi yarattıkları savını ortaya atmaktadır. Lewis'e göre Ortadoğu'da demokrasi ve özgürlüğün yegâne temsilcisi İsrail'dir. Öte yandan İsrail, Doğuluların antisemitizmi yüzünden mağdur durumdadır. Lewis'e göre, Batı'nın belki de tek hatası Araplarla

[70] Bernard Lewis, **İslam Dünyasında Yahudiler**, çev. Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.
[71] Bernard Lewis, **Semitizm ve Anti-Semitizm**, çev. Hür Güldü, Everest, İstanbul, 2004.

İsrailliler arasındaki çekişmede İsrail lehine çifte standartlı davranmasıdır. Ama Lewis, yaygın kanının aksine, bu işten zararlı çıkanın İsrail olduğunu ileri sürmektedir. Lewis, Siyonizm'e karşı olduğunu söyleyen herkesin aslında gizli birer Yahudi düşmanı olduğu fikrine de sahiptir.[72]

24. **The Political Language of Islam**, University of Chicago Press, Chicago, 1988.[73]

Lewis, bu eserinde, İslam'ın ortaya çıkışından son dönemine kadar Müslümanların düşünce, davranış ve ifade yapısını açıklamaya çalışmıştır. İslam'daki siyasî düşünce ile Batı'da algılanan siyasî düşünceyi karşılaştırmıştır.

Lewis, Doğulu toplumları yeterince özgür ve demokratik bulmamaktadır. Ona göre Doğu, özgürlük ve demokrasi gibi kavramları tercüme yoluyla tanımıştır. Kitabında İslam'da çok şey ifade eden ve zaman zaman tartışılan birçok terimin açıklamalarına yer vermiştir. "Fırka", "kâfir", "ümmet", "köle", "efendi", "hükümet", "fıkıh", "müçtehit", "velayet", "millet", "cihat", "zimmî" gibi kavramların üzerinde durmuş, aynı zamanda bir dil bilimcisi olma özelliğini kullanarak bu kavramları yorumlamıştır.

İslamî geleneklerin ve siyasî hareketlerin, günümüzde halen gücünü korumaya devam ettiğini, bu tür kavramların etkin bir biçimde tartışıldığını düşünürsek, kitabın ehemmiyetini canlı bir şekilde koruduğunu söyleyebiliriz.

25. **Race and Slavery in the Middle East: an Historical Enquiry**, Oxford University Press, New York, 1990.[74]

Kitap, dünden bugüne Ortadoğu'daki kölelik kültürünü ve ırkçı birtakım yaklaşımları anlatmaktadır. Aynı zamanda bugünkü çatışma ortamını doğuran nedenlere de ışık tutmaktadır. Lewis, köleliğin diğer dinlerdeki ve geçmişteki yerini açıklayarak kitabına başlamaktadır. Arabistan'da İslam'ın yayılmasıyla beraber kölelik anlayışında nelerin değiştiğini, İslam dininde geçmişten bugüne köleliğin nasıl bir kurum olduğunu incelemiş ve özellikle XIX. yüzyıl Afrika kıtasının üzerinde durmuştur.

---

[72] Bernard Lewis, **Semites and Anti-Semites**, New York, Norton, 1986, s. 76.
[73] Bernard Lewis, **İslam'ın Siyasal Dili**, çev. Fatih Taşar, Rey yay., Kayseri, 1992. Ayrıca bkz. **İslam'ın Siyasal Söylemi**, çev. Ünsal Oskay, Cep Kitapları, İstanbul, 1993.
[74] Bernard Lewis, **Ortadoğu'da Irk ve Kölelik**, Truva Yay.,İstanbul, 2006.

26. Islam and the West, Oxford University Press, New York, 1993.

Lewis'in bu kitabı, Türkçeye çevrilmemiştir. Fakat kitapta rastladığımız genel düşünce ve fikirlerin, Lewis'in diğer eserleriyle oldukça paralel bir düşünce yapısında olduğunu ortaya koymaktadır. Batı dışındaki dünyanın ekonomik, siyasal, kültürel gibi pek çok yönden geri olduğunu, ama Ortadoğu'nun daha da geri olduğunu ifade etmiştir. İslam'ın hâkim olduğu bu coğrafya, Batı karşısında yaklaşık üç yüz yıl önce gerilemeye başlamıştır. Bu gerileme, aynı zamanda ona göre "Müslüman öfke"nin de nedenidir. Lewis'in bahsettiğimiz "Müslüman öfke" tezi çokça tartışılmıştır. Çünkü onun düşüncesinde zaman zaman gerilik ile Ortadoğu, Araplarla şiddet bir bakıma özdeş hale gelebilmektedir. Ve ona göre terörün temel dinamikleri bizâtihi Doğu'nun özünde daha fazla mevcuttur.

27. The Shaping of the Modern Middle East, Oxford University Press, New York, 1994.[75]

Lewis'in bu kitabı Türkçeye çevrilmemiştir. Kitap, altı ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler, Tarihî Bir Portre İçin Taslaklar, Batının Etkisi, Özgürlük İçin Araştırma, Vatanseverlik ve Milliyetçilik, İslam'ın Başkaldırısı ve Uluslararası Meselelerde Ortadoğu başlıklarından oluşmaktadır. Bu bölümlerde Sovyetler Birliği'nin dağılması, Arap-İsrail savaşları, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün faaliyetleri, Mısır-İsrail barış antlaşması, Körfez Savaşı ve İran Devrimi gibi konulardan söz edilmektedir. Meseleler, Ortadoğu'nun coğrafî, kültürel, tarihsel, dinî özellikleri de dikkate alınarak açıklanmaktadır. Özellikle Arap milliyetçiliği, İslamî fundamentalizm ve Ortadoğu'nun Batının etkisinde kaldığı yüzyıllardaki tepkisi gibi konularda Lewis, bu kriterlere uyarak açıklama yapmaya çalışmıştır.

28. Bernard Lewis - Dominique Schnapper, **Muslims in Europe (Social Change in Western Europe)**, London, 1994.

29. Cultures in Conflict: Christians, Muslims and Jews in the Age of Discovery, Oxford University Press, New York, 1995.[76]

---

[75] (Çevrimiçi) http://books.google.com.tr/books/about/The_Shaping_of_the_Modern_Middle_East.html?id=xqnZysMZSvUC&redir_esc=y, 18.10.2012.

[76] Bernard Lewis, **Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler**, çev. Nureddin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996.

Lewis, bu kitabında üç kültürün, yani Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi kültürlerinin özellikle Endülüs topraklarındaki faaliyetleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Müslümanların İber yarımadasındaki topraklarını kaybetmesi, hemen ardından Yahudilerin bu topraklardan sürgün edilmesi ve Amerika'nın keşfedilmesi olaylarının birbirleriyle olan ilişkisini inceler. Aslında Lewis'e göre bu olaylar silsilesi, dünya tarihinin seyrini de değiştirecek kadar önemlidir.

30. **The Middle East: 2000 Years of History from the Rise, of Christianity to the Present Day**, History of Civilization, Weidenfeld and Nicolson, London, 1995.[77]

Lewis, bu önemli eserinde Roma ve Pers İmparatorlukları döneminden başlayarak, Hıristiyanlık ile birlikte ortaya çıkan tektanrıcılığın gelişimini, İslamiyet'in doğuşu ve yükselişini, Müslüman ve Hıristiyan dünya arasındaki güç dengesinin değişimini ve bölgenin tarihini şekillendiren Moğollar ve Osmanlılar gibi önemli güçleri ele almaktadır. Bunu yaparken de kitabın önsözünde belirttiği gibi çok gerekmedikçe siyasî tarihi anlatmamıştır. Özellikle ekonomik, toplumsal ve en önemlisi de kültürel tarih üzerinde durmuştur. Bunu yaparken de çağdaş kaynaklardan sıkça yararlanmış, tarihçe, seyahatname, belge, yazıt ve şiirlerden alıntılar yapmıştır.[78]

Lewis, ayrıca kitabında Ortadoğu'nun, Batı modernitesiyle olan çatışmasının, Batılılaşmadan modernleşmek istemesi sebebiyle başka herhangi bir yerdekinden çok daha uzun süreli olacağı tespitini yapmaktadır.[79]

31. **The Multiple Identities of the Middle East**, Schocgen Books, New York, 1998.[80]

Ortadoğu'yu, o bölgede anlam kazanan birçok terimle yakından anlatan önemli bir Bernard Lewis kitabıdır. Kitabında öncelikle Doğu toplumlarının kendi kavramlarını anlatmaya çalışmıştır. Ve bu kavramların Batı'da anlaşıldığı şeklini de vermeye özen göstermiştir. Böylelikle Batı ve Doğu'nun değerlerini karşılaştırmıştır. Öncelikle çeşitli

[77] Bernard Lewis, **Ortadoğu: Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze 2000 Yıllık Tarihi**, çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2005.
[78] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. vii-viii.
[79] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 482.
[80] Bernard Lewis, **Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği**, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000.

tanımlamalara, ırk, dil ve din gibi konulara değinmiştir. Daha sonra da devlet ve ülkelere, onların sınırlarına, din ve topluma, dinî ve etnik kökenlere ve onların sembollerine yer vermiştir. Ortadoğu'da yer alan çeşitli azınlık gruplardan söz etmiş, öteki kavramını açıklamaya çalışmıştır. Son bölümde, yani 'emeller' başlığını taşıyan bölümde ise liberalizm, milliyetçilik, faşizm, sosyalizm ve pan-İslamizm gibi kavramlar üzerinde durmuştur. Bu kavramların Ortadoğu'daki anlaşılma biçimlerini anlatarak, bu kavramların bölge ülkelerinin emelleri üzerindeki etkilerini açıklamıştır.

32. **The Future of the Middle East,** Predictions, Orion Pub., 1999.

33. **A Middle East Mosaic: Fragments of Life, Letters and History**, Random House, New York, 2000.

Lewis'in bu kitabı, Türkçeye çevrilmemiştir. Kitapta İslam ve Hıristiyan dünyasının yüzyıllarca süren ilişkisini incelemiştir. Büyük İskender'in fetihlerinden sonra Arap dünyasının Yunanlaşması, Roma imparatorluğu'nun bölgenin içlerine doğru yayılması, Hıristiyanlığın yükselişi ve İslam'ın egemenliği gibi mevzulardan bahsetmiştir. Lewis, kitabını her biri öz ve kısa olan dört bölüme ayırmıştır. Bu bölümlerde diplomasiden savaşa, kadının hükümdarlığından bilge kimselere ve yemek kültürüne kadar birçok konuyu işlemiştir.[81]

34. **Music of a Distant Drum: Classical Arabic, Persian, Turkish and Hebrew Poems**, Princeton University Press, Princeton, 2001.

Türkçeye çevrilmeyen bu eserde Lewis, çoğu ilk kez İngilizceye çevrilen 129 tane şiire yer vermiştir. Bu şiirler, Ortaçağ İslam dünyasının üç büyük dili olan Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinden seçilmiştir, Ayrıca İbraniceden kalan bazı şiirlere de yer verilmiştir. Çoğu, kadın, aşk ve şarap hakkında yazılmış gazel ya da dinî şiirlere övgü veya hicivlerden oluşmaktadır. Lewis, kitabına giriş kısmıyla başlamaktadır. Bu kısımda, Orta Doğu tarihinde şiirin ve şairin yerini anlatmış ve şiirlerine yer verdiği şairler hakkında da biyografik bilgiler sunmuştur. [82]

[81] (Çevrimiçi) http://www.amazon.com/Middle-East-Mosaic-Fragments-Classics/dp/0375758372#_, 22.11.2012.
[82] (Çevrimiçi) http://www.amazon.com/Music-Distant-Drum-Classical-Persian/dp/0691150109, 22.11.2012.

35. **Land of Enchanters: Egyptian Short Stories from the Earliest Times to the Present Day**, Revised Edition, with Stanley Burstein, Markus Wiener Pub., Princeton, 2001.

Lewis'in, hâlen California Devlet Üniversitesi'nde Profesör olan Stanley Burstein ile birlikte editörlüğünü üslendiği bu kitabı, Türkçeye çevrilmemiştir. Kitap, geçmişten günümüze Mısır kültürünün öykülerini anlatmıştır. Krallıkların zaferlerinden, yenilgilerinden, çeşitli kahramanlardan, ruhlardan ve canavarlardan bahseden öykülere yer verilmiştir. Kitap, dört bölümden oluşmaktadır. Antik Mısır, Greko-Romen Mısır, Hıristiyan Mısır ve Müslüman Mısır olarak kısımlandırılmıştır.[83]

36. **What Went Wrong?** Western Impact and Middle Eastern Response, Oxford University Press, New York, 2002.[84]

Kitap, İslam'ın beş altı asır öncesindeki bilimsel liderliğinden günümüzdeki duruma nasıl düştüğünü sorgulamaktadır diyebiliriz. Giriş ve sonuç bölümleri dışında yedi bölümden oluşan eserinde Lewis, Avrupa ile İslam dünyasının siyasî, sosyal ve kültürel etkileşimini ortaya koymaya çalışmaktadır. XX. yüzyıl boyunca Ortadoğu'da ve gerçekte tüm İslam ülkelerinde bir şeylerin yanlış gittiğinin çok kötü bir şekilde ortaya çıktığını savunmaktadır. Fakat artık sayıları gittikçe artan Ortadoğulular tarafından bir özeleştiri yapılmaya başlandığını düşünmektedir. Lewis'e göre Batılılar bu tür sorunların nedenini özgürlük eksikliği olarak görmektedir. Onlara göre İslam dünyasının demokrasiye geçişi engellerle doludur ve oldukça uzun bir zaman alacaktır.

Lewis'e göre, İslam dünyasının her alandaki liderliği ve sahip olduğu gelişmişlik seviyesini, Hıristiyan Avrupa'ya bırakmasındaki temel sebep, Ortadoğu toplumlarında eksik olan özgürlük ve İslam dünyasının kendine aşırı güvenip içine kapanmasıdır. Örneğin; İslam dünyası bilimde, askerî güçte ve siyasette en ileri olduğu dönemlerden itibaren, kuzeybatısında yer alan Avrupa'yı geri, ilkel, barbar ve kâfir gördüğü için, bu kültürle savaş haricinde yakın ilişkilere girmemiş, o ülkelerde daimî elçiler bulundurmamış, diplomatik mesaj gönderme haricinde o ülkeleri ziyarete gitmemiş, o ülkelerden kitaplar çevirmemiş ve genel olarak Avrupa ülkeleriyle

[83] (Çevrimiçi) http://www.amazon.com/Land-Enchanters-Egyptian-Stories-Earliest/dp/1558762663, 25.11.2012.
[84] Bernard,Lewis, **300 Yıldır Sorulan Soru: Hata Neredeydi?**, çev. Harun Özgür-Turan Serpil Başar, Oğlak Yay., İstanbul, 2004.

ilgilenmemiştir. Bunun aksine, Hıristiyan Batı'nın İslam dünyası hakkında ilk zamanlardan beri bilgileri vardır.

Genel olarak kitabında bu düşüncelerini anlatan Lewis'in ayrıca şu fikirlerine de rastlayabiliyoruz. Eğer Orta Doğu halkları bugün izledikleri politikaları bırakmayıp kin ve nefreti körüklerlerse ve aşağılık psikolojisini bırakmazlarsa yabancı bir hâkimiyete boyun eğmek durumunda kalacaklardır. Eğer bu psikolojiden kurtulup farklılıkları bir çeşitlilik olarak görebilirse, yetenek, enerji ve gücünü bir çabada birleştirebilirse, bir kez daha orta çağdaki gibi uygarlık merkezi olabilir.

37. The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror, Modern Library, New York, 2003.[85]

Bernard Lewis, bu kitabında Müslümanların kutsal saydıkları savaş olarak nitelediği cihadın nedenlerini ve terörün kökenlerini araştırmaktadır. Konuya daha çok bölgenin son yüzyılının siyasî ve fikrî gelişmeleri perspektifinden yaklaşan Lewis, çok tartışılan bir genelleme de yapmıştır.*"Çoğu Müslüman fundamentalist değildir ve çoğu fundamentalist de terörist değildir ama günümüz teröristlerin çoğu Müslüman'dır ve Müslüman olmaktan gurur duyar."*[86] Ayrıca Lewis'in kitabında bahsettiği bazı önemli tespitlere de yer verelim:

"Bazıları hâlâ genelde Batı'yı ve onun mevcut lideri konumundaki ABD'yi İslam'ın eski ve uzlaşmaz düşmanı, Allah'ın dininin ve yasalarının içeride yerleşmesi ve nihâi evrensel zaferi önündeki tek ciddi engel olarak görüyor. Ancak, inançlı Müslümanlar olmayı sürdüren ve Modern Batı toplumunun üstün yanlarını da gören başka Müslümanlar da vardır. Bunlar inançlarına ve kültürlerine bağlı kalırken, daha iyi ve daha özgür bir dünya yaratma yolunda bize katılmayı istiyorlar. Son olarak, yine Batı'yı nihâi düşman ve bütün kötülüklerin kaynağı olarak görmekle birlikte, gücünün de farkında olan ve nihâi mücadeleye daha iyi hazırlanmak için bazı çağdaş düzenlemelerden yana olup bu düzenlemelerden yararlanmak isteyenler vardır."[87]

[85] Bernard Lewis, **İslam'ın Krizi**, çev. Abdullah Yılmaz, Literatür Yay., İstanbul, 2003.
[86] Bernard Lewis, **İslam'ın Krizi**, s. 119.
[87] Bernard Lewis, **İslam'ın Krizi.** s. 35.

38. **From Babel to Dragomans: Interpreting the Middle East**, New York, 2004.[88]

Bu kitapta toplanmış makaleler, incelemeler ve sunumların çoğu Lewis'in meslek hayatının 1949 sonbaharında Londra Üniversitesi'ne bağlı Doğu ve Afrika İncelemeleri Okulu'nda yeni kurulmuş Yakın ve Ortadoğu Tarihi kürsüsüne atanmasıyla başlayan döneme aittir.[89] Lewis, makaleleri başlıca üç grupta toplamak gerektiğini belirtmektedir. Bunları, geçmiş tarih hakkındaki makaleler, bugünkü tarih hakkındaki makaleler ve genel olarak tarih hakkındaki makaleler olarak sayar. İkinci kategorinin, güncel tarihi olaylar ya da süreçler olup biterken devam eden tartışmaları ele aldığını belirtmektedir. Üçüncü gruptaki makalelerde ise tarihçinin işleri ve görevlerini incelediğini, özellikle de Ortadoğu'nun tarihini, bu bölgeden ya da Ortadoğu'nun dışından olanlar açısından yazmaya özgü sorunları ele aldığını vurgulamaktadır.[90]

İçindeki makalelerin hepsi bir şekilde tarihle ilgili olan kitabın ismi dikkatleri üzerine hemen çekmektedir. İngilizce'ye 'dragoman' olarak geçen terimin 'meturgeman'dan geldiğini, onun da İbranice bir sözcük olan 'melitz'den türediğini belirtmektedir. Bu 'meturgeman' sözcüğünün Aramîceden İbranîceye, Arapçaya, Türkçeye, İtalyancaya, Fransızcaya, İngilizceye ve daha pek çok dile geçtiğini ve 'tercüman' sözcüğünün farklı varyasyonları olarak kullanıldığını açıklamaktadır. Yani 'dragoman', kılavuz tercüman, yorumcu ve tercüman anlamlarına gelmektedir.[91] Lewis'e göre dragoman sadece birebir tercümanlık yapmaz, olayları ve bulguları yorumlar ve hatta onlara yön verir. Bu bağlamda Lewis'in de günümüzün bir dragomanı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Lewis de kaynakları hem tercüme etmiş, hem de onları yorumlayarak çok ses getiren birçok eser ortaya çıkarmıştır.

39. **Political Words and Ideas in Islam**, Markus Wiener Pub., Princeton, 2008.

Lewis'in bu kitabı Türkçeye çevrilmemiştir. İçeriği, İslam politik düşüncesinde etkili olan on bir kavram ve fikirden oluşmaktadır. Bu kavramlar, "Hükümet ve Devlet",

[88] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, çev. Ebru Kılıç, Kapı Yay., İst, 2008.
[89] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara,** s. 1.
[90] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 19.
[91] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara,** s. 26-7.

“Serbestiyet”, “Meşveret”, “Siyaset”, “Melîk”, “Defterdar”, “Divân-ı Hümayûn” ve “Cumhuriyet”tir. Ayrıca taht mücadelesi verenleri ve tiranları anlattığı bir bölüm de bulunmaktadır. Konuya yabancı kalanların İslam medeniyetinin kökenlerini anlama hususunda bir başvuru kitabı olarak kullanabileceklerini belirtmekte yarar vardır.

40. **Islam: The Religion and the People,** co-authored with Buntzie Ellis Churchill, Upper Saddle River, New Jersey, 2008.

Türkçeye çevrilmeyen bu kitabın yazarlığını dış ilişkiler konusunda uzman bir bayan olan Buntzie Ellis Churchill ile Bernard Lewis beraber yapmışlardır. Kitap, önsöz ve giriş bölümlerinden sonra on beş kısımda incelenmiştir. Bu bölümler, İman ve Mü’min, İmanın Dayanakları, Kutsal Kitap, Hadis ve Hukuk, Cami, Çeşitlilik ve Hoşgörü, Sünnîlik, Şiî ve Diğerleri, Biraz Tarih, Hükümet ve Karşıtları, İslam’ın Geniş Dünyası, İslam ve Ekonomi, İslam’da Kadın, Giyim, Dil ve Yazı, Savaş ve Barış, Radikal İslam başlıklarından oluşmaktadır. Lewis ve Churchill, kitaplarında İslam’ın ne sadece kana susayan bir öğreti, ne de sadece barış getiren bir mesaj olarak değerlendirilemeyeceğini anlatmaktadırlar.

41. **Faith and Power: Religion and Politics in the Middle East**, Oxford Universıty Press, New York, 2010.

42. **The End of Modern History in the Middle East**, Hoover Inst. Press, Stanford-California, 2011.

43. **Notes on a Century: Reflections of a Middle East Historian,** co-authored with Buntzie Ellis Churchill, Penguin Group, New York, 2012.

B. 2. Makaleleri

Tespit edebildiğimiz tüm önemli kitaplarından bahsettiğimiz Lewis'in, kendisiyle alakâlı bir araştırma yapıldığında en çok rastlanılan birtakım makalelerine de yer vereceğiz. Fakat belirtmek gerekir ki hemen hemen tüm kitaplarının isimlerine yer verdiğimiz Lewis'in tüm makalelerinin künyesini vermek, çalışmamızın içinde oldukça fazla yer tutacaktır. Önemli fikirlerinin ve düşünce yapısının yer aldığı, özellikle de tüm dünyada ses getirmiş bazı makalelerinin içeriklerini kısaca anlatmaya çalışacağız. Bazı makalelerin ise sadece künyelerini vermekle yetineceğiz. Çünkü Lewis'in köşe yazıları, dergilerde yayınladığı ve çeşitli kitaplarda yer alan makaleleri oldukça fazladır. Bu makaleler, çoğu zaman İslam ve Ortadoğu ile ilgili konular gündeme gelince eserlerinden derlenmiştir. Ya da yayınlanmış bazı makaleleri, toparlanarak kitap haline getirilmiştir. Bu nedenle bazı eserleri günün konjöktürel yapısına uygun olarak tekrar tekrar yayınlanmıştır. Bazılarında eklemeler ya da ufak tefek başlık değişiklikleri mevcuttur. Bahsettiğimiz gibi biz bu kısımda düşüncelerinin ve fikrî yapısının özetlendiği, bilinen ve çok ses getiren makalelerinden söz etmeyi daha uygun bulduk. Lewis ile ilgili yapılacak araştırmalarda karşımıza en çok çıkan ve sık rastlanılan bazı makaleleri mevcuttur. Bunların başlıcalarını sunarken yine kronolojik sıralamaya uygun olarak aktardık.

1. **"Recent Developments in Turkey",** International Affairs, XXVII (3), July 1951, s. 320-31.

2. **"Islamic Revival in Turkey"**, International Affairs, XXVII (1), January 1952, s. 38-48.

3. **"The Sources for the History of the Syrian Assassins"**, Speculum, Vol. 27, Issue 04, October 1952, s. 475-89.

4. **"History Writing and National Revival in Turkey"**, Middle Eastern Affairs, Vol. IV, June-July 1953, s. 218-77.

5. **"Communism and Islam"**, International Affairs, Vol. 30, No. 1, January-1954, s. 1-12.

6. **"The Return of Islam,"** Commentary, Vol. 61, January 1976, s. 39-49.

"The Return of Islam" makalesinde Lewis, Arapların kendilerini tanımlama şekilleri ve İslamî hizipçiliğin yükselişinin bir özetini sunmuştur. İslam dünyasını iyi anlamak için geçmişe gitmeyi, Hz. Muhammed'in İslam dinindeki konumunu iyi kavramak gerektiğini özellikle belirtmiştir. I. Dünya Savaşı esnasında Müslümanların durumundan söz etmiş, Türk Millî Mücadelesinin zaferini anlatmıştır. Sonraki paragraflarda XX. yüzyılın önemli bir hareketi olan İhvan-ı Müslimîn'den bahsetmiş, Mısır'ın İslam dünyasındaki konumunu, Seyyid Kutup'u, Hasan El-Benna'yı anlatmıştır.

Bu anlatımlarının yanı sıra Lewis, Türkiye ve Yunanistan arasında 1930'lara kadar devam eden nüfus mübadelesine de yer vermiştir. Lübnan'ın dinî ve etnik yapısı, oradaki Hıristiyanların durumu ve Suriye ile var olan anlaşmazlıklarını anlatmıştır. Filistin mücadelesi, Arap-İsrail savaşları, Siyonizm gibi pek çok konuyu ele almış, bu konular ve olaylar üzerinden İslam'ı anlatmaya çalışmıştır. Ve makalenin sonunda İslam'ın hâlen yaşayan çok canlı bir din olduğu, Hıristiyanlık ve Yahudilikle beraber üç büyük dini oluşturdukları tespitini yapmıştır.[92]

7. **"Islamic Revolution",** New York Review of Books, Vol. 34, No. 21-22, January 21, 1988.

Bu makalesinde Lewis, İslam ve Batı'nın tarihini, savaşlar, seferler, cihadlar ve Haçlı seferlerinin gölgesi altında devam eden uzun bir mücadele tarihi olarak açıklamaktadır. Lewis'in bu çerçevedeki fikirleri, bin dört yüz yıllık bir geçmişi olan İslam ve Batı tarihini sadece "savaşlar ve fetihler" olayına indirgemesi olarak görülebilir. Nitekim bu düşüncesi, İslam'ı Batı medeniyetini yok etme niyetinde olan tehditkâr bir güç olarak algılayan düşünme biçimini yansıtmaktadır. Lewis, ayrıca makalede, İslam dünyasının olağanüstü dönemlerinde Müslümanların, kendi temel kimliklerini ve dinî topluluk içindeki bağlılıklarını etnik kimliklere dayanarak değil, dinin kendisine başvurarak bulma eğilimi içinde olduklarını açıklamaktadır.[93]

[92] Bernard Lewis, "The Return of Islam", (Çevrimiçi) http://www.commentarymagazine.com/article/the-return-of-islam/, 02.02.2014.
[93]Bernard Lewis, "Islamic Revolution", s. 47, (Çevrimiçi) http://www.nybooks.com/articles/4557, 10.04.2013.

8. **“The Roots Of Muslim Rage:** Why So Many Muslims Deeply Resent The West And Why Their Bitterness Will Not Be Easily Mollified”, Atlantic Monthly, Vol. 266, No. 3, September 1990, s. 47-60.

Lewis’in bu makalesi oldukça ses getirmiştir. Çünkü makalede daha sonra Huntington’ın geliştireceği ‘Medeniyetler Çatışması’ kavramını ortaya atmıştır. Lewis, bu makalesinde özellikle 1980'li yıllardaki İslamî aktivizmi tahlil etmekte ve buhareketliliğin bir medeniyetler çatışmasına yol açabileceğini ifade etmektedir.

Lewis'e göre bu hareket, İslamcı aktivistlerin Musevi-Hıristiyan mirasına ve seküler sistemine ve bunların her ikisinin dünya çapında yükseliyor olmasına karşı tarihin derinliklerinden gelen ve önlenmesi güç olan bir tepkidir. Bernard Lewis'in 'Müslüman öfke' diye isimlendirdiği psikolojik ruh hali, İslam dünyasının modernleşmeye duyduğu öfkenin irrasyonel bir yansımasıdır. Lewis, Müslümanların modernitenin değişiklik arz eden yapısını kavrayamadıkları için, tek yol İslam gibi totaliter ve mutlakıyetçi çözüm yollarına başvurduğunu ve böylece çoğulcu ve demokratik bir toplum yapısından gitgide uzaklaştıklarını düşünmektedir. Bu nedenle Lewis’e göre, İslamî kimliğini önceleyen grup ve partilere sosyal iktidar yolunun kesinlikle kapatılması gerekir.[94]

Lewis, Müslümanların temel özelliklerini öfke, kızgınlık, sertlik, tiksinme, nefret, öç, cihat, mücadele, saldırı, düşmanlık ve karşı koyma gibi kelimelerle özetlemektedir. İslam dünyasının probleminin, bu dinin kendi tarihi ve kültürel tercihlerinde gizli olan aşırı uçta bulunmak ve köktencilik olduğunu iddia etmektedir. Böylece ‘Müslüman öfkesi’ olarak tanımladığı şeyin kökenlerinin İslam dünyasının kültürel gerçekliklerinde olduğunu ileri sürerek, İslam dünyasının bir değerlendirmesini yapmaya çalışmıştır.

9. **“Rethinking the Middle East”,** Foreign Affairs, Vol. 71, No. 4, Fall 1992.

Lewis, bu makalesinde önemli olarak, Körfez Savaşı’nın, bölgesel politik bilinci etkilediğini ve Pan-Arap birliği ve petrolün bir silah olarak etki gücü gibi geleneksel

[94] Bernard Lewis, “The Roots Of Muslim Rage”, s. 59, (Çevrimiçi) http://pages.pomona.edu/~vis04747/h124/readings/Lewis_roots_of_muslim_rage.pdf, 03.02.2014.

algılayışları çürüttüğünü ileri sürmektedir. Lewis'in, Körfez Savaşı'nın yararlarına ilişkin değerlendirmesi de bu yöndedir.[95]

10. **"Islam and Liberal Democracy",** The Atlantic Monthly, Vol. 271, No. 2, February 1993, s. 87-98.

Lewis, İslam prensipleriyle demokrasinin amaç ve yöntemleri arasında esaslı bir çatışma olmadığını öngörmekle birlikte, kendi mantığı içinde işleyebilen demokratik bir sistemin kendilerine getirebileceği fırsatlara zarar verdikleri için köktenci Müslümanları suçlamaktadır.[96]

11. **"Why Turkey Is the Only Muslim Democracy"**, The Middle East Quarterly, Vol. I, No. I, March 1994, s. 41-9.

12. **"Islam and Liberal Democracy: A Historical Overview",** Journal of Democracy, Vol. 7, No. 2, April 1996, s. 52-63.

Lewis, makalesinde İslam dünyasının bugün içinde yer aldığı vaziyetin, Batı'ya karşı duyduğu öfke ve kızgınlıktan kaynaklandığını ifade etmektedir. Fikirlerini, tarihî bir bakış açısıyla açıklamaya çalışmış fakat İslam dünyasını ve Müslümanları, kendilerini öfkeye, nefrete ve öç alma duygusuna kaptırmış birileri gibi betimlemiştir.[97] Lewis'in bu tutumu, İslam dünyasının şu an ki durumunu tek bir boyuta indirgemekle kalmamakta, aynı zamanda İslam ülkeleri, Avrupa ve Amerika'da yaşayan Müslümanların, Batı medeniyetinin temellerini yıkmayı hedef almış büyük bir gücün parçası şeklinde göstermeye hizmet etmektedir. Lewis 'İslam köktenciliği' kavramını kullanarak, İslam dünyasındaki bütün sosyo-politik oluşumların militarist ve terörist yapılar olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Aynı zamanda İslam kuralları ve geleneğinde demokrasinin gelişmesine yardımcı olan birtakım etkenlerin de bulunduğunu belirtmiştir.

[95] Bernard Lewis, "Rethinking the Middle East", (Çevrimiçi) http://www.foreignaffairs.com/articles/48213/bernard-lewis/rethinking-the-middle-east, 03.02.2014.
[96] Bernard Lewis, "Islam and Liberal Democracy", (Çevrimiçi) http://www.theatlantic.com/past/docs/issues/93feb/lewis.htm, 03.02.2014.
[97] Bernard Lewis, "Islam and Liberal Democracy: A Historical Overview" (Çevrimiçi) http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/blewis.htm, 03.02.2014.

13. **"The West and the Middle East",** Foreign Affairs, Vol. 76, No. 1, January-February 1997, s. 114-30.[98]

Lewis, XVI. yüzyılda İngiliz gemilerinin ve ticaret şirketlerinin Ortadoğu'ya gelmesinden beri bölgedeki insanların, Batının hem cephedeki ve hem de ticaretteki üstünlüğünden haberdar olduğunu söylemektedir. Ortadoğuluların, ya Batılı yenilikleri alıp kendi kültürlerine uyarlamaya çalıştıklarını ya da içinde bulundukları kötü durum sebebiyle Batı'yı suçlayarak reddettiklerini, ya da ikisini bir arada yaptıklarını iddia etmiştir. Lewis, bu arada İslam'ın Batı medeniyetine katkılarının unutulduğunu da vurgulamaktadır. Her çağda hâkim medeniyetin moderniteyi tanımladığını ve saygınlık talep ettiğini belirtmektedir. Ona göre nasıl bir zamanlar İslam, hâkim medeniyet konumundaysa şimdi de Batı, böyle bir konumdadır.[99]

Lewis, bu makalesinde XVII. yüzyıldan itibaren Ortadoğu'nun artık Batıya farklı bir gözle baktığını, hem tehlike olarak hem de bir ilham kaynağı olarak gördüğünü ifade etmiştir. Ortadoğuluların elinde bulunan pazarlara Batılı tüccarlar sessizce girmeye başlamışlardır. Ortadoğuluların ise işlerin nasıl yoluna koyulacağı ve Batının gittikçe büyüyen gücünden toplumun nasıl korunacağı üzerine XVIII. yüzyılda çok geniş bir yazılı çalışma yaptıklarını belirtmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar ise genellikle ordu sisteminin değiştirilmesine yöneliktir. Bazıları ise Batının gizli tılsımını sadece askerî alanda değil, sanayide ve ekonomiyi geliştiren bilim ve teknolojide bulmuştur. Bazıları ise bu tılsımı anayasal ve temsilî hükümette, insan haklarının özgürlüğünde bulmuştur. Lewis'e göre toplumun bir kısmı kendini değiştirmeye başlamış, gazetenin gelişi, haber ve yorumlar, Ortadoğuluların birçok dünya görüşünü etkilemiştir.[100]

Lewis, makalesinde her toplumun kendi karakteristik özelliklerine göre gelişeceğini, her birinin değişiminin farklı farklı olduğunu belirtmiştir. Mesela deneysel bilimin antik dünyadan ziyade Ortaçağ İslam dünyasında geliştiğini belirtmiş, Müslümanların Batı modernizasyonunun başlamasına yardımcı olan zengin bir miras bıraktığı görüşünü savunmuştur. Batı uygarlığının birçok geçmiş uygarlığı

[98] Türkçesi için bkz. "Batı ve Ortadoğu", çev. Bülent Çınar, **Toplumsal Tarih**, Yıl. 7, S. 42, Haziran-1997, s. 7-14.
[99] Bernard Lewis, "Batı ve Ortadoğu", s. 8.
[100] Bernard Lewis, "Batı ve Ortadoğu", s. 10.

birleştirdiğini ve bu kültürlerin katkı ve etkileriyle zenginleştiğini vurgulamış, gelecekte yer bulacak baskın uygarlıklara ise Batı medeniyetinin ışık tutacağını ifade etmiştir.[101]

14. **"What Went Wrong?",** The Atlantic Monthly, Vol. 289, No. 1, January 2002.

Lewis bu makalesini, aynı adı taşıyan kitabından önce yazmıştır. Aynı isimli kitabın bir bakıma özetidir diyebiliriz. Tahmin edileceği üzere aşağı yukarı kitabındaki aynı konulardan bahsetmiştir. Makalede birçok bilimin İslam dünyasında gelişip ilerlediğinden, yeni sanayilerin orada kurulduğundan, imalâtın ve ticaretin çok büyük oranda bu topraklarda arttığından bahsetmiştir. Ve eski gelişmiş İslam dünyasını, dışlanmış Yahudi ve Hıristiyanları bile içinde barındıracak kadar özgür bir ortamın sağlandığı, ifade ve düşünce özgürlüğünün olduğu bir yer olarak tanımlamıştır. Lewis, makalede de tıpkı kitabında olduğu gibi bir zamanlar ekonomik ve teknik gelişmişlik ve bilimsel ve kültürel ilerlemede dünyaya liderlik yapan Müslümanların nasıl olup da Hıristiyan Batı'nın gerisinde kaldığını açıklamaya çalışmaktadır.[102]

15. **"I'm Right, You're Wrong, Go to Hell: Religions and The Meeting Of Civilization",** The Atlantic Monthly, Vol. 291, No. 4, May 2003, s. 36-42.

Lewis'in makaledeki temel önermesi, Batı'nın İslam medeniyeti ile girişmiş olduğu ve kökleri yüzyıllar öncesine dayanan hâkimiyet ve saygınlık mücadelesinin son aşamasında olduğu üzerine kuruludur. Lewis'e göre, tarihi, Batı ve diğer medeniyetlerin savaşıyla açıklamak mümkündür. Diğer eserlerinde sıkça rastladığımız bu düşüncesini bu makalede de görmekteyiz.[103]

16. **"Freedom and Justice in the Modern Middle East**", Foreign Affairs, Vol. 84, No. 3, May-June 2005, s. 36-51.

Makalede, XIX. ve XX. yüzyılda Arap dünyasının büyük bir bölümündeki Fransız ve İngiliz egemenliğinin şimdiki dönem için büyük bir günah keçisi yarattığını ileri sürmektedir. Bu, Ortadoğuluların gözünde Batı Emperyalizmi olarak hayat bulmuştur. Ancak Lewis'e göre, bu noktada suçu Amerika'ya devretmek pek doğru

[101] Bernard Lewis, "Batı ve Ortadoğu", s. 14.
[102] Bernard Lewis, "What Went Wrong?", (Çevrimiçi) http://www.theatlantic.com/doc/prem/200201/lewis, 04.02.2014.
[103] Bernard Lewis, **"**I'm Right, You're Wrong, Go to Hell: Religions and The Meeting Of Civilization", (Çevrimiçi) http://www.theatlantic.com/doc/200305/lewis, 05.09.2011.

olmaz. Nitekim Lewis, Anglo-Fransız yönetimi ve bölgedeki Amerikan nüfûzunu, Ortadoğu devlet ve toplumlarının iç zayıflıklarının nedeni değil, sonucu olarak görmektedir. Günümüzde Müslümanların ezici çoğunluğunun, sorunlarına hiçbir çözüm bulamayan bağımsız devletlerde yaşamakta olduklarını öne sürerek, bu devletlerin alt yapılarının eskimiş, silahlı kuvvetlerinin öncelikle terör ve baskı uygulamak üzere tasarlanmış olduğunu belirtmiştir.[104] Lewis, bu fikirleriyle bölgedeki Batı egemenliğini meşrulaştırmaya hizmet etmektedir. Bu çerçevede Lewis, Irak'ta demokratik bir politik ve toplumsal düzenin tesisinin kolay olmamakla birlikte, mümkün olduğu kanısındadır. Fakat Lewis'in makalesinde öne sürdüğü bu fikirlerin bugün geçerliliğini yitirdiğini görmekteyiz. Nitekim Amerika'nın Irak işgalinin başarısızlıkla sonuçlandığı oldukça aşikârdır.

17. "August 22: Does Iran have something in store?", The Wall Street Journal, 8 August, 2006.

Bernard Lewis bu makalesinde, İran'ın nükleer programını askıya alması yönündeki uluslararası teklife ilişkin nihâi kararı açıklayacağı 22 Ağustos tarihinin kasten Miraç gününe denk getirilmiş olabileceğini iddia etmiştir. Lewis, 22 Ağustos'ta İran'ın İsrail'i yok ederek tüm dünyanın kıyametini getirmeyi hedeflemiş olabileceği ihtimalini düşünmeyi hatırlatmıştır.[105] Fakat bu varsayımının fazlaca korku temelli bir yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz.

18. "Second Acts", The Atlantic Monthly, November 2007.

[104] Bernard Lewis, "Freedom and Justice in the Modern Middle East", (Çevrimiçi) http://www.foreignaffairs.com/articles/60796/bernard-lewis/freedom-and-justice-in-the-modern-middle-east, 04.02.2014.
[105] Bernard Lewis, "August 22: Does Iran have something in store?", s. 15, (Çevrimiçi) http://www.opinionjournal.com/extra/?id=110008768, 04.02.2014.

Bu önemli makalelerine ve kısaca onların açıklamalarına yer verdiğimiz Lewis'in eserleri gördüğümüz gibi çok zengindir. 1950'li yıllardan günümüze kadar üretkenliği hiç azalmamış bir araştırmacının bütün çalışmalarına yer vermek zaten çalışmamızın da içeriği ve konusunu bir hayli aşmak olacaktır. Bu nedenle biz de Lewis'in başlıca eserlerine yer verdiğimiz bu bölümde birtakım sınırlamalara gittik. Lewis'in fikirleri aktarılırken en çok referans gösterilen ve dünya çapındaki okurları tarafından en çok takip edilip tartışılan eserlerini anlatmaya çalıştık. Bu bölümü burada sonlandırırken Türkçeye çevrilmiş birkaç makalesinin ismini de sonraki araştırmacılar için yardımcı olur düşüncesiyle eklemeyi uygun bulduk. Bu makaleler;

19. **"Yiyeceklerin Dilden Dile Yolculuğu",** çev. Filiz Nayır Deniztekin, Varlık 70 (1139) 8–2002.

Lewis, makalesinin giriş kısmında gıda tarihiyle alakâlı ufak açıklamalarda bulunup, tarihsel terminolojinin ana kaynaklarından birinin de yediğimiz içtiğimiz gıda maddelerini nitelemek için kullandığımız sözcükler olduğunu belirtmiştir. Türkçe, Arapça, Farsça gibi Orta Doğu dillerindeki bazı meyve ve yiyecek adlarının İngilizce, İspanyolca, Fransızca ve Portekizce gibi birtakım Batı dilleriyle ilişkisini incelemiştir.

20. **Tanzimat ve Sosyal Eşitlik**", çev. Mine Yazıcı, Belleten 62.

Bernard Lewis makalesinde Tanzimat'ı, devletin ıslahat hayatındaki ufak bir adım olarak değerlendirmiştir. Oysaki Tanzimat, o döneme kadar benzeri görülmemiş bir eşitlik düşüncesini getirmeye çalışmıştır ki bundan Rusya ve Fransa dahi kendi yapıları dolayısıyla korkmuştur. Yani Tanzimat, daha sonra da devlet yönetimine önemli değişiklikler getirecek büyük bir adımdır.

21. **"Tarihçilik Maceram"**, çev. Mehmet Özden, Türkiye Günlüğü (88), 2007.

22. **"Müslüman Öfkenin Kökleri"**, çev. Ayşegül Yelçe, Cogito (30) 2002.

23. **"Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı Kökenleri"**, Yeni Türkiye (Özel sayı 3).

II. BÖLÜM: LEWIS'İN İSLAM TARİHİ ALANINDA ÜZERİNDE DURDUĞU TEMEL MEVZULAR

Oryantalizm üzerine çalışan birçok Batılı araştırmacı, Bernard Lewis'i, "Ortadoğu araştırmalarının duâyeni", İslam araştırmalarının "babası", "Batının, Ortadoğu çalışmaları alanındaki en seçkin akademisyeni" ve "Çağın Bilgesi" olarak tanımlamaktadır.[106] Gerçekten baktığımızda Lewis'in birçok otorite tarafından ilmî açıdan çok ilgi gördüğünü farketmekteyiz. Çünkü İslam ve Ortadoğu ile ilgili birçok meseleye vâkıf olmuş ve çalışmalarından söz ettirmiştir.

Lewis, hayatı boyunca yaptığı çalışmalarla dünya üzerinde baskın konumlara sahip olan İslam dünyası ve Hıristiyan toplumu arasındaki ilişkilerin kökenlerine inerek, bu unsurların birbirlerine olan bakış açılarını ve farklı yaklaşımlarını kavramaya katkı sunmuştur. Ortadoğu ile Batı arasındaki münasebetler, Batı kaynaklı hareket ve Batı medeniyetinin Ortadoğu halkları ve toplumları üzerindeki yoğun etkisi gibi hususlarla ilgilenmiş, bunların doğurduğu sonuçlar ve Ortadoğu´da bıraktığı yankıların çeşitli safhalarını açıklamaya çalışmıştır.

Ortadoğu halklarının bugüne kadar ki geçmişlerini, yakın tarihlerini, kültürlerini, siyasî ve fikrî yapılarını inceleyen Lewis, bu genel konuların hâricinde özelde, bazı konularla daha fazla ilgilenmiştir. Hayatının birçok safhasında ilgi duyduğu bu konular hakkında müstakil eserler telif etmiş, makaleler yazmış ve söyleşiler yapmıştır. Onun fikrî yapısını anlamamıza yardımcı olabilecek bu mevzular, tarafımızdan belirlenmiş ve bir bölüm olarak tezin içerisinde anlatılmaya uygun görülmüştür. Çünkü bir önceki bölümde de incelediğimiz gibi Lewis'in eserlerine göz attığımızda Arap tarihi, Türk tarihi, İsmâilîlik ve bu tarikatin içerisindeki Haşhâşîler, İslam ve Ortadoğu halklarının Batı ve demokrasi ile olan ilişkisi gibi konular, karşımıza oldukça fazla çıkmaktadır. Bu nedenle Lewis'in bu konular hakkındaki görüşlerinin tespit edilmesinin, onun tarihçiliğinin daha iyi anlaşılmasına vesîle olacağını düşünmekteyiz. Bu noktadan hareketle ikinci bölümde yukarıda bahsettiğimiz konular ile alakâlı seçtiğimiz başlıklara yer vereceğiz.

[106] M. Shahid Alam, "Bernard Lewis: Bilim mi, Yanıltmaca mı?", çev. Mustafa Alican, **Tarih Okulu**, S. 2, Kış 2009, s. 98.

A. ARAPLARIN TARİHİ

Lewis'in Arapların tarihini anlattığı müstakil bir kitabı[107] bulunmaktadır. Eserlerini anlattığımız kısımda bahsettiğimiz gibi bu kitabında Lewis, geçmişten günümüze Arapları, onların uygarlık tarihindeki yerlerini, yaptıkları işleri ve geçirdikleri çeşitli safhaları açıklamaya çalışmıştır.

Lewis, ilk olarak "Arap" terimini açıklamaya çalışır. Ona göre Arap terimi, ilk defa M.Ö IX. yüzyılda ortaya çıkar ve Kuzey Arabistan çölündeki bedevileri tarif etmek için kullanılır. İslam fetihlerinden sonra ise hâkimiyet altına alınan halk, Arap halkı sayılmazdı. Fakat Arap krallığı kozmopolit bir İslam Krallığı haline gelince, Arap kelimesi milliyet muhtevasını yavaş yavaş kaybederek aslî Arap yaşayış tarzı ve dilini diğerlerinden daha sadıkâne korumuş olan göçebeleri temsil eden bir terim olmaya başlamıştır. Son yüzyılda ise Arapça konuşan halklar, ortak dil ve kültürlerini siyasî bağımsızlıklarla birleştirerek bir kardeş milletler topluluğu oluşturmuşlardır. Bugünkü Arapça konuşan milletlerin oluşturduğu ülkeler ise Güney-Batı Asya, Mısır ve Kuzey Afrika olarak üç gruba ayrılabilir.[108]

Suudi Arabistan, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Fas, Cezayir, Tunus ve Libya Arap dünyasını oluşturur. Lewis'e göre bütün bu ülkelerin birçok ortak tarafları vardır. Hemen hepsi, esasında aynı sosyal düzene ve idareci sınıflara sahip tarım ülkeleridir. Hepsi aynı din, dil ve medeniyetin mirasını almışlardır. Fakat çeşitli zamanlarda Batının tesiri altında kaldıklarından her birinin dış görünüşü ve sosyal konumları değişime uğramaktadır. Ayrıca çeşitli yerel kültürlerle kaynaşarak ortak Arap kültüründen farklı bazı değişimlere de uğramışlardır. Örneğin, Irak'ta Kürtler, Kuzey Afrika'da Berberîler, Lübnan'da Marunîler, Mısır'da Kıptîler gibi gruplar, Araplar arasında yaşamışlardır. Hatta ırksal farklılıklar olduğu gibi itikâdî anlamda da bazı farklılıklar zamanla ortaya çıkmıştır. Irak'ta Şiîler ve Yezîdîler, Suriye ve Lübnan'da Dürzîler, Yemen'de Zeydîler ve İsmailîler bunlardan bazılarıdır. Lewis'e göre Arap dünyasında birçok farklılık baş göstermesine rağmen, bugünkü ulaştırma ve iletişim araçlarının gelişmesi sayesinde birbirleriyle daha iyi temas kurmaktadırlar. Özellikle de istilacı Batı'ya karşı direnişte yeni birlikler kurma yolunda sağlam adımlar atmaktadırlar.[109]

---

[107] Bernard Lewis, **Tarihte Araplar.**
[108] Bernard Lewis, **Tarihte Araplar,** s. 27-8.
[109] Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 30-1.

İslamiyet'in ortaya çıktığı zaman dilimine kadar Arabistan yarımadasında göçebe bir hayatın var olduğunu belirten Lewis, buralardaki kabile topluluklarının dış dünyadan çok da soyutlanmadığını düşünmektedir. Ticaretle uğraşan bu kabileler çok eski çağlardan itibaren hem yarımadadaki kabilelerle hem de Bizans, Sasanî, Habeşistan gibi devletlerle ticarî ilişkilerini sürdürmekteydi. İslamiyet'in ortaya çıkışıyla beraber ise Arap yarımadasındaki yeni din, büyük bir süratle yayılmaya başlamış, Araplardan oluşan yeni ümmet, kendi sosyal düzenini kurmaya başlamıştı. Hz. Muhammed'in vefatından sonra ise ümmet dağılmamış, böylece Lewis'e göre onun peygamberliğinin büyük bir siyasî, sosyal ve ahlâkî ihtiyacı cevaplandırdığı ispat olmuştur. Yeni İslamî fetihler gerçekleşmiş ve Arapların devletleştiği yeni bir sistem kurulmuştur. Bu sistemde Arap fâtihler, yeni fethettikleri bölgelerin içişlerine karışmıyorlardı. Ayrıca Arap olmayan fakat Müslümanlığı seçen yeni gruplarla (mevâlilerle) karşı karşıya kalmışlardı.[110]

Burada üzerinde durmamız gereken mesele, İslam tarihinde, Müslüman tarihçilerin büyük övgü ve gururla yer verdiği fetihlerin, İslamiyet ve onu yayma adına yapıldığı düşüncesidir. Çünkü Lewis, bu fikri reddeder. Ona göre din, heyecanlı ve disipline alışmamış Arap fâtihleri disipline etmesi ve psikolojik olarak hazırlaması bakımından başarılı olmuştur. Ve bu şekilde Arap birliğinin sembolü haline gelmiştir. Lewis'e göre fetihlerin itici gücü dinî olmaktan ziyade dünyevîdir.[111]

Müslümanların dünyevî amaçlarla fetihleri gerçekleştirdiğini düşünen Lewis, fâtihlerin fethettikleri bölgelerin sâkinlerinin dinî inanışlarına ve içişlerine karışmadıklarını da eklemektedir. Müsâmaha edilen dinlerin mensupları (zimmîler) da değişen hâkim gücü sevinçle karşılamıştır. Çünkü Lewis'e göre fethedilen bölgelerin halkı, yeni idareyi, vergiler ve diğer hususlar bakımından daha insaflı bulmaktaydı. Ortodoks Bizans baskısından bıkan halk, çoğu durumda Müslümanlara yardım bile ediyordu.[112]

Arap imparatorluğuna giden yol yeni fetihlerle, yeni kültürlerin birbiriyle kaynaşmasıyla, sınırların genişlemesiyle oluşmaya başlamıştı. Dört Halife Dönemi'nden sonra Emevîler'in ortaya çıkması, sonrasında ise Abbasîler'in İslam dünyasının başına geçmesi Arap tarihindeki önemli noktalardır. Lewis'e göre Abbasîler'in ihtilâli Batı

[110] Bernard Lewis, **Tarihte Araplar,** s. 82.
[111] Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 80.
[112] Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 82.

tarihindeki Fransız ve Rus ihtilâlları gibi kesin bir dönüm noktasıdır. Bu da İslam tarihinde mevcut düzeni yıkmak amacıyla yapılan bir hareket olarak kayda geçmiştir. Hanedanın değişmesiyle beraber İslam Devleti büyük bir değişim göstermiş, birçok açıdan farklılıklara kapı aralamıştır. Ve ona göre, Arapların altın çağını, Abbasî Dönemi temsil etmektedir.[113]

Lewis, Abbasîler'in ırkî ayrılık ve bir sınıf imtiyazına dayanmayan sistemi temsil ettiğini belirtmektedir. İdareciler büyük ölçüde Arap olmayan mevâliden oluşuyor ve bu topluluk yüksek bir sosyal statüye sahip olabiliyordu. Orduda Arap birlikleri önemini kaybetmeye başlamış, yerini paralı askerlerden oluşan birlikler almaya başlamıştı. Türkler ve İranlılar, devlette etkin rol oynamasına rağmen Araplar eski üstünlüklerini tamamen kaybetmiş değillerdi. Hâlâ hanedan, Arap olmanın gururunu taşıyordu ve Arapça hâlen idare ve ilim dili idi.[114]

Abbasîlerin hilâfeti ele geçirmesini takip eden yüzyıllar boyunca var olan düzene karşı memnuniyetsizlikler ve bunun sonucunda isyanlar ortaya çıkmaya başladı. Bu isyanlar da genellikle bir dinî hareket haline dönüşmekte ve İslam'da mezhep ayrılıklarına neden olmaktaydı. Uzun yıllar bu ayrılıkçı mezhep hareketleriyle mücadele içerisinde olan Araplar, yüzlerini Avrupa'ya da çevirdiler. Lewis, Arapların Avrupa'daki en büyük ve devamlı fetihlerini İspanya'da gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Ayrıca İspanya'nın Müslümanlar idaresinde pek parlak bir devir geçirdiğinden, Arap yönetiminin yarımadanın hayatını birçok bakımdan zenginleştirdiğinden bahsetmektedir. Yakın ve Orta Doğu'da Arap ve İslam karakterli ortaya çıkan bu büyük devletlerin bıraktığı medeniyet, Lewis'e göre, fetihlerden sonra birçok milletin katılmasıyla ortaya çıkmıştır. Hatta zaman zaman bu medeniyete salt Müslümanlar değil, Zerdüşt, Yahudi, Hıristiyan gibi farklı dinlere mensup insanların da katkısı olmuştur.[115]

Lewis'in hilâfet makamını, İslam tarihinde önemli bir yere oturttuğunu görmekteyiz. Ona göre İslam dünyasındaki hilâfet sorunu, mezhepsel ayrılıkları da keskinleştirmiş ve merkezî otoriteyi sarsmıştır. Sünnî ve Şiî Müslümanlar, halîfenin seçimi konusunda farklı düşünmüş, bu görüş ayrılıkları da ciddi bölünmelere neden olmuştur. Dört Halife ve Emevîler döneminde bitmek bilmeyen yönetim tartışmaları ve

[113] Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 111.
[114] Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 127.
[115] Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 177.

istikrarsızlık, İslam devletini oldukça yıpratmıştır. Sonunda Abbasî hilâfeti de gözden düşerek büyük güç kaybına uğramış ve beyliklerin koruması altına girmiştir.

XI. yüzyıl, Arapların daha çok sahneden çekilişine şahit olmuştur. Lewis'e göre merkezî otoritenin bozulmasıyla beraber hilâfet sarsıntıya uğramış, meydana gelen boşluğu kişisel kâbiliyetleriyle ortaya çıkan göçebe Türk boyları doldurmaya başlamıştır. Kuvvetlerinin yok olmasıyla beraber itibarlarını da kaybeden Araplar, Türk ve İranlı hükümdarların kendi kültürlerini ön plana çıkarmalarına göz yummak zorunda kalmışlardır. İslam dünyasına hükmetmeye başlayan irili ufaklı devletlerden sonra önce Selçuklular, sonra da Osmanlılar, Arapların yaşadığı bütün bölgeleri hâkimiyetleri altına almışlardır.[116] Fakat Batı'nın artan gücü karşısında XVI. yüzyıldan itibaren hâkimiyeti zedelenen Osmanlı, geniş coğrafyasını yönetmekte zorlanmıştır. Lewis'e göre sosyal nizâmın, askerî gücün zaafa uğramasıyla birlikte dinî birlik de tesirini yitirmiş, Batı ile etkileşime geçen Araplar Osmanlıdan bir bir kopmaya başlamıştır. [117]

Arapların kendi kültürel öz farkındalıkları, Lewis'e göre aslında Osmanlılar zamanında da devam etmiştir. Fakat Osmanlının sosyal ve siyasî düzeniyle özdeşleşmiş ve İslam devletinin meşrû lideri olarak Osmanlı sultanına sadâkatle bağlanmışlardır. Milliyetçilik fikrinin yeni bir ivme kazanmasıyla beraber Pan-Arabizmin yükselişi ve gelişmesinin ilk aşaması 1875'de başlar ve 1914'de Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla sona erer.[118] Birinci Dünya Savaşı sırasında ise tüm İslam dünyasında hâlâ din birliğinin gücü hissedilmektedir. Lewis, o zamanlar Müslüman Arapların çoğunun hâlâ Türklere sempati beslemekte olduğunu söylemektedir. Fakat bu ülkelere sahip olmak isteyen müttefiklerin çabaları ve düşmanlık hislerini yıllarca devam ettiren bir kısım Arap halkın baskısı sonucunda Arap milliyetçiliği hızla gelişir. İngilizler, 1916'da Hicaz bölgesinde bir örgütlenme başlatırlar. Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin'de yeni devletler kurulur ve bir Arap birliği oluşturulur. 1951'de Libya, 1956'da Sudan, Tunus ve Fas, 1960'da Moritanya, 1961'de Kuveyt ve 1962'de de Cezayir bağımsızlıklarını kazanırlar. Ve artık bütün bu devletler, temelde Arap olma hüviyetini taşımakla birlikte Batı'dan etkilendikleri ölçüde, birbirlerinden farklı bir iktisâdî ve sosyal hayat sürdürmektedirler.[119]

[116] Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 214.
[117] Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 221.
[118] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 264-5.
[119] Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 233-5.

Günümüzde Arap milletinin, farklı devletlerin çatısı altında hayatlarını idâme ettirdiklerini söyleyen Lewis'in, Arap toplumu ve onların tarihi hakkında yaptığı tespitleri kısaca bunlar olmaktadır. Onun bu bölümde bahsettiğimiz fikirlerine genel olarak baktığımızda Arapların en parlak dönemlerini, Ortaçağ'da yaşadıklarının altını çizmektedir. Sonraki devirlerde ise Araplar, Batının zaferlerini ve başarılarını izlemişlerdir. Bu durumda Lewis, Araplara, Batının biçimlendirdiği bir moderniteye erişmek için çaba gösterme tavsiyesini vermektedir. Fakat günümüzde çoğu Arap halklarının Batı modernizasyonuna çok temkinli hatta soğuk yaklaştığını söyleyebiliriz.

B. TÜRKLERİN İSLAM DÜNYASINDAKİ YERİ

Lewis, bütün İslam dünyası, özellikle de Türkiye ile alakâlı birçok eser vermiştir. Telif etmiş olduğu *The Emergence of Modern Turkey*, alanın ilk eserlerinden biridir ve kendisinden sonra kaleme alınan birçok eseri de etkilemiştir. Kitap, Türk siyasî tarihi açısından da büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle tezin bu kısmında Lewis'in Türkler ve Türkiye hakkındaki görüşlerini aktarırken özellikle *The Emergence of Modern Turkey* adlı eserine başvuracağız.

Lewis, 1949 senesinden itibaren başladığı Türk arşiv belgelerini tasnif edip kataloglama çalışmasını, 1952'de *Notes and Documents from the Turkish Archives* eserinde yayınlamıştır. Bu tarihten, 1961 senesinde *The Emergence of Modern Turkey*'i yayınlayana kadar geçen süre içerisinde Bernard Lewis, muhtelif dergilerde Türkiye'nin güncel durumu ve tarihi ile ilgili yazılar yayınlamaya devam etmiştir. Bugünkü Türkiye'nin durumu, Türkiye'de İslamî Direniş ve Osmanlı Arşivleri ile ilgili konular bunların bazılarıdır. Bu konularla alakâlı çalışmalar yaparken eserlerine, *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire* adlı kitabını da ekler. Lewis, bu çalışmalarıyla adını, önde gelen Türkiye uzmanları arasına kaydettirir.

Lewis'e göre XIX. yüzyıldan önce Türkler, kendilerini Müslümanlıkla bağdaştıran bir millettir. XIX. yüzyılın başlarında ise modern anlamda Türk milleti fikri görülmeye başlanmıştır. Türk milleti fikrinin ortaya çıkmasına bazı etkenlerin yol açtığını söylemektedir. Mesela Türkiye'deki Avrupalı sürgünler, Avrupa'daki Türkoloji çalışmaları, Osmanlı sınırları içinde yaşayıp milliyetçi fikirleri daha baskın olan uluslar ve Rusya Türkleri bunların bazılarıdır. Fakat Lewis, özellikle Türkçülük fikrinin ortaya çıkmasından önceki asırlarda Türk Müslümanların, şaşırtıcı bir biçimde, kendi kimliklerini görmezden geldiğini vurgulamaktadır.[120]

Lewis'e göre Türkiye'nin inşâsına etki eden önemli unsurlar İslamî unsur, mahallî unsur, Türk unsuru ve Batı unsurudur. Bütün bu etkileşimler içerisinde Türk toplumu, çok çarpıcı değişimlerle karşılaşmasına rağmen, İslamî etkinin hâlâ çok canlı olduğu bir toplumdur. Türk insanının bilincinde İslamiyet'in derin kökleri vardır. Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan yıkılışına kadar, İslam güç ve inancının ilerlemesi ve savunulmasına adanmış bir devletti. Bir asırlık batılılaşma sonrasında

[120] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 2007, s. 2.

Türkiye, dışarıdaki her hangi bir gözlemcinin hayal edebileceğinden daha fazla değişiklik göstermiştir. Fakat Türk yaşam ve kültürünün derin İslamî kökleri, hâlâ canlıdır ve Türkiye'deki Türk ve Müslüman kimlik oldukça baskındır.[121]

Lewis, Osmanlı Devleti'nin çöküş süreciyle alakâlı görüşler de beyan etmiştir. Çöküş nedeni olarak devlet idaresi, iktisadî ve toplumsal hayat, kültürel ve manevî değişme gibi etkenleri saymaktadır. Fakat ön plana çıkardığı temel etken, Osmanlı Devleti'nin askerî yetersizlikleridir. Bir zamanlar askerlik biliminin ön saflarında yer alan Osmanlılar, XVII. yüzyılda Avrupa ordularının teknik ve lojistik gelişmelerine ayak uyduramamışlardır. Silahlı kuvvetler, meslekî ve ahlakî olarak bozulmaya uğramış, savaş meydanlarında bir bir yenilgiler alınmaya başlanmıştır.[122] Fakat Lewis'e göre Batılılar, Osmanlının çöküşünü yetersiz bir şekilde incelemiştir. Bazı geriliklerin nedenini İslam dininde ya da Türk ırkının özelliklerinde aramak gibi düşmanca bir tavır içerisine girmişler ya da Osmanlının son dönemine atfedilen bazı zaâfiyetleri, devletin tüm dönemlerine teşmil etmişlerdir.[123]

Lewis, genel itibariyle Türklerin, Batılılardan, XVIII. yüzyıl öncesine kadar etkilenmediği görüşünü savunur. Buna rağmen Hıristiyan uygarlığını ve fikirlerini reddetmekle beraber Türkler, Batılılarda taklit edecek birçok yararlı şey bulmuşlardır. Türklerin Avrupa'ya dönük yüzü, özellikle savaş sanatlarında olmuştur. Avrupa gemi yapımı ve deniz savaşı tekniklerini geliştirmede büyük bir istek göstermişlerdir. Onagöre Türkler, top, tüfek ve matbaayı kabul etmekle beraber, Avrupalıların tarihlerini, felsefelerini, bilimlerini ve edebiyatlarını reddetmekteydi.[124] Fakat Fransız İhtilâli'nin Hıristiyanlığı temsil etmemesi, yani laik karakterde oluşu, ihtilâlin yankılarının Osmanlılarda da ses getirmesine neden olmuştur. Hürriyet, eşitlik, kardeşlik gibi terimler, Osmanlı dünyasında anlam kazanmış; kültürel ve sosyal hayatta önemli yerler edinen Türkler, Avrupa'nın önemini fark etmeye başlamıştır.[125]

Lewis'e göre XIX. ve XX. yüzyıllarda Türkiye, ya modernleşmek ya da mahvolmak durumunda kalmıştı. Tanzimatçılar, her ne kadar birçok alanda başarısız

[121] Ali Bardakoğlu, "İslam'da Ilımlılık: Türkiye Tecrübesi, Diyanet'in Bir Kamu Kuruluşu, Bağımsız ve Sivil Bir Kurum Olarak Misyonu ve Vizyonu ", **İslam'da Ilımlılık Konferansı**, Utah Üniversitesi - Ortadoğu Merkezi, ABD, 21–22 Şubat 2004, (Çevrimiçi) http://www.diyanet.gov.tr/turkish/dy/Diyanet-Isleri-Baskanligi-Duyuru–410.aspx, 15.10.2010.
[122] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 26.
[123] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 34.
[124] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 53.
[125] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 55.

olsalar da, daha sonra başlayacak olan modernleşmenin önemli bir temelini atmışlardı. Lewis, en büyük başarının ise eğitim alanında gerçekleştiğini vurgulamıştır. Yeni okumuş kesim arasında modern Türkiye'yi inşâ edecek, sosyal ve siyasal devrimi gerçekleştirecek olan elit bir tabaka yetişmişti. Ve bu kesim Türkiye'nin önündeki modernleşme yolunu yavaş yavaş açmaktaydı.[126]

Lewis'e göre mevcut düzenin muhalifleri, yani reform yanlıları çoğunlukla edebiyat çevrelerine mensuptur. İstekleri daha fazla özgürlük ve meşrûti bir idare olan bu kesim, basını işlevsel bir araç olarak kullanmıştır. Ve böylelikle modern Türkiye'nin ilk inşâ edicileri şair ve yazarlardan çıkmıştır.[127] Lewis, I. Dünya savaşının bitmesinin ardından Anadolu'da bir direniş hareketinin başladığını ve bu hareketin Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuyla sonuçlandığını belirtmektedir. O, Kurtuluş hareketini başlatan isim olarak Mustafa Kemal'i zikreder. Yeni kurulan devlet, ilk on beş yılını Mustafa Kemal'in idaresinde geçirmiştir. Milli mücadele tamamlandıktan sonra ise Türkiye Cumhuriyetine giden süreç başlar.

Saltanatın kaldırılması, Hilâfetin ilgâsı ve cumhuriyetin kurulması en köklü değişiklikler olarak yeni Türkiye sürecini başlatır. Lewis'e göre modern Türkiye'nin önünü açmak için Mustafa Kemal, özellikle dinî otoriteye savaş açmıştır. Teokrasi reddedilerek hukuk alanında birçok yenilik getirilmiştir. Laikleşme adına Şeyhü'l-İslamlık makamının kaldırılması, Tevhîd-i Tedrisât Kanunu, Medenî Kanun, Harf inkılâbı, Şer'i mahkemelerin kaldırılması ve şapka kanunu gibi birçok yenilik ardı ardına yapılmıştır.[128] Lewis, kısacası tarihlerinin en karanlık anında Kemalist devrimin Türk halkına yeni bir hayat ve umut getirdiğini ve hürriyet yolunu açtığını belirtmektedir.

Lewis, Atatürk'ten sonra ise çok partili hayata geçme denemelerinin olduğunu ve II. Dünya Savaşıyla beraber Türkiye'nin ekonomik açıdan çok zor bir duruma girdiğini söylemektedir. Ona göre demokrasi, Türkiye'ye kolay gelmemiştir. Ulus içinde kişilerin hak ve özgürlükleriyle ilgili gerçek bir hareket vardır. Yoğun bir Batılılaşma çağında yetişmiş yeni kuşaklar, Batının liberal geleneğinin derin etkisinde

[126] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 126.
[127] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 135.
[128] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 271–3.

kalmıştır. Şimdiye kadar Türklüklerini İslam potasında eriten Türkler, artık Batı tipi vatan kavramını benimseye başlamıştır.[129]

Lewis, Kemalist devrimin bütün uygulamalarına rağmen Türkiye'de son zamanlarda dinî bir canlanmanın meydana geldiğini belirtmektedir. Bu durumu, Türk hayatında ve kültüründe derin İslamî köklerin hâlâ canlı oluşuna bağlar. Fakat Lewis, bu canlanmanın önü açık ve güzel bir yol olacağını düşünmez. Ona göre Batının ve Doğunun en iyi öğelerini alıp bir sentezi başarmaya çalışmak, Türkiye için boş bir umuttur.[130] Çünkü Türkiye'de temel değişiklikler yapılmış, İslamî bir imparatorluktan millî bir Türk devletine, anayasalı bir cumhuriyete ve reformcu bir anlayışa çoktan geçilmiştir. Türkler, bu kadar devrimi gerçekleştirirken "milliyetçilik" ve "Batı" kavramlarını yan yana kullanan bir millet olmuştur. O, Türk insanının rahatlık içinde kendine güven, sorumluluk ve her şeyin üstünde medenî bir cesaretinin olduğunu özellikle vurgulamıştır. Çünkü Lewis'e göre, bunlar olmaksızın hiçbir demokrasi teşebbüsü, ne kadar iyi olursa olsun başarıya ulaşmaz.[131]

Türkiye'nin demokratik duruşuna ve bölge ülkeleri için yegâne model oluşuna sık sık vurgu yapan Lewis'in, bu açıklamalarıyla Türk resmî politikasına büyük ölçüde hizmet ettiğini de söyleyebiliriz. Özellikle Ermeni sorunu üzerine yaptığı açıklamalar, onun bir Türk dostu olarak bilinmesini sağlamıştır. Lewis, Türklerin bir Ermeni soykırımı gerçekleştirmediğini, bunun Ermeni saldırılarına verilmiş bir cevap olduğunu düşünmektedir. Yine Türkiye'nin Avrupa Birliğine üyeliği meselesinde de Türklerden yana tavır koyar. Çünkü Türkiye, Avrupa Birliğinden uzaklaşırsa Batı karşıtı fikirlerin Türkiye'de güç kazanmasından endişe eder. Fakat ona göre Türkiye, Avrupa Birliği'ne giremese bile komşu ülkelere ve bölge ülkelerine hâlâ örnek teşkil edebilecek nitelikte bir ülkedir.[132] Bu ve benzeri fikirleri dolayısıyla 1998 Atatürk Uluslararası Barış Ödülü kendisine verilmiştir. Lewis, ödülünü dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'den alırken, Demirel şu sözleri sarf etmiştir. *"Ortaya koyduğu belgeler, yaptığı eleştiri ve yorumlarla özgürlüğü ve demokrasiyi savunuyor. İnsanlığı hoşgörüye çağırıyor, barışa özendiriyor. Eserleri tüm insanlığa rehberlik edecek bir tarih felsefesini yansıtıyor."*[133]

[129] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 355.
[130] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 419.
[131] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 478–80.
[132] Celil Sağır – Cumali Önal, "Bernard Lewis: Türk modelinin önemi kavrandı", **Zaman**, 15.02.2002, (Çevrimiçi) http://arsiv.zaman.com.tr/2002/02/15/dis/h4.htm, 10.12.2012.
[133] Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Resmi web sayfası, (Çevrimiçi) http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=143&Yil=1998&Ay=5, 10.12.2012.

Ve yine aynı şekilde Lewis, Amerika Atatürk Toplumu Derneği (ASA) tarafından 2002 yılında evrensellik ve barışı simgeleyen Atatürk ödülüne layık görülmüştür. Bu ödülün nedeni olarak da Bernard Lewis'in Türkiye'yi çok iyi anlamış olduğu ve İslam ve Batı medeniyetine bakışının Atatürk ile aynı çizgide olduğu belirtilmiştir.[134]

Lewis, Türkiye ile alakâlı olarak şöyle bir tespit de yapmıştır. Ona göre Türklüğün kaynağında üç Avrupalı vardır. Bu Avrupalı Türkologlar, Arthur David (ö. 1832), Leon Cahun (ö. 1900) ve Arminius Vambery (ö. 1913), Türk ulusuna olan hayranlıklarını gizleyemezler. Bu üç isim arasında Türklük duygularını ateşleyen isim ise Arthur David'dir. Lewis, David'in yazdığı kitapta Türklerin Araplardan ve diğer Doğu milletlerinden üstün olduğunu ispatlamaya çalıştığını ifade etmektedir.[135] Fakat genel olarak ona göre Avrupalılar, Türk tarihine hiç de hoşgörülü yaklaşmamışlardır. Çoğunlukla Türk tarihini, Türklerin kendi kaynaklarına hiç bakmadan yazmışlardır. Oysaki faydalanabilecekleri kaynaklar oldukça geniştir; çoğu matbû olan vakayinâmeler, kayıtlar, milyonlarca arşiv belgesi meraklılarını beklemektedir.[136]

Genel olarak incelediğimizde, Lewis, Batı'daki efsanelerde iki tane Türk prototipinin olduğunu söylemektedir. Biri "korkunç", diğeri ise "centilmen" olarak nitelenebilir. Ama Lewis için geçmiş, dikkatle incelenirse ikisinin de gerçek Türkiye ile pek alakâsı yoktur. Avrupalıların yaygın varsayımlarından biri, Türklerin kültürsüz ve zalim bir barbar olduğudur. Fakat Lewis'e göre, Osmanlı Türkleri, kökleri çok eski çağlara dayanan zengin bir uygarlığın temsilcileridir. Özellikle onlarda muhteşem bir tarih yazımı geleneği vardır. Bu tarih yazımı da, sadece yıllıklardan oluşmayan gerçek bir tarih yazımıdır. Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğunu betimlerken kullanılan tabirlerden bir diğeri ise "köhne"dir. Osmanlı yönetiminin çoğunlukla yetersiz, rüşvetçi ve beceriksiz olduğu yönünde yaygın bir izlenim vardır. Fakat Lewis, XVI. yüzyıla kadar bu geniş imparatorluğun çok büyük bir titizlikle yönetildiğini, hâlâ Türk arşivlerinde korunan milyonlarca belgenin bunun bir ispatı olduğunu düşünmektedir. Türk yönetimine karşı ileri sürülen bir diğer iddianın da, yıkıcılık olduğunu söylemektedir. Fakat kayıtlar, fethedilen bölgelerin çoğunun nüfusunun ve refahının arttığını göstermektedir. Lewis'e göre özellikle Balkanlarda önceden çatışma ve

[134] Özgür Oral, s. 607.
[135] Bernard Lewis, **Islam in History: ideas, peoples and events in the Middle East**, Open Court Pub. Company, Chicago, 2001, s. 146-8.
[136] Bernard Lewis, Bernard, **Babil'den Dragomanlara**, çev. Ebru Kılıç, Kapı Yay., İst., 2008, s. 192.

güvensizlik görülürken, oralara birlik ve güven gelmiş, İstanbul ise fetih ile beraber çok canlı bir başkent haline dönüşmüştür.[137]

Avrupalıların Türkleri suçladığı bir diğer konu ise, tîranlıktır. Lewis ise sultanın hiç şüphesiz bir demokrat olmadığını fakat tam manasıyla bir despot da olmadığını vurgulayarak bu teze karşı çıkmaktadır. Sultanın da tâbi olduğu bir şeriat makamının varlığını haturlatıp, imparatorluğun sosyal ve siyasî yapısının, temelde bu kanunlara göre şekillendirildiğini açıklamaktadır. Ona göre, Türklere atfedilen diğer özellikler ise fanatiklik ve hoşgörüsüzlüktür. Osmanlı Türkleri, gerçekten kendilerini İslam'a adayan fanatik Müslümanlardır. Fakat Lewis'e göre hoşgörü, göreceli bir meseledir. Kastedilen şey, Modern demokrasilerin benimsediği biçimde ayrımcılık olmaması ise, ona göre, tabii ki Osmanlılarda bu yoktur. Fakat hoşgörüyü, zulmün olmaması olarak tanımlarsak, Lewis için Osmanlılar, bu konuda XIX. yüzyılın sonlarına dek mükemmel bir sicile sahiptir. Osmanlıların gerilemesiyle beraber Avrupalıların bu saydığımız suçlamaları, kısmen geçerli hale gelmiş olabilir. Ancak Lewis, Avrupalıların sandığının aksine Türklerin, Orta Asya'dan gelmiş barbarlar olmadığını, medenî Müslüman bir halk olduğunu ve Avrupa kültürüne daha aşina bir millet olarak karşımıza çıktığını hatırlatmaktadır.[138]

Genel olarak Lewis, Müslüman hanedanları arasında İslamiyet'e ve Şeriat'ı uygulamaya en çok bağlı hanedan olarak, Osmanlıları görmektedir. Türkiye'nin ise çağdaşlaşma sürecinde Batı'nın pek çok kurumunu benimsediğini, benimserken de bunları önemli ölçüde kendine uyarladığını ve demokrasiyle beraber pek çok şeyi başardığını düşünmektedir. Toparlayacak olursak, Lewis, bugün Türkiye'yi ılımlı, hoşgörülü ve özgün bir İslam anlayışını destekleyen yegâne ülke olarak görmektedir. Türkiye'de yaygın olan İslam anlayışının radikal, köktendinci veya dışlayıcı olmadığını ve Türkiye'nin demokrasi tecrübesinin fazla olmasının, bunun bir nedeni olduğunu vurgulamaktadır. Gelişen bu demokrasi anlayışıyla Türkiye'nin, diğer Müslüman ülkeler içinde de iyi bir örnek olacağını düşünmektedir.

[137] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 194-6.
[138] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 196-8.

C. HAŞHÂŞÎ TARİKATI VE İSLAM TARİHİNDEKİ YERİ

Haşhâşî tarikatı, İsmailîliğin içerisinde vücut bulmuş bir tarikattır. Lewis'in ilk çalıştığı konular da bu tarikat ve mezhep üzerine yoğunlaşmaktadır. Onun çalıştığı konularla alakâlı bilgi verirken bahsettiğimiz gibi Lewis'in doktora tez konusu, *The Origins of Ismailism* adlı çalışmasıdır. Lewis, bu çalışmalarda Fatımîleri, Şiîliği, İsmaîlileri, Haşhâşîleri, bu tarikatların öğretilerini, günümüze yansımalarını ve Hasan Sabbâh'ı incelemiştir.

İsmailî öğretiye göre, Tanrı'nın yeryüzündeki kılavuzluğunun cismânî hâli olarak kabul edilen imam, Fatımî halifesidir. Fatımî Hilâfeti, tarihte devrimci olarak bilinen bir karakter taşıyordu. İşte bu halifelik, Haşhâşî tarikatına mensup "dâi"leri komuta eden bir yönetimdi. İsmailî Fatımî halifeleri, öğretilerinin yayılmasına büyük önem veriyorlardı. Bu iş bahsettiğimiz örgüte verilmişti. Bu örgüt Fatimî topraklarında kendi tebaâlarına öğretilerini vaaz etmekle, sınırların ötesinde de Sünnî Abbasî Halifeliğinin tebaâlarını kazanmakla görevliydi. Fatımîlerin propagandası çok ayrıntılı ve iyi örgütlenmişti. İsmailî öğretisine göre Fatımîler, peygamberlik soyunun gerçek temsilcileriydi. İsmailî öğretisi de gerçek İslam'dı.[139]

Haşhâşîlerin esas adı Arapçada 'haşhaş' kelimesinden türetilmiştir ve Lewis'e göre muhtemelen davranışlarındaki tuhaflık kastedilmektedir. Aynı şekilde Batıda suikastçı anlamına gelen "assasin" kelimesi de bu kelimeden türemiştir.[140] Esas itibarıyla, Haşhâşîler ilk zamanlar Nizarî İsmailîler'in bir kolu olarak bilinir. Haşhâşî davasına üstlenmiş kişilere ise "dâi" denir. Dâilerden ders alan Hasan Sabah XI. asırda İran'ın Kum şehrinde doğmuştur. Genç yaşta felsefe, teoloji ve bilimin parlak öğrencisi olan Hasan Sabbâh daha sonra zekâsını, Orta Doğu'da dehşet saçan eşi benzeri olmayan bir tarikatı kurmak için kullanmıştır. Hasan Sabbâh, ilki Alamut olan kervan geçmez bölgelerde yüksek ve erişilmesi zor dağların tepesinde kaleler zinciri kurmuştu.[141]

Lewis, eserlerinde Haşhâşî tarikatını, tarikatın ve Hasan Sabbah'ın Alamut kalesine hükmetmesini, Suriye ve İran'daki faaliyetlerini uzun uzadıya anlatmaktadır. Biz, Lewis'in Haşhâşî tarikatını günümüz İslam dünyasında nelerle karşılaştırdığını ve

[139] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 131-2.
[140] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 119.
[141] Laurence Lockhart, "Hasan-ı Sabbah ve Haşîşîler", çev. Süleyman Tülücü, **Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Der.**, S. 26, Erzurum, 2006, s. 221.

nasıl bir yorum getirdiğini incelemeye çalışacağız. Lewis, Haşhâşîler kitabında şu sözleri sarf etmiştir:

"Bir bakımdan, Haşhâşîlerin tarihte bir eşi bulunmamaktadır; o da, terörün politik bir silah olarak uzun vadede planlı ve sistematik bir şekilde kullanılmasıdır. Iraklı cellâtlar ise, daha ziyade, Hindistan'da adam öldürüp soyan eşkıyalardan kurulu Thug tarikatıyla benzeşmekte, küçük çaplı ve rastgele eylemler yapmaktaydılar. Daha eski tarihlere ait siyasî cinayet hadiseleri, ne denli dramatik de olsalar, tek tek bireylerin, bilemediniz küçük entrikacı grupların tezgâhından çıkma, hedefi ve tesiri soyut bir eylem olmanın ötesine geçememektedir. Cinayet ve entrikadaki maharetleri bakımından, Haşhâşîlerin sayısız selefleri mevcuttur; cinayetin bir sanat, bir ayin ve bir vazife olarak saflaştırılmasında dahi, kendilerinden önce davranmış, bu yönde arayış içinde olmuş olanlar çıkmıştır. Fakat Haşhâşîler için, ilk teröristler diyebiliriz."[142]

Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi, Lewis terörden politik bir silah olarak yararlandıklarını ileri sürdüğü Haşhâşîlere 'ilk teröristler' denebileceğini ileri sürmektedir. Ona göre Haşhâşîlerle günümüzün intihar bombacıları arasında Suriye-İran bağlantısı, terörün planlı bir şekilde kullanımı, davasının hizmetinde ve öbür dünyada mekânının cennet olacağına inanan suikastçı ajanın kendini kurban etmeye varan adanmışlığı gibi birçok benzerlik vardır. Bir diğer benzerlik ise, Haşhâşîlerin eylemlerinin yanlış anlaşılması durumudur. Mesela Batı dünyası genellikle Haşhâşîlerin hançerlerinin, öncelikle Haçlılara çevrildiğini düşünmektedir. Oysaki Lewis'e göre bu yanlıştır. Kurbanlarının içinde Hıristiyanlar oldukça azınlıktadır. Hesaplaştıkları kişiler, bizzat İslam dünyasının seçkinleri ve bu kimselerin görüşleridir. Bununla birlikte günümüzdeki kimi İslamcıların, İsraillilere ve Batılılara karşı faaliyet yürütmekte oldukları doğrudur. Fakat uzun vadedeki amaçları, İslam dünyasının mevcut rejimlerini yıkıp yerine kendi nizamlarını kurmaktır.[143]

Lewis, Ortaçağ Haşhâşîlerinin kurbanlarını istisnasız mevcut düzenin liderleri ve önde gelen din adamları arasından seçtiğini belirtmektedir. Sadece tepede ve güç sahibi olan insanlara saldırmış, kendi halinde olan sıradan insanlara dokunmamışlardır. Silah olarak hep hançeri tercih etmiş, kendilerini daha güvende tutacak silahlara yönelmemişlerdir. Hatta hedef olarak en korunaklı yerleri ve en tehlikeli saldırı

[142] Bernard Lewis, **Haşîşîler**, s. 185.
[143] Bernard Lewis, **Haşîşîler,** s. x, xi.

tarzlarını seçmişlerdir. Lewis, kitabında öldürme görevi alan bir Haşhâşînin kurbanını öldürdüğü zaman dahi kaçmaya teşebbüs etmediğini, kendisini kurtarmaya çalışmadığını hatta görevden sağ kurtulmanın bir utanç kaynağı olduğunu yazmıştır. Bu sebepten Lewis, Haşhâşîleri, günümüzdeki intihar bombacılarının kendi hayatlarını feda etmesinden dolayı, onların atası olarak görmektedir.[144]

Lewis'e göre İsmailîlik, önemli sırlarını yalnızca tarikata girenlerin bildiği, müritlerine büyük bir vakar ve cesaretin aşılandığı, insanlık tarihinin hiçbir zaman diliminde yaşanmamış bir adanmışlığın söz konusu olduğu büyük bir davaydı. Parayı verince ellerindeki hançerleriyle adam kesen büyük bir katil güruhundan ibaret sayılmazlardı. Haşhâşîlerin gerçek imamlığı kurmak gibi büyük bir hedefleri vardı. Bundan dolayı Lewis'e göre müritleri de, imamları da başkalarının kişisel emellerine alet olmamışlardır. Kurbanlarını seçerken ince eleyip sık dokumuşlardır. Asıl düşmanları Sünnî otorite ve bu otoritedeki çeşitli kademelere mensup insanlardır.[145] Genellikle kırsal ve dağlık bölgelerde faaliyet gösteren Haşhâşîler, zaman zaman Şam, İsfahan gibi güçlerinin yettiği şehirlerde de mücadelelerini açıktan yürütme fırsatı yakalamışlardır. Ona göre İsmailîlik, pek çok kaynaktan beslenmiş ve ihtiyaçlara cevap vermiştir. Kimileri için yeni bir nizam getirmenin aracı, kimileri için ise Allah'ın dünya üzerindeki muradını gerçekleştirebilmenin yegâne yoludur.[146]

Lewis, İsmailîliğin İslam Tarihi içerisindeki yerini dört maddeyle açıklamaktadır:

"Birincisi, hareketleri, itici gücü her ne olursa olsun mevcut siyasî, sosyal ve dinî nizama esaslı bir tehdit teşkil etmiştir. İkincisi, münferit bir vakâdan ibaret olmayıp, bir kez halka mâl olup izini kaybettirdiğinde, derinlerde kök salmış kuruntuların tetiklediği ve zaman içinde devrimci şiddet patlamalarıyla su yüzüne vurmuş, uzunca bir mehdilik hareketleri silsilesidir. Üçüncüsü, Hasan Sabbah ve müritleri, hoşnutsuz yığınların içindeki belli belirsiz arzuları, başıbozuk inanışları ve dizginsiz öfkeyi yeniden şekillendirip yeni bir mecraya sokarak, bu hengâmeden bir ideoloji, tarihte eşi benzeri görülmemiş bir uyum, disiplin ve maksatlı bir şiddet içeren bir örgütlenme çıkarmakta muvaffak olmuşlardır. Değinilmesi gereken dördüncü ve belki de en önemli noktaysa, nihâi ve topyekûn başarısızlıklardır. Mevcut düzeni

[144] Bernard Lewis, **Haşîşîler**, s. xi.
[145] Bernard Lewis, **Haşîşîler**, s. 188–90.
[146] Bernard Lewis, **Haşîşîler**, s. 198.

yıkamamışlardır; en ufak bir şehri dahi ellerinde tutamamışlardır. Nüfuz sahaları olan kaleler dahi, zaman içerisinde fetihlere boyun eğmiş olan sıradan emirliklerden ibaret kalmış; müntesipleri ise, köylülerden ve tâcirlerden meydana gelen küçük ve uysal cemaatlerden müteşekkil pek çok mezhep içinde azınlıkta kalmış bir tarikat haline gelmiştir."[147]

Haşhâşîleri bu şekilde özetleyen Lewis, onların yasadışı bir muhalefet örgütü gibi işlemediklerini de belirtmektedir. Bu örgüt, toprak almakta, kaleler ele geçirmekte ve kendilerine ait beylikler kurmaktaydı. Ya da bir kentin beyi veya yerel bir yöneticiyle iş birliği sağlayabiliyorlardı. Bu işbirliği karşılığında para ödüyorlar, koruma vaat ediyorlar veya işbirlikçilerine hizmet edecek cinayetler işliyorlardı. Lewis'e göre, devlet terörizminin ilk örnekleri sayılabilecek olan Haşhâşîler, modern çağdaki bazı terörist hareketlerle epey benzerlik içerisindedir. Özel eğitim, gizlilik, kılık değiştirme, sızma gibi taktikler, eski zaman ve modern çağ terörizminde, izlenen yöntemin ve hizmet ettiği amaçların paralellik arz ettiğini göstermektedir.[148]

Aslında Fatımî Halifeliği, Sünnî öğretilere karşı büyük bir başkaldırıydı. İsmailî Şiîler, Haşhâşîler gölgesinde güçlü, aktif ve devrimci bir hareket oluşturmuşlardı. Ve bu hareketle birlikte İslam dünyasının liderliğine talip olmuşlardı. Bu liderliğe talip olma meselesinin günümüze yansıyıp yansımadığı ile ilgili fikirleri, Lewis'i bu konuda hedefteki kişi haline getirmiştir. Örneğin; çoğu Müslümana göre, Lewis, *The Assassins* adlı kitabında Hassan Sabbah ile Bin Ladin arasında bağ kurmakta ve İslam'da terörizmin bir süreklilik arz ettiğini kanıtlamaya çalışmaktadır. Lewis'e göre geçmişteki şiddet dalgası yol almaya devam etmiş ve günümüzdeki taklitçilerine yeni öfke, yeni kavga araçları sağlamıştır.[149]

Lewis, ayrıca Mesihî umut ve devrimci şiddet cereyanının Haşhâşîlerden sonra da alttan alta başka mecralarda aktığını ve bu akımın günümüzdeki temsilcilerinin kendilerine yeni hedefler ve yeni zafer hayalleri bulduklarını iddia etmektedir. Fakat İslam dünyası içerisinde son derece ufak bir kesim olan İsmailîyye mezhebinden yola çıkarak, İslam dini hakkında bir takım hükümlere varmanın çok da sağlıklı bir bakış açısı olmadığı kesindir. Zaten İsmailîyye mezhebi incelendiğinde, mezhep hakkındaki birçok efsanevî anlatıların kaynağının Batılı araştırmacılar olduğu göze çarpmaktadır.

[147] Bernard Lewis, **Haşîşîler**, s. 199.
[148] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 170-1.
[149] AbdelwahabMeddeb, **İslam'ın Hastalığı**, çev. Haldun Bayri, Metis Yay., İstanbul, 2005, s. 158.

Zaman zaman siyasal çıkarlar için bazı tarihi unsurlar çok fazla öne çıkarılmıştır. Hasan Sabbâh ve İsmailîliğin de İslam tarihi açısından oldukça kullanılan unsurlar olması, buna verilebilecek en güzel örneklerdir.

Bütün bunlara rağmen İslam tarihinde pek öne çıkmayan belki de ayrıntı sayılabilecek bir konuyu seçtiği için Lewis'i ya da bu konuda araştırma yapan diğer Batılı araştırmacıları suçlayamayacağımız aşikârdır. Hatta tarihçilerin, farklı unsurların tarihine olan ilgilerinin ve açıklama çabalarının bilimsel bir gayret olarak görülüp takdir edilmesi gerektiğini de düşünmekteyiz. Burada kastedilen şey, geçmişte o dönemin yapısına uygun olarak ortaya çıkmış aykırı hadiselerin, kişilerin ya da durumların günümüzde de tekrar ortaya çıkabileceğine dair gereksiz bir korku kültürü yaratmaktır. Çünkü yaşadığımız devir, insanların gereksiz yere birbirini yabancılayıp dışlayacağı ya da korkacağı bir zaman olmaktan ziyâde, barış ve güven ortamının tesisi için çalışılacak bir dönem olarak görülmelidir.

D. TARİHTE BATI VE ORTADOĞU KAVRAMI

Lewis, eserlerinde Ortadoğu ve Batı kavramları üzerinde çokça durmuştur. Özellikle Ortadoğu'ya sadece İslam tarihi odağından bakmamak lazım geldiğini, tarih öncesi çağlardan günümüze kadar bir bütün olarak değerlendirmenin faydalı olacağını düşünmektedir.

Lewis, Hıristiyanlık çağının başlangıcında Ortadoğu'nun hem siyasî haritasının hem de dış görünüşünün bugünden epey farklı olduğunu belirtmektedir. O topraklarda yaşayan dönemin insanları çok farklı diller konuşup, çok çeşitli dinlere inanmaktaydı.[150] Birbiriyle alakâsız birçok medeniyet ve dil var olduğundan dolayı, bölgede öteden beri hep bir iletişim sorunu vardı. Ortadoğu, ona göre hep çeşitliliklerin olduğu bir bölgedir. İslamiyet'in gelişiyle birlikte hüviyeti tamamen değişen bölge, inişli çıkışlı devirler geçirerek günümüzdeki halini almıştır.

Lewis, bir zamanlar ekonomik, teknik gelişmişlik ve bilimsel, kültürel ilerlemede dünyaya liderlik yapan Müslümanların, niçin Hıristiyan Batı'nın gerisinde kaldığını açıklamaya çalışmaktadır. Lewis'e göre, İslam dünyasının her alandaki liderliği ve sahip olduğu gelişmişlik seviyesini, Hıristiyan Avrupa'ya bırakmasındaki temel sebep, Ortadoğu toplumlarında eksik olan özgürlük ve İslam dünyasının kendine aşırı güvenip içine kapanmasıdır.

Ortadoğu halkları ve özellikle Osmanlılar, gittikçe Batı üstünlüğünün farkına varıyorlardı. Daha önceden küçümsedikleri Batı ordularının, İslam'ın yenilmez ordularını yenilgiye uğrattıklarını gördükten sonra, Ortadoğulular, eskiden kendi hâkimiyetleri altındaki pazarlara Batılı tüccarların sessizce girişlerini izlediler. Ortadoğu'da işlerin nasıl yoluna koyulacağı, devletin nasıl kurtulacağı üzerine XVIII. yüzyılın başlarından itibaren büyük bir uyanış gerçekleşmiş, çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Gazetenin gelişi, haber ve yorumların günlük değişmesi, Ortadoğuluların dünya ve kendileri hakkındaki görüşlerini kökünden değiştirmiştir. Lewis'e göre, aslında her toplumun kendi karakteristik özelliklerine göre gelişimi ve her birinin değişimi farklı farklıdır. Örneğin, deneysel bilimin, antik dünyadan ziyade Ortaçağ İslam dünyasında geliştiğini belirtmiş, Müslümanların Batı modernizasyonunun başlamasına yardımcı olan zengin bir miras bıraktığı görüşünü savunmuştur. Ayrıca

[150] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 23.

Lewis, Batı uygarlığının birçok geçmiş uygarlığı birleştirdiğini ve bu kültürlerin katkı ve etkileriyle zenginleştiğini vurgulamış, gelecekte yer bulacak baskın uygarlıklara ise Batı medeniyetinin ışık tutacağını ifade etmiştir.[151]

XIX. yüzyıl ve daha sonrasında Ortadoğu'yu Batı ile karşılaştırdığımızda Lewis'e göre Ortadoğu'nun çok güçsüz kaldığını görürüz. Ticaret yollarının değişmesi ve savaş nedeniyle azalan malî kaynaklar, bölgenin kaderini oldukça etkilemiştir. Ortadoğu'nun nakliyat, sanayi ve tarım açısından teknolojik olarak gelişmemiş olması da geri kalmışlıkta büyük rol oynamıştır.[152] XX. yüzyılda, özellikle ikinci yarısında, İslam ülkeleri için kötüleşme ivmesi hızlanmıştır. Doğrudan Batılı firmalardan değil, çok yakın bir süreye kadar Japon hâkimiyeti altında olan Kore'den teknik yardım almak durumunda kalmışlardır. Bu da Ortadoğu'nun, Batı uygarlığına ulaşma yarışında Japonya, Kore gibi Doğu Asya ülkelerinin de gerisinde kalmasına neden olmuştur.

Lewis, İslam'ın gerilemesi ile alakâlı olarak doğrudan İslam'ın kendisini suçlamamıştır. Ona göre gerileme, yalnızca İslam dininin gerektirdiği davranışlara ya da şeriata bağlanamaz. Çünkü bu değerlerin varlığı daha önce ticaretin gelişimine engel olmamıştır; yokluğu da İtalya ve Bizans'ı kurtarmamıştır.[153] Görüldüğü gibi İslamiyet ile gericiliğin oldukça sık yan yana getirildiği kasıtlı tutumlara başvurmayan Lewis, bu meseleyi çok yönlü bir biçimde ele almıştır. Ayrıca İslam dininin kendisini, özgür, ekonomik ve bilimsel gelişmeye engel bir din olarak kabul edersek, geçmişte nasıl olup da her üçüne birden liderlik ettiğini açıklamanın zor olacağını düşünmektedir.

Lewis, bazen Doğu-Batı ilişkisindeki değişikliğin nedeninin, Orta Doğu'nun gerilemesi değil, Batı'nın hızla ilerlemesi olduğunu iddia edenlerin bulunduğunu dile getirmektedir. Fakat ona göre, bu iddiada bulunanlar, Amerika kâşiflerinin, niçin Atlantik'teki bir Müslüman limanından değil de İspanya'dan hareket ettiklerini, niçin büyük bilimsel buluşların çok daha zengin ve gelişmiş olan İslam ülkelerinde değil de Avrupa'da ortaya çıktığını yanıtlamak zorundadırlar.

Lewis'e göre, İslam ve Batı'nın tarihi, savaşların, seferlerin, cihad ve Haçlı seferlerinin ve karşılıklı fetihlerin tarihidir ve bu durum bir bakıma bu iki medeniyetin

[151] Bernard Lewis, "Batı ve Ortadoğu", **Toplumsal Tarih** 7 (42), 6–97, çev. Bülent Çınar ("The West and the Middle East", Foreign Affairs, C. 76, S. 1, Ocak-Şubat 1997), s. 8-14.
[152] Bernard Lewis, **Ortadoğu,** s. 331.
[153] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 224.

kaderi gibidir. Lewis'in bu çerçevedeki fikirleri, bin dört yüz yıllık bir geçmişi olan İslam ve Batı tarihini, sadece "savaşlar ve fetihler" olayına indirgeyerek İslam'ı, Batı medeniyetini yok etme niyetinde olan tehditkâr bir güç olarak algılayan düşünme şeklini yansıtmaktadır.[154] Fakat bununla beraber ona göre, Batıya yöneltilen ithamlar karşısında Batılı insanların da, suçlu olduklarını kabul etmekten başka çareleri yoktur. Çünkü Lewis, Batılılar olarak kendilerinin küstahlık ve tahakkümden, saldırganlık ve sömürüden, boyun eğdirme ve köleleştirmeden, cinayet ve çapulculuktan dolayı suçlu olduklarını belirtmektedir. Hatta Batılıların bu tür şeyleri hoş görülebilir şeyler olarak görmelerinin ya da bunları Tanrı'yı memnun etmek için yapmalarının üzerinden çok uzun bir zaman geçtiğini ileri sürmeleri, hafifletici nedenler olamaz.[155] Görüldüğü gibi Lewis, Batıyı da zaman zaman eleştirmiştir. Fakat ona göre Batı kültürü, günün birinde yok olup giderse, yeryüzündeki tüm halklar ekonomik ve kültürel açıdan güçsüz düşecek ve gelişimleri tehlikeye girecektir.

Batı ve Ortadoğu münasebetleri ile alakâlı her fırsatta yorum yapan Lewis, Almanya'da yayımlanan Die Welt gazetesine 28.07.2004 tarihinde verdiği röportajda[156] söyledikleriyle oldukça tartışılmıştır. Bu yüzyılın sonunda Avrupa'nın İslamîleşeceğini belirten Lewis, devamında ise ABD'nin yanında geleceğin küresel güçlerinin Çin, Hindistan ve toparlandığı takdirde Rusya'nın olacağını dile getirmektedir. Lewis, Avrupa'nın Arap dünyasının batısı olan Mağribin bir parçası olacağını, göç ve demografinin bunu gösterdiğini düşünmektedir. Şöyle ki Avrupalılılar, geç evlenip ya çocuk sahibi olmuyor ya da az çocuk yapıyorlar. Fakat Almanya'da Türkler, Fransa'da Araplar, İngiltere'de Pakistanlılar erken evlenip çok çocuk sahibi olmaktadırlar. Röportajın devamında Lewis, bugünkü eğilime bakılırsa en geç XXI. yüzyılın sonunda Avrupa'nın nüfusunda Müslümanların çoğunlukta olacağını söylemektedir. Onun bu fikirleri, oldukça tartışılmış ve hayalî bulunmuştur. Çünkü bu tür fikirleri okuyan ve sonrasında korkuları daha da artan Avrupalıların, kendi ülkesindeki Müslümanları, düşman ve tehdit olarak görmesi oldukça kolay gözükmektedir. Ayrıca bu tür fikirler, hükümet politikasını bile değiştirecek olaylara sebep olabilir. Mesela Avrupalı

[154] Fatma Kurt, *"Soğuk Savaş Sonrası Batı Literatüründe İslam'a Bakış"*, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2006), s. 40.
[155] Bernard Lewis, **Çatışan Kültürler-Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler**, çev. Nureddin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2008, s. 61.
[156] Wolfgang Schwanitz, "Europa wird am Ende des Jahrhunderts islamisch sein", Die Welt, 28.07.2004. Röportaj için bkz. (Çevrimiçi) http://www.welt.de/data/2004/07/28/310913.html, 30.11.2013.

hükümetlerin bu gibi evhamlara kapılıp ırkçı politikalar gütmesi muhtemel olaylardandır.[157]

Müslümanların Avrupa'daki konumlarıyla alakâlı olarak çizilen senaryolara Lewis, eserlerinde yer vermiştir. Avrupa'daki yeni kuşak Müslümanların, tıpkı gettolardan çıkarak medenîleşen Yahudiler gibi bir sıçrayış yapacağından bahsedilmektedir. Hatta varsayımlara göre Müslümanlar, Yahudilerden de fazla olduğu ve Avrupa dışında bir İslam âlemi tarafından desteklenip ayakta tutulduğu için onların bu sıçrayışları daha da kuvvetli olacaktır. Lewis de iki şeyin şimdiden apaçık göründüğünü belirtmektedir. Birincisi, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Avrupa hayatında giderek daha fazla rol oynayan bir Müslüman varlığı mevcuttur. İkincisi ise, bu Müslümanlar kendi ülkeleriyle kurdukları bağ üzerinden Müslüman dünyanın gelişimine oldukça katkı sağlayacaklardır.[158]

Lewis'e göre, tarihi, Batı ile diğer medeniyetlerin birbirleriyle olan savaşıyla açıklamak mümkündür. Onun eserlerindeki temel fikir, Batı'nın İslam medeniyeti ile giriştiği yüzyıllardır süregelen hâkimiyet ve itibar mücadelesinin son aşamasında olduğu üzerine kuruludur.[159] Çoğu zaman "en iyi Batıdır" fikrinden kurtulamayan Lewis, Doğunun sürekli Batıyı yok etmeye çalıştığı söylemi üzerinde durmaktadır. Fakat ona yöneltilen eleştirilerden birisi de, kendisinin bu endişesinin onu, maksadı aşan bir yorumlamaya götürdüğü üzerinedir. Nitekim onun bu endişelerinin gerçekleşmesi için birtakım şartların imkânsızlığı bir yana, var olan hegemonya da bunun tam aksini işaret etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Lewis'in argümanlarının, Batının uzun sömürgecilik yıllarında bıraktığı izlerle baş etme problemine uygun olarak oluştuğunu söyleyebiliriz.[160]

Bu baş etme mücadelesi, Lewis'i komünizme karşı İslam'ın verebileceği muhtemel tepkileri değerlendirme uğraşısı içerisine de sokmuştur. Çünkü komünist yayılmacılığı tehlikesine karşılık Batılılar, Müslümanların komünizmle isteyerek veya istemeyerek işbirliğine gidip gitmeyecekleri konusunu merak edip incelemeye

[157] Birol Akgün, "Faşizm, Bilim ve Çatışmacı Zihniyet: Huntington, Lewis ve Batının Bitmeyen Düşmanları", **Liberal Düşünce**, Yıl 9, S. 35, 2004, s. 111.
[158] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara,** s. 224-5.
[159] Bernard Lewis, "I'm Right, You're Wrong, Go to Hell: Religions and The Meeting Of Civilization", **The Atlantic Monthly**, Vol. 291, No. 4, May 2003, s. 36–42, (Çevrimiçi) http://www.theatlantic.com/doc/200305/lewis, 05.09.2011.
[160] Alim Arlı, **Oryantalizm, Oksidentalizm ve Şerif Mardin**, Küre Yay., İstanbul, 2004, s. 56.

başlamışlardı. Lewis, Müslüman dünyasının komünizmle iki unsur çerçevesinde yan yana gelebileceğine yönelik tespit yapmıştır.[161] Bunlardan ilki, aslî faktörlerdir ki; bunlar, İslam toplumunun otoriteci karakteri, İslam'da dünyanın Dâr'ul-Harb ve Dâr'ul-İslam olmak üzere iki bölüme ayrılması ve Müslümanlardaki kolektif eğilim ve dayanışma duygusu idi. Diğeri de mümkün faktörlerdir. Onlar da; Müslümanların komünistlerle paylaştığı Batı karşıtı motifler, İslam dünyasındaki ekonomik ve sosyal huzursuzluklar ve fakirleşen bir kentli işçi sınıfının ortaya çıkışı olarak sayılabilir. Bunun gibi çıkarımlar yapan Lewis, İslam dünyasının komünizmden kendisini kurtardığını, hatta Müslüman çıkarlarının korunması ve geliştirilmesi konusunda İslam Konferansı Örgütü'nün[162] kurulduğunu belirtir. Bu kuruluştan sonra İslâmi dayanışmanın arttığını fakat yine de İslam devletlerinin tam olarak savaş duygularından arınmadığını da eklemektedir.[163]

Lewis, bir makalesinde hayatının en iyi kısmının iki büyük uğraşıyla baskın olan dönem olduğunu belirtmiştir. Birincisini Nazizm karşıtlığı, diğerini ise Bolşevizm karşıtlığı olarak belirlemiştir. İkisinde de şiddetli bir ihtilaftan sonra kazananın kendileri olduğunu söyler. Ona göre bu iki harekette dünya için bir tehdit bulunmasıyla beraber kendi insanlarına karşı bir küfür ve lanet okuma da vardı. Ve bunların yenilmesi, insanlarının özgürleşmesine neden oldu. Lewis, bugün ise üçüncü bir totaliter sapma olarak İslamiyet'in yorumlanışının karşımıza çıktığını düşünmektedir.[164] Yani ona göre, bazı kesimlerin İslam'ı algılayış biçimi, Ortadoğu halklarını zora sokmakta ve belki de gelişmelerini engellemektedir. Lewis'in bu görüşü, aslında Ortadoğu'ya olan iyimser bakışını yansıtmaktadır diyebiliriz. Ona göre İslam'ı kötü gösteren odakların, hedeflerinde başarısız olması, İslam'ın kendi inananlarını da bir ölçüde rahatlatacaktır.

Batı ve Ortadoğu, yani Hıristiyanlık ve İslam'ı sık sık karşılaştıran Lewis, bazen bu dinlerin, Yahudilikle olan ilişkisini de açıklamaya çalışmıştır. Her iki büyük dinin de Yahudilere karşı tavrında temel bir farklılığın olduğunu düşünmektedir. Bu iki büyük din, Lewis'e göre, her zaman için dünya çapında bir misyona sahip olma iddiasındadır,

[161] Ayrıntılı bilgi için bkz. Bernard Lewis,"Communism and Islam", **International Affairs**, Vol. 30, No. 1, January-1954.

[162] 25 Eylül 1969 tarihinde Fas'ın başkenti Rabat'ta toplanarak, İslam ülkelerini çatısı altında birleştirmek amacıyla kurulan 57 üyeye sahip teşkilattır. Birleşmiş Milletlerden sonra en çok üyeye sahip ikinci büyük uluslararası kuruluştur. (Çevrimiçi), http://www.oicoci.org/oicv2/page/?p_id=52&p_ref=26&lan=en, 28.12.2013.

[163] Süleyman S. Nyang - Samir Abed Rabbo, s. 208-9.

[164] Bernard Lewis, "Second Acts".

bu yüzden de aralarında devamlı cihad ya da haçlı seferleri gibi mücadeleler yaşanmıştır. Fakat her ikisi de kendilerinden daha önce geldiği için Yahudiliğe karşı sınırlı da olsa bir miktar hoşgörü içerisindedir. Her iki dinin kurucuları da Yahudiliğe karşı mücadele vermiştir. Fakat bu mücadelede biri galip gelirken, diğeri kaybetmiştir. Hz. Muhammed bu mücadeleden galip ayrıldığı için, kendisinden sonraki Müslümanlar Yahudiliğe karşı daha rahat davranmıştır. Fakat Lewis'e göre Hıristiyanlar, Yahudilerin din değiştirmemesinden her zaman rahatsız olup, hoşgörüsüz tutumlar sergileyebilmiştir. Yahudiler ise muhalefete, sapmalara ya da inançsızlığa karşı diğer dinlerden daha da hoşgörüsüz ve özünde talepkâr bir dindir.[165]

Lewis, aslında İslam'ın Yahudiliğe karşı çok net bir tavır almadığını, hatta tarihte hiçbir milletin göstermediği hoşgörüyü, Müslümanların gösterdiğini düşünmektedir. Fakat Edward Said, Lewis'i bu hususta pek de samimi bulmaz. Ona göre Lewis, İslam'ın salt bir din olmadığını, Yahudi aleyhtarı bir ideoloji olduğunu düşünmektedir. İslam'ın gelişmez yapısı ve Müslümanların Hıristiyanlar ve Yahudilere beslediği köklü bir kin mevcuttur. Lewis'in Müslümanların, tabii ki Nazi usulü bir Yahudi aleyhtarlığı güttüğünü düşünmediğini ama İslam'ın kendilerini, rahatlıkla buna sevk edebileceğini vurguladığını iddia etmektedir. Ona göre Lewis'in İslam'a dair ideolojisinin temel çekirdeği, İslam'ın asla değişmediği, yani 'Müslüman Müslüman'dır', düşüncesidir.[166] Fakat eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla Lewis'in tarihte Müslümanların, Yahudilere karşı çok hoşgörülü davrandığını düşündüğünü söyleyebiliriz. Zaten ona göre Müslümanlar, Yahudileri daima önemsiz görmüş ve küçümsemişlerdir.

[165] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 87-92.
[166] Edward Said, **Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları**, çev. Berna Ülner, Metis Yay., İstanbul, 2010, s. 332.

E. İSLAM VE DEMOKRASİ

Bu bölümde öncelikle Lewis'in, İslam'ı bir din olarak nasıl algıladığı meselesine yer vermek uygun düşecektir. Lewis'e göre Hıristiyanlık, nasıl ortaya çıkışını, önceki felsefî ve dinî akımlara borçlu ise, İslamiyet de ortaya çıkışını ve başarısını Hıristiyanlığa borçludur.[167] Yani her iki din de Ortadoğu geleneklerinin mirası üzerine inşa edilmiştir. Aynı zamanda Lewis, İslam'ın, kendisinden önceki inanışların ve özellikle Hz. İbrahim'in dininin bir restorasyonu olduğunu düşünmektedir. Müslümanların, İslam gelmeden önceki devrin karanlık bir devir olduğunu düşündüğünü ve bu döneme 'cahiliye dönemi' dediklerini belirtmiştir.[168] Lewis, sadece kendinden sonrakiler için değil, kendinden öncekiler için de cahiliye döneminin karanlık bir devir olduğunu düşünmektedir. Yani ona göre cahiliye devrinin insanlarının çoğu, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi büyük inanışlardan tamamen kopmuş, Hz. İbrahim'den gelen ilahî mesajları da[169] oldukça bozmuştur. Ve bu yüzden gerçekten de karanlıkta kalmışlardır ve İslamiyet, onlar için bir aydınlanma olmuştur.

Birçok açıdan Müslümanlara yeni bir anlayış kazandıran bu yeni din, devlet anlayışına da önemli pratik çözümler getirmiştir. Fakat Müslümanlar, Lewis'e göre, devlete karşı çelişkili bir tutum sergilemişlerdir. Çünkü ona göre devlet, bir taraftan dinî öğretilerin ve isteklerin yerine getirilmesi için gereken ilâhi kökenli bir kurumdur. Diğer yandan ise işleyişinde hizmet edenleri zehirleyen kötü bir kurumdur. Lewis, meseleye bu açılardan bakıldığında İslamiyette, devlet işleriyle meşgul olmanın kişinin dindarlığına zarar verdiği sonucuna varmaktadır. Yani hükümet işleri tehlikelidir ve bir insan, bu işlerle ne kadar az uğraşırsa o kadar fazla mutlu olacaktır.[170] Özetle devlet, gerçek dindarlara göre asla karışılmaması gereken bir kötülüktür.

Lewis'e göre İslamiyet'in eşitlikten yana bir din olduğu çoğunlukla doğrudur. İslamî hayat, gerçekten beraberinde bir düzen de getirir. İslam dininde soydan, soptan, kanundan, servetten, ırktan gelen ayrımcılığa karşı durma ve konum ve saygınlığın sadece dindarlığa göre belirlenmesinden yana bir tavır vardır. Fakat gerçek olan, seçkinlerin ve soylular sınıfının İslamiyet'in bir parçası olarak değil, İslamiyet'e rağmen

[167] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 34.
[168] Bernard Lewis, **Ortadoğu,** s. 56-7.
[169] Bernard Lewis, Hz. İbrahim'in öğretilerini devam ettirip, puta tapınmayı bırakan kimselere ilk İslam tarihçilerinin "Hanifler" dediğini belirtmektedir. Ona göre de İslam dinini ilk kabul edenler Haniflerdir. Bkz. Bernard Lewis, **Ortadoğu,** s. 62
[170] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 197.

ortaya çıkmış olduklarıdır. Lewis, İslam tarihi boyunca bu tür ayrıcalıkların yaratılmasının, aşırı muhafazakârlar hatta köktenciler tarafından İslam'a aykırı bir düşünce olarak görüldüğünü belirtmiştir. Ancak geleneksel İslam'da tam anlamıyla eşitlikçi bir anlayışın da olmadığını vurgulamaktadır. İslam, efendi-köle, kadın-erkek, inanan-inanmayanlar arasında toplumsal eşitliksiz hakkını tanımıştır.[171] Yani Lewis, İslam'ın çoğunlukla bütün insanların eşitliğini savunan bir din olmasına rağmen, öz itibariyle bazı eşitsizlikleri de barındırdığını düşünmektedir. Fakat fikirlerinde genel itibariyle, İslamiyet'te bir mü'minin başka bir mü'mine karşı soy, ırk, milliyet ve sosyal duruma göre herhangi bir üstünlüğün olmadığı, sadece dindarlık ya da hayır işlerinin, insana onur kazandırdığı düşüncesine rastlamaktayız.

Nitekim İslam'ın ilk doğduğu VII. yüzyılda İran'da ve Hint dünyasında çok katı bir sınıf ayrımı vardı. Batı'da ise soy ve imtiyaz ayrımı yapan büyük bir aristokrasi sistemi mevcuttu. İlke olarak ise İslam, hiçbir zaman ne kast sistemini, ne de aristokrasi sistemini kabul etmiştir. İslam topraklarında geçmişten günümüze kadar, hükümdar ailelerine ait olanlar dışında pek fazla bir soy unvanı ortaya çıkmamıştır. Bütün bunlara rağmen Lewis'e göre İslamî kullanım ayrımcılığı reddetse de eşitsizliği kabul eder. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi o, kadınlar, köleler ve kâfirler için bu ayırımın söz konusu olduğunu düşünmektedir.[172] Fakat XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda, İslam tarihinde ilk kez bu üç grubun lehine seslerin yükselmeye başladığını belirtmiştir. Ona göre Batının tesiriyle ortaya çıkan bu sesler, Osmanlıda köle ticaretinin tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştur.[173]

Yani eski dünyanın tam tersine İslamiyet'te köle artık mal değil insan olarak görülüyor, hukukî ve ahlaksal bir statü kazanıyordu. Nitekim Lewis de İslam'ın her insanın özgür olduğu ilkesini kabul ettiğini belirtmektedir. İster Müslüman olsun, isterse gayr-i Müslim olsun, silahlı isyan dışındaki suçlarından ya da borçlarından dolayı köle olamazlardı. Terk edilmiş olan çocuklar da köle oldukları ispat edilene kadar özgür olurlardı.[174]

---

[171] Bernard Lewis, "Tanzimat ve Sosyal Eşitlik", **BELLETEN**, çev. Mine Yazıcı, , C. LXII, S. 234-Ağustos–1998, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s. 77.
[172] Bernard Lewis, **İslam'ın Krizi**, s. 99-100.
[173] Bernard Lewis, "Tanzimat ve Sosyal Eşitlik", s. 79-81.
[174] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 220.

İslamiyet'te kadının durumu ile ilgili yorumlar yapan Lewis, bu yeni din ile birlikte Arabistan'da kadının durumunda iyileşmeler olduğunu, kadının mülkiyet ve başka haklar kazandığını düşünmektedir. Ona göre İslam, o dönem Arabistan'ında geleneksel bir uygulama olan kız çocuğunu diri diri toprağa gömme âdetini yasaklamış ve kadınlara, kocalarının, sahiplerinin ya da ailelerinin kötü davranışları karşısında korunma imkânı tanımıştır. Fakat İslam'ın kadınlarla ilgili özgün mesajı bu olmasına rağmen, dinî davranış ve göreneklerin değişmesiyle kadınların durumu da kötüye gitmiştir. Örneğin çok eşlilik, kanunen dört ile sınırlanmasına rağmen güçlü ve zengin olanlar bu kurala bağlı kalmamıştır. Ya da Lewis'e göre İslam hukuku, şahitlik ve miras konusunda kadını, erkeğin yarısına eşdeğer kabul ettiği için kadınları, daha aşağı bir mertebeye koymuştur. Fakat Lewis, İslam hukuku kuralları bunları öngörse de, kadının da, kölelerin de, zımmîlerin de toplumsal gerçeklik açısından daha iyi durumda olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu durum, fıkıh kurallarının, İslamiyet'in getirdiği yüksek ahlakî ve dinî ilkelere her zaman uygun düşmemesinden kaynaklanmaktadır.[175]

Kanaatimizce aslında Lewis, kadınların, kölelerin ve zimmîlerin konumunun İslam hukukunda kötü bir durumda olmadığının farkındadır. Eşitsizlik gibi yansıtılan bazı hükümlerin, İslam hukukunda istisnâi ve ihtiyaca binâen yer verildiğini gayet iyi bilmektedir. Çünkü fıkıhçıları, İslam'ı kendi işine geldiği gibi kullanan kişiler olarak değil, İslam toplumunun daha iyi şartlarda yaşayabilmesini sağlamak için canla başla çalışan ve bu huzurun sağlanması için de devletin gerekliliğini ön gören kişiler olarak anlatmıştır. Fıkıhçılara göre, siyasal otorite, ilk ortaya çıkışından itibaren insanî bir kötülük ya da katlanılması zorunlu bir şeytan olarak değil, ilahî bir lütuf olarak ortaya çıkmıştır.[176]

İslam hukununun, bireylerin iyi bir yaşam sürdürmesini sağlamak amacıyla hükümler verdiğini düşünen Lewis, devletin siyasal otoritesinin de bu açıdan önemli görüldüğünün ve âlimler tarafından İslamî kuralların esas alındığı bir yönetim şeklinin benimsendiğinin altını çizmektedir. Ortaya koyduğu bütün bu değerlendirmelerden onun, İslam devlet anlayışını teokratik bir yönetim olarak gördüğü anlaşılmamalıdır. Aksine o, İslam'ın teokratik olmadığı kanaatindedir ve İslam'ın teokratik olduğu konusundaki yaklaşımın bir yanılgı olduğunu düşünmektedir. Çünkü ona göre İslam'ın devlet anlayışı konusunda çok yaygın iki temel yanılgı vardır. Bunlardan birisi, İslam

[175] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 265-6.
[176] Bernard Lewis, **İslam'ın Siyasal Söylemi**, s. 37.

siyasal düşüncesinin ve devlet anlayışının teokratik olduğu, diğeri ise despot ve diktacı olduğudur. Bu düşünceler bir yanlış anlamadan kaynaklanmaktadır. Eğer teokrasi diye kilisenin yönettiği bir devleti kastediyorsak; yani ruhban sınıfının etkin olduğu bir yönetimden söz ediyorsak, İslam'ın böyle bir anlayışının olmadığı, son dönemlere kadar da böyle bir teokrasiye yönelmediği açıktır. Çünkü İslam'da tapınak kurumu ve ruhban sınıfı yoktur. Bunun nedeni, İslam'a göre Allah ile tek tek mü'minleri arasında aracılık yapma görevi üstlenmiş bir rahiplik kurumunun benimsenmemiş olmasıdır. Kurumsal olarak da İslam dini içerisinde piskoposluk gibi hiyerarşilere hiçbir zaman rastlanmamıştır.[177]

Eserlerinde sık sık İslamiyet'in hoşgörüsünden söz eden Lewis, Müslümanların kendi dinlerini kabul ettirme adına zor kullanmadığının özellikle üzerinde durmuştur. Egemenlikleri altına aldıkları bölgelerde insanları asimile etmeye uğraşmamışlar, Hıristiyan ve Yahudilerin kendi dinlerini özgürce yaşamalarına müsaade etmişlerdir. Müslümanların uyguladığı düşük vergi politikaları nedeniyle fethedilen bölgelerdeki halk tarafından da kolayca benimsendiklerini belirtmektedir.[178] Buradan Lewis'in o devrin gayr-i Müslimlerinin günümüzde bile örneğine az rastlanan bir hoşgörü ortamından istifâde ettiğini düşündüğünü anlayabiliyoruz.

Genel olarak İslamî yönetimlerin hoşgörüsünden bahsetmekte olan Lewis, İslam'da gayri meşrû politikalara karşı muhalefet ilkelerinin ve geleneğinin olmadığı yönünde görüşlere sahiptir.[179] Ona göre kötü hükümete karşı çıkma hakkı ile ilgili Batılı doktrin, İslam düşüncesine yabancıdır. Bunun yerine ilk dönemlerde büyük bir öneme sahip olan kâfir yöneticiye karşı çıkma görevi gibi bir İslamî doktrin vardır.[180] Lewis, İslam prensipleriyle demokrasinin ilke ve yöntemleri arasında esaslı bir çatışma olmadığını düşünmekle birlikte, belki de çok iyi bir şekilde işleyecek olan demokratik bir sistemin kendilerine getirebileceği fırsatlara zarar verdikleri için köktenci Müslümanları suçlamaktadır.[181] Edward Said, Lewis'in bu görüşlerine yer verdiği

[177] Bernard Lewis, **İslam'ın Siyasal Söylemi**, s. 43-4.
[178] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 74.
[179] Bryan S. Turner, "Gustave Von Grunebaum ve İslam'ın Mimesisi", **Oryantalistler ve İslâmiyatçılar; Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi**, Asaf Hüseyin - Robert Olsan - Cemil Kureşi (Editörler), çev. Bedirhan Muhib, İstanbul, İnsan Yay., 1996, s. 134.
[180] Bryan S. Turner, **Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam,** çev. Ahmet Demirhan, İnsan Yay., İstanbul, 1997, s. 60.
[181] Bernard Lewis, "Islam and Liberal Democracy", **The Atlantic Monthly**, Vol. 271, No. 2, February 1993, s. 93.

makalesini (Islamic Revolution[182]) iyi niyetli bulmayıp, aslında modern Arap devriminin itibarını sarsmak niyetiyle kaleme aldığını iddia etmektedir.[183] Çünkü ona göre Lewis, Arap dünyasının kalkıştığı devrimi, asil duygularla başarıya götüren bir devrim olmaktan ziyâde, fitne ve kargaşalığa yol açan bir devrim olarak tanımlamaktadır.

Lewis'e göre, Osmanlı İmparatorluğu dağıldıktan sonra bölgede İran, Türkiye ve kısmen de Mısır'ın dışında kalan yerlerin devlet deneyimi olmadığı gibi uzun süreli politik egemenlik deneyimleri de yoktur. Oralarda yaşayanlar, kimliklerini daha çok kabile ve hanedan sadâkatleriyle birleştirmişlerdir. Yaşadıkları ülkeler imparatorluk eyaletleriydi, adları sık sık değişebiliyordu ve Mısır istisna olmak üzere hiçbirinin tarihî bir önemi ve hatta coğrafî kesinliği yoktur.

Uluslararası İslam Konferansı'nı oluşturan kırk altı bağımsız devletten sadece Türkiye'nin, Batıdakine yakın bir demokrasi anlayışına sahip olduğunu belirten Lewis, Türkiye'de bile özgürlüklerin yolunun engellerle kuşatılmış olduğunu düşünmektedir.[184] Lewis, genellikle İslam dünyasında özgürlük dendiğinde, Amerika ve Avrupa'da iki tip görüşün ortaya çıktığını belirtmektedir. Birincisi, İslam ülkelerinin medenî ve düzgün yönetimlere sahip olma yeteneğinin bulunmadığıdır. Batı ne yaparsa yapsın, Müslümanlar yolsuzluğa batmış bir üst kesim tarafından yönetilecektir. Bu görüş, ne tuhaftır ki "Arap-taraftarı" görüş olarak bilinir. Fakat bunun hiçbir şekilde Arap taraftarı olmakla alakâsı yoktur.

İkinci görüş ise bu ülkelerde işlerin Batıdakinden farklı yürüdüğü ve gelişmelerinin kendi kültürleri çerçevesinde gerçekleşmesine müsaade edilmesi gerektiği şeklindedir. Ama aynı zamanda dünyanın başka bölgelerinde olduğu gibi başta Amerika'nın önderliğiyle demokratik kurumların yerleştirilmesi mümkün olabilir. Buna da "emperyalist" görüş denmekte ve şiddetle reddedilmektedir. Lewis ise Ortadoğu'da toplumların geleneklerine ve yapılarına uymayan idarelerin karmaşa ve istikrarsızlığa neden olduğunu düşünmekte ve buradan hareketle batının özgürlük ve demokrasi gibi

[182] Bernard Lewis, "Islamic Revolution", **New York Review of Books**, Vol. 34, No. 21-22, January 21, 1988, (Çevrimiçi) http://www.nybooks.com/articles/archives/1988/jan/21/islamicrevolution/?pagination=false), 06.10.2011.
[183] Edward Said, **Şarkiyatçılık**, s. 329.
[184] Bernard Lewis, **Faith and Power: Religion and Politics in the Middle East**, Oxford University Press, 2010, s. 55.

kavramlarını, bu bölgeye kendi toplumlarındakinin bir kopyası şeklinde monte etmeye çalışmamaları gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca Lewis, son yıllarda bölgeyle alakâlı daha çok ümit beslediğini ve demokrasi yönündeki gelişmeler için bölgenin gerçeklerinin düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.[185]

İslam tarihinde Müslümanlarda görülen önemli bir tutumu da Lewis, şu sözleriyle aktarır: *"Yahudileri ve ardından Müslümanları sürgün etmeyi normal bulan ve bunu sık sık yapan Ortaçağ Hıristiyanlarının aksine, dinsel azınlıkların sürgün edilmesi İslam tarihinde son derece seyrek rastlanan bir şeydir."*[186] Ayrıca Lewis'e göre Amerikalıların Kur'an'ın savaştan olduğu kadar barıştan da bahseden bir kitap olduğunu bilmeleri gerekmektedir. Günümüzdeki Müslüman teröristlerin dinin militan yorumunu ele almaları, güvenilirliği oldukça değişebilecek çeşitli yorumlar sayesinde olmuştur. Özellikle Ortadoğu'nun emperyalist güçlerle çevrilmesi, ülkelerinin Batılılarca istenildiği gibi sömürülmesi, Ortadoğu halklarını nefrete sevk eden en önemli nedendir. 1800'lü yıllarda itibaren görülen sömürgecilik, 1940'lardan sonra başka bir boyut kazanmış, Amerika'nın da işin içine girmesiyle artık İslamî bir dava haline gelmiştir. Ona göre Ortadoğu'daki bazı gruplar, Amerikalıların bölgede kukla yönetimlere destek verdiğini, çeşitli komplolar tezgâhladığını ve çeşitli saldırılara maruz kaldıklarında arkalarında durmadıklarını düşünmeye başlamıştır. Ve bu durum, onların nefretlerinin daha da artmasına sebep olmuştur.[187]

Batılılarca vaat edilen demokratik yönetimler ve özgürlükler Ortadoğu'ya ulaşmadığı gibi bölgede savaş, zulüm ve zorbalık halen devam etmekteydi. Lewis'e göre birçok Ortadoğulu, Avrupa ve Amerikan yönetimlerinin sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere ülkelerinde bulunduklarını, içeride devam eden savaşla hiç ilgilenmediklerini görmüşlerdi. Demek ki Batılının gözünde insan hakları, dindar Müslüman mağdurlar için geçerli değildi.[188] Ve Lewis, devamında şu sözleri söylemiştir: *"Neredeyse bütün İslam dünyası yoksulluk ve zulüm koşullarında yaşıyor. Bu sorunların ikisi de, dikkatleri özellikle başka yerlere çekmek isteyenler tarafından ABD'ye fatura ediliyor; ilkin, şimdilerde küreselleşme maskesi altında işleyen Amerika'nın ekonomik hâkimiyeti ve sömürüsü yüzünden ve ikincisi de Amerika'nın*

[185] Bernard Lewis, "Bring Them Freedom, Or They Destroy Us", 20.09.2006, (Çevrimiçi) http://www.realclearpolitics.com/articles/2006/09/bring_them_freedom_or_they_des.html, 09.10.2011.
[186] Bernard Lewis, **İslam'ın Krizi**, s.11.
[187] Bernard Lewis, **İslam'ın Krizi**, s.71.
[188] Bernard Lewis, **İslam'ın Krizi**, s.98.

kendi çıkarına hizmet eden Müslüman despotlar denen liderlere verdiği destek yüzünden."[189] Bu gibi fikir akımları neticesinde de Lewis'e göre İslam dünyasından bir terör hareketi çıkmıştır. Batılı istilacılara, kendi içlerindeki Batılılaşmacı hainlere yönelik bir mücadele baş göstermiştir. Mesela Dünya Ticaret Merkezine 2002 yılında korkunç bir saldırı gerçekleştirilmiştir ki, ne İslam öğretisinde ne hukukunda hiçbir haklılık gerekçesi, hatta İslam tarihinde bir örneği bulunmayan canice bir saldırıdır.[190]

İslam'ı zor durumda bırakan bir diğer şeyin ise petrol olduğunu belirten Lewis, petrolün, Müslümanlar için bir lanet olduğunu söyler. Çünkü eğer bazı bölgelerdeki Müslümanlar, petrole sahip olmasalardı, o bölgede bulunan İslamî yönetimler, ilerleme için daha fazla çaba sarf etmiş olurlardı. Fakat Lewis'e göre paraya sahip olduklarından bir şeyler yapma konusunda hiç bir hırsları bulunmamaktadır.[191] Sonucundan kesin olarak emin olmamakla beraber Lewis, bölgede bazı ümitvâr gelişmeler gördüğünü, ancak acele edilmemesi gerektiğini, demokrasi yönündeki ilerlemelerin bölgenin gerçekleri çerçevesinde ele alınmasını tavsiye etmektedir. Eğer Ortadoğu ve İslam dünyası sızlanmayı bırakır ve kurban psikolojisini sürdürmeyi terk ederse, farklılıklarını çözüme kavuşturursa, yetenek, enerji ve çabalarını ortak bir yaratıcı çabada birleştirirse, bir kez daha ortaçağda ve antikitede olduğu gibi ana uygarlık merkezi olabilir. Bir yerde tercih kendilerinindir.

Lewis'in Arap dünyasının geleceği için eserlerinde rastladığımız ve sık sık dile getirdiği iki seçenek vardır. Biri Batıyla uzlaşıp, siyasal, toplumsal ve bilimsel çıkarlara ortak olmak; diğeri ise teokratik bir kabuğa çekilip gerilemek. Fakat Lewis'in Araplara sunduğu bu tercihlerin çok abartılı olduğu düşünülmektedir. Çünkü Amerika, Avrupa ve İsrail Ortadoğu'da askerî, diplomatik ve ekonomik bir denetim uygulamaktadır. Fakat Lewis, bu durumu görmezden gelerek bir kurtuluş reçetesi hazırlamıştır. Ya da Ortadoğu toplumlarının kurtuluşa eremeden daha da gerileyeceklerini öngörmüştür.[192]

[189] Bernard Lewis, **İslam'ın Krizi**, s. 101.
[190] Bernard Lewis, **İslam'ın Krizi**, s. 131.
[191] Bernard Lewis'in 30.08.2007'de Welt Online'a verdiği Röportaj, çev. Kadir Kon, (Çevrimiçi) http://www.haber10.com/makale/8472/, 08.09.2011.
[192] Robert Irwin, **Oryantalistler ve Düşmanları**, çev. Bahar Tırnakçı, YKY, İstanbul, 2008, s. 261-2.

III. BÖLÜM: BERNARD LEWİS'İN TARİHÇİLİĞİ

A. LEWİS'E GÖRE TARİH

"Tarih, kolektif hafızadır, insan toplumlarına rehberlik eden deneyimdir ve bu rehberliğe fena halde ihtiyacımız var."[193]

Bu sözleri sarf eden Lewis, tarihin geçmişten bu yana önemsiz kabul edilmesinden ya da bunun ötesinde eğlendirici bir şey olarak görülmesinden şikâyet etmektedir. Yine aynı şekilde tarihe başvurmamaktan ve onu kötüye kullanmaktan; ya da tarihi ihmâl etmekten ve saptırmaktan rahatsızlık duyduğunu da ifade etmektedir. Ona göre, tarih, ihmâle uğramakta, umursanmamakta ve sosyal bilimlerce sömürüye uğramaktadır. Birçok bilim alanı, tarihe işine geldiği gibi atıf yapmakta, hükümetler ve yönetimler ise belli bir tarih anlayışından uzak kalmaktadır.[194]

Tarih, eğitsel ve entelektüel disiplinlerin en değerlilerinden biridir; tarihsel ifadelerin karşılaştırmalı sosyal bilimlerde beklenilenden daha varsayımsal olmasının sebebi de budur. Lewis, bir tarihçinin, malzemesinin kırılgan ve emniyetsiz olduğunu bildiğini, diğer sosyal bilimlerin ise, onun verilerinden çok düşünmeden yararlanırken kendisinin kolay kolay inşâ sürecine girişemediğini belirtmektedir.[195] Tarih öğretimi, ona göre, insanlara gerek kişisel, gerek bağlı olduğu toplumun tarihine dair eleştirel ve doğru öz bilgiyi, öz farkındalığı, bilinci sağlamayı amaçlamalıdır. Çünkü bunlar olmazsa bastığı yeri bilmeyen bir belleksizler ordusu ortaya çıkmış olur. Bu bilinci sağlamak, bu alt yapıyı oluşturmak için ise yapılması gereken şey, tek taraflı bir gözlük yerine çift taraflı bir gözlük takmaktır. Çünkü Lewis, eğer geçmişimizi araştırmazsak şimdiyi anlamamızın mümkün olamayacağını, aynı zamanda da geçmişimizle yüzleşmeye hazırlıksız yakalanacağımızı belirtmektedir.[196]

Tarihi kullanmamanın tehlikelerinden söz eden Lewis, tarihin bir amaca hizmet etmesi gerektiği fikrine kapılanların da çok önemli bir yanlışın içine düştüklerini ifade etmektedir. Dinsel, cemaatsel ve ulusal tarih yazımının hep bu şekilde oluştuğundan, "ben haklıyım, sen haksızsın, uzlaşamayız" anlayışıyla tarihin şematize edildiğinden dem vurmaktadır. Bu anlayış, tarih ve dinin aslî ve temel noktası olan kabile

[193] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 656.
[194] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 637–8.
[195] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 226.
[196] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 97.

kültüründen gelmektedir. Lewis'e göre, zamanla kabile bir halka, sonra bir devlete, kabile kültü de bir kiliseye veya eşdeğerine dönüşür. Bunlar hiziplere, mezheplere, alt gruplara ayrılabilir; her birinin ise temasta olduğu ya da genellikle de çatışmaya girdiği başka gruplar karşısında kendilerinin haklılığını, kendi inançlarının doğruluğunu kanıtlamaya yönelik tasarlanmış bir tarihleri vardır. Özellikle kurtuluş tarihi yazımında buna çok rastlanmaktadır. Bunları ifade eden Lewis, özgür toplumlarda artık tarihçilerin kendi tarafını haklı, karşı tarafı hep haksız gösteren bir tarih anlatısına şüpheyle baktığını, bu tür anlatımları sorguladığını da belirtmektedir.[197]

Lewis'e göre tarih, belli amaçlar için kötüye kullanılmamalıdır. Mesela insanların gönlünde milliyetçi ve vatansever duyguları güçlendirmek adına öğretilen ülke tarihi, tarih eğitimini kötüye kullanmaktır. Tarihi ihmal etmek veya saptırmak da bir diğer tehlikedir. Lewis, tarihi ihmal etmeye en büyük örnek olarak ABD'yi vermektedir. ABD'de kütüphaneler dolusu kitap yazan, tarih bölümlerinde ve derneklerinde hizmet veren çok sayıda tarihçinin oluşturduğu muazzam boyutlarda bir tarih müessesesi olmasına rağmen toplumda, kamuda ve devlet işlerinde bir tarih kavrayışının olmadığından bahsetmektedir. Tarihe uzak kalan bu toplumun, tarih bilgisinin, insanı hayrete düşürecek kadar düşük olduğunu da vurgulamaktadır.[198]

Eleştirel akademik tarihçiliğin, bireysel ya da toplu, bilinçli ya da bilinçsiz yapılan tarihi çarpıtma işini, tespit edebildiğinden bahsetmektedir. Bu işin çok kolay olabileceğini belirten Lewis, uyduruklarla desteklenen icatların, bu icatların savunulması için hazırlanan kanıtların, tarih uydurmaya hizmet ettiğini düşünmektedir. Tarihi kötüye kullanmak isteyen birinin, kendisine bir konu bularak çok rahat bunu yapabileceğini belirtmektedir. Büyük bir sahtekârlığa gerek kalmadan tarihi, dönemlere ayırarak da bunu yapabilmektedir. Çünkü neyin, kimin, hangi dönemin tarihini yazacağını belirleyerek kendisine bir başlangıç noktası koymaktadır. Hâlbuki bu başlangıçlar ve dönemlere ayırma işi, tarihsel sürece özgü bir olgu değildir. Kısacası Lewis'e göre *"tarih dikişsiz bir kumaştır."*[199] Yani tarihe bütünsel bir bakış açısıyla yaklaşmak gerektiğini düşünmektedir. Ayrı ayrı dönemlere yoğunlaşıp, o dönemin öncesini, sonrasını ele almayan bir tarihçi, taraflı birtakım bilgiler sunabilir.

---

[197] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 641-3.
[198] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 636-7.
[199] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 645–6.

Lewis, bir tarihçinin, konusunu seçerken çok dikkatli olması, ilgilendiği dönem ve bölgeyi çok iyi tanıması gerektiğini vurgulamaktadır. Mesela kişi, İngiltere'nin mi tarihini yazacaktır, yoksa Britanya'nın mı? Türkiye'nin mi, yoksa Osmanlı İmparatorluğu'nun mu? Buna çok dikkat etmesi ve inceleyeceği yeri ve dönemi iyice özümsemesi gerekir. Yoksa tarihi çarpıtabilir. Lewis, bunu anlatırken çok çarpıcı bir örnek de vermektedir. Ona göre tarihçiler, Haçlı seferlerini, Batı emperyalizminin bir parçası olarak görüp, bu seferleri eleştiren çok fazla çalışma yapmaktadır. Ama çoğu zaman Batı'nın bu seferlerinin Müslümanların cihatlarına karşı verdikleri bir cevap niteliğinde olduğunu görmezden gelmişlerdir.[200] Yani Lewis'in fikirlerinden anlayacağımız üzere, bahsedeceğimiz hadisenin öncesi ve sonrasına dikkat etmemek, tarih uydurmaya ya da yanlış tarih sunmaya neden olabilir.

Tarih uydurma işinden bahseden Lewis, bu uydurmanın bir başka şekilde olabileceğinden de bahsetmektedir. O da "gizleme"dir. Yani tatsız dönemlerin bilinçsizce unutulması ya da bilinçli bir şekilde bastırılması, hatta daha da ileri gidecek olursak, zaman zaman kanıtların imha edilmesidir. Buna Amerikan veya Ortadoğu tarihinde köleliğin olabildiğince gizlenmesini örnek verir. Tarihi uydurma çeşitlerinden bahseden Lewis, bunun nasıl insanlara aktarıldığından da bahsetmektedir. Ülkeden ülkeye, rejimden rejime değişiklik gösteren düzmece tarih yaymanın en etkili yolu, "zor kullanmak"tır. Bir diğer yol ise "sindirme", yıldırmadır. Bunun da epeyce etkili olacağını söyleyen Lewis, geriye kalan yolların "baskı" başlığı altında toplanabileceğini belirtmektedir. Bunlar toplumsal baskı, burslar, terfiler, atamalar, bir ülkeyi araştırırken araştırma izni verilip verilmemesi gibi durumlar olarak sıralanabilir.[201]

Tarih, çarpıtılmaya ve sömürülmeye bu kadar müsait olan bir alan olsa da Lewis'e göre asla peşini bırakmamak gerekir. Çünkü hem tarihin, çarpıtıcılara bırakılmaması gerektiğini, hem de şimdiyi şekillendiren, geleceği oluşturan tarihsel sürecin hala devam ettiğini hatırlatır. Geçmişte ne olduğuna dair bir bilgimiz olursa, şimdi ne olduğunu ve geleceği nasıl etkileyeceğini anlama şansımızın doğacağını belirtmektedir. Ayrıca Lewis'e göre, geçmiş değişmez, fakat geçmişi algılama biçimimiz sürekli değişir. Bu nedenle her kuşağın, geçmişi, kendi bilgileri ışığında, kendi becerileri ölçüsünde yeniden incelemesi gerekir. Artık tarihin incelediği kısımlar oldukça genişlemiştir. Tarih araştırmalarının değerini ve çapını artıran kültürel ve

[200] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 646.
[201] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 647-9.

entelektüel, dinî ve bilimsel, ekonomik ve sosyal gibi kısımlar eklenmiştir.[202] Bütün bu nedenlerden ötürü karşı karşıya kaldığımız bütün kültürlerin tarihleri, nesnel ve özgür bir biçimde incelenmelidir. Bu araştırmaları yapmak, bize kalan tarih mirasını incelemek, belki her zamankinden daha değerli ve lüzumlu bir uğraşıdır. Geçmişin yeniden incelenmesi, yeni araştırma tekniklerinin de gelişmesiyle beraber, tarihçinin en temel görevidir.

Eski devirlerde, bir ülkenin, toplumun veya bir cemaatin kendi tarihiyle ilgilenmesinin yeterli görüldüğünü söyleyen Lewis, günümüzde bu tarih anlayışında çok büyük değişiklikler olduğunu vurgulamıştır. Artık dünyanın önceden düşündüğümüzden daha büyük bir çeşitlilik içerdiğini idrak ettiğimizi düşünmektedir. Ona göre artık insanlar kendilerinden başka ulusların, medeniyetlerin, kültürlerin farkındadır. Modernleşmeyle beraber dünyayı oluşturan tüm uluslar ve kültürler birbirlerini daha iyi tanımak ve birbirlerine yabancı kalmamak zorundadır. Bütün bunlarla beraber artık insanların bir arada yaşamayı öğrenmek zorunda kaldığından bahsetmektedir.[203]

Lewis'in tarihe birtakım kategoriler ve şablonlarla bakmakta olduğu söylenebilir. Bu kategoriler ise, genel itibariyle İslam dünyasını ve Müslümanları, kendilerini öfkeye, nefrete ve öç alma duygusuna kaptırmış birileri olarak betimlemektedir. Fakat Lewis'in bu betimlemeleri, bugün terörle mücadele adı altında ABD'de başlayan ve tüm Batı dünyasına yayılan güvenlik adına hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı bir devlet anlayışına götürmektedir. Bu anlayışlar sürekli bir tehdit ve korku kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.[204]

Lewis, tarihsel olarak birtakım açıklamalarda bulunurken, Doğu ve Batı kültürleri arasında keskin ayırımlar yapmaktadır. "Medeniyetler çatışması" kavramını belirgin hale getirecek fikirlere öncülük etmekte ve bu fikirleriyle birtakım resmî politikalara hizmet etmektedir. Lewis, özellikle doğulu ve batılı birçok tarihçi tarafından Amerika ve İsrail yanlısı bir tarih kritiği yapmakla suçlanmaktadır.

Örneğin Edward Said (ö. 2003)'e göre Lewis, "çoğu, araştırmacılık rezaleti sayılması gereken çalışmalarında, saldırganlığa varan ideolojik bir tarafgirlik sergilemektedir." Said, Lewis'in taktiğini "kötü niyetli gözlemlerle" etimolojiyi ve

[202] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 651–3.
[203] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 655–6.
[204] Birol Akgün, s. 110–1.

tarihi "hileli kullanmayla" kültürleri karalayarak kitleleri sınıflandırmak olarak nitelemektedir.[205] Said, Lewis'i oryantalizmi sadece oryantalistlerin eleştirebileceği, çok karmaşık, çeşitli ve teknik bir ilim dalı olarak sunduğu için eleştirir. Said'e göre, Lewis'in buradaki taktiği, tarihsel deneyimin önemli bir kısmını örtbas etmektir. Çünkü Avrupa'nın İslam'a yönelik ilgisinin kaynağı merak değildir. İslam'ın tek tanrıcı yapısı, kültürel ve askerî yönden gerçek bir rakip olması ve bunun doğurduğu korkudur.[206]

Said, Lewis'in bir kitabında[207] tarihçinin âdil, net, vardığı yargıların sebebini açıklayarak veren bir yöntem takip etmesi gerektiğini söylediğini fakat esasında bu ilkelere kendisinin uymadığını belirtmektedir. Çünkü Lewis'in, Müslümanlar ile Arapların nesnel olamayacakları, ama onlar hakkında yazan kendisi gibi oryantalistlerin eğitimleri ve Batılı olmaları hasebiyle nesnel olduklarını düşündüğünü söylemektedir. Ona göre Lewis'in yine de gerçek bir tarihçinin nesnel, dürüst, yansız olması gerektiği söylemi, siyasal bir propagandanın ötesine gidememiştir.[208] Gerçekten de Lewis, oryantalist yaklaşımların eleştirisini de yalnızca oryantalistlerin yapabileceğini düşünmektedir.[209]

İslamiyet'in ilk doğuş yıllarıyla günümüz Arap dünyasının politikalarını ve gerekçelerini karşılaştıran Bernard Lewis, bir makalesinde[210] oryantalizmi şöyle tanımlamaktadır:

"Birinci anlamda oryantalizm, Ortadoğu'yu, Kuzey Afrika'yı ziyaret etmiş ve gördüklerini veya hayal ettiklerini, çoğunlukla romantik ve aşırı bir tarzda resmetmiş, çoğunlukla Batı Avrupalı ressamların oluşturduğu bir resim ekolüdür. Daha yaygın kabul görmüş ikinci anlamında oryantalizm, ilkiyle bağlantısız olarak, akademik uğraşın bir dalıdır. Terim ve akademik bir disiplin olarak oryantalizm, rönesanstan itibaren Batı Avrupa'da akademik çalışmalardaki büyük patlama ile başlar. Grekçeyi inceleyen Helenistler, Latinceyi araştıran Latinciler, İbraniceyi araştıran İbraniceciler

[205] Edward W. Said, **Haberlerin Ağında İslam**, çev. Alev Alatlı, Babil Yayınları, İstanbul, 2000, s. 31.
[206] Edward W. Said, **Şarkiyatçılık**, s. 358.
[207] Bernard Lewis, **Islam in History: Ideas, Men and Events in the Middle East**, Alcove Press, Londra, 1973, s. 65-6.
[208] Edward W. Said, **Şarkiyatçılık**, s. 333-4.
[209] Ayrıntılı bilgili için bkz. Bernard Lewis, "The Question of Orientalism", **New York Review of Books**, 24.06.1982.
[210] Ayrıntılı bilgili için bkz. Bernard Lewis,"The Question of Orientalism", s. 49.

bulunuyordu. İlk ikisine verilen ortak isim, "klasikçi"lerdi. Üçüncüsü ise oryantalistler olarak adlandırılırdı"[211]

Lewis, kendini de bir oryantalist, bir Ortadoğu tarihçisi olarak görmektedir. Hatta küçük yaşlarda okuduğu tarih kitaplarında kendini, Mağribîlerin Kordoba'sı, Halifeler Dönemi'nin Bağdat'ı, Osmanlıların İstanbul'u gibi büyüleyici ve egzotik mekânlarda bulduğunu ve kariyerine giden yolda ilk adımların bunlar olduğunu belirtmektedir.[212] 'Oryantalist' ifadesinin ise günümüzde biraz muğlâk kaldığını, eskiden ise böyle bir zorluğun bulunmadığını düşünmektedir. Çünkü 'orient' kelimesinin bugünkü Ortadoğu topraklarını ifade ettiğini vurgulamaktadır. Günümüzde özellikle bu disiplinle uğraşan akademisyenlerin, bu terimi yetersiz bulduklarını ve bu hususta haksız sayılmadıklarını söyleyen Lewis, yine de bu terim ile anılmaktan çok da rahatsız gözükmemektedir.[213] Ayrıca Lewis, kitaplarından birinin Arapça çevirisinde editörün, sunuş yazısını yazarken kendisini, samimi bir dost veya şerefli bir düşman olarak betimlediğinden bahseder. Bununla birlikte çevirmenin, hangi sınıfa dâhil olursa olsun kendisinin gerçeği çarpıtmadığı ya da silip atmadığı gözleminde bulunduğunu söyleyerek, bu betimlemeye uymaktan gayet memnun olduğunu da ifadelerine eklemektedir.[214]

Lewis, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı ile İslam dünyasının karşılıklı çatışma alanlarının artması ve İslam âlemine dâhil olan ülkelerde dinî, ulusal, kültürel özbilinç ve özgüvenin artmasıyla oryantalizme getirilen eleştirilerin de arttığını belirtmektedir. Bu eleştirilerin ilki olarak oryantalistlere getirilen cehâlet ve yetersizlik suçlamasını saymaktadır. Bu suçlamanın çok fazla olmadığını söyleyen Lewis, özellikle oryantalistlerin diğer bir karşılaştığı suçlama olarak, İslam'ın başarılarını gizledikleri ya da küçülttükleri maddesini saymaktadır. Lewis'e göre bu suçlama, en haksız suçlama olmakla birlikte, aksine Müslüman İspanya'nın şanlı başarıları ve Müslümanların antik devirlerden sonra bilim ve felsefede oynadığı büyük rol, büyük ölçüde oryantalistlerin çabaları sayesinde öğrenilmiştir. Müslümanların, bu suçlamasının, Yahudilerin ve Hıristiyanların kendi kutsal kitaplarını da tahrif etmesi olan önceki suçlamalarının yeni bir versiyonu olduğunu düşünmektedir. Son bir suçlama olarak ise oryantalistlerin, tarihlerini ve edebiyatlarını inceledikleri halkların mülkünü çalmakla suçlanmalarını

[211] Yücel Bulut, **Oryantalizm: Eleştirel Kısa Tarihi**, Yöneliş, İstanbul, 2000, s. 18.
[212] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 3.
[213] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 722-3.
[214] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 16.

saymaktadır. Bu tarz 'Bana ait olanı inceleyemezsin' yaklaşımının ise akademisyenlik açısından üzücü olduğunu belirtmektedir.[215] Buradan Lewis'in oryantalizmi, bilgiye ve nesnelliğe ulaştıran bir disiplin olarak gördüğü sonucunu çıkartabiliyoruz.

Dikkatle incelendiğinde gerçekten de Lewis'in genelde Ortadoğu tarihine merak sardığı görülmektedir. Yayınlanmış çalışmalarının çoğu, Ortadoğu'nun ortaçağa denk düşen dönemlerine yayılır. Özellikle Osmanlı yönetimindeki Ortadoğu ve modern zamanlardaki Ortadoğu başlıca incelediği konular arasında yer almaktadır. Ve bu konuları yeniden inceleme hatta eleştirme hakkını kendisinde gördüğünü de ifade etmektedir. Çünkü Lewis'e göre yeniden inceleme, zaman zaman siyasî ve ideolojik sebeplere bağlı bir eleştiri biçimini alabilir. Bu da özgür toplumun işleyişinin bir parçası olarak görülmelidir.[216]

Lewis kendi kariyeri ve tarihçiliği hakkında kendisini en mutlu eden hususun şunlar olduğunu belirtmektedir: *"Başka kültürleri, başka medeniyetleri, başka zamanları, başka yerleri, başka insanları anlamayı, takdir etmeyi öğrenmek; fakat kim, ne ve nerede olduğum konusunda kendimle barışık kalmak."*[217] Türk tarihine yaklaşım açısından ise Lewis, Arnold Toynbee'nin çizgisini sürdüren bir ilim adamı olarak görülmektedir. Prof. Dr. Ercüment Kuran'a göre, Toynbee bir tarih felsefecisi, Lewis ise tarih metodolojisine sıkı sıkıya bağlı bir ilim adamıdır.[218]

[215] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 726-7.
[216] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 613.
[217] 05.06.2012 tarihinde Bernard Lewis ile yapılmış röportaj, Can Bahadır Yüce, Zaman-Kitap Zamanı Eki, (Çevrimiçi) http://kitapzamani.zaman.com.tr/kitapzamani/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=76 48, 20.12.2012.
[218] Bahri Ata, Kitap Tanıtımı: "300 Yıldır Sorulan Soru: Hata Neredeydi?", **Türk Yurdu**, Mayıs 2005, C. 25, S. 213, s. 137–8.

B. LEWİS'E GÖRE İSLAM TARİHİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Tarih, modern Amerikan tâbiriyle, olduğu gibi anlatmak, nasıl olduysa öyle anlatmak ifadelerini çağrıştırır. Lewis'e göre İslamî tarih yazımında da başından beri süregelen olayların sıralamasını doğru ve eksiksiz biçimde kurma, ne olup bittiğini ortaya çıkarıp doğru ve eksiksiz biçimde anlatma çabası vardır. Belki de altını çizmemiz gereken en önemli nokta, Lewis'in, İslam toplumunu tarihsel bir toplum olarak gördüğüdür. Dünya tarihinde geçmişle ilgilenmeksizin yüksek bir kültür düzeyine erişmiş bazı medeniyetlerin de olduğunu belirtir. Örneğin, İslam öncesi Hindistan veya sürgün sonrası Yahudilik tarihi ihmal edilmiştir. Yani bu milletlerin bir dönemki tarihlerine ait elimizde pek fazla veri yoktur. Fakat zaman zaman tarih dışı toplum olarak niteleyebileceğimiz bu örneklerin aksine İslam medeniyeti kesinlikle tarihseldir.[219]

İslam'ın bir din ve medeniyet olarak en başından beri çok güçlü bir tarih duygusu taşıdığından bahseden Lewis, İslam tarihinin, eğlendirmek yerine bilgilendirmek ve eğitmek amacıyla kaleme alındığını vurgulamaktadır. Müslümanların da tarih ile meşgul olurken kutsal bir görev yaptıkları düşüncesini taşıdıklarını belirtmiştir. Çünkü kutsal kitap Kur'an'da pek çok tarihî öykü, yani 'kıssa' vardır. Yani Yaratıcı da mesajında tarihten örnekler vermiş ve insanlığı, bu şekilde dine sevk etmiştir. Aynı şekilde Hz. Muhammed'in görevi de tarihsel, önemli bir olaydır. Bu yüzden Lewis'e göre Müslümanlar tarafından bu görevin amacı ve anlamı hafızalara ve kayıtlara alınarak muhafaza edilmiştir.[220]

Peygamber ve ashabının biyografileri ve Arap kabilelerinin kahramanlık destanlarının yazılmaya başlanmasıyla tarih yazımı başlamış, sonrasında da en ücra köşeler de dâhil olmak üzere hâkimiyet kurulan tüm İslam beldelerinden bir tür tarih kalmıştır. Aslında Lewis'e göre bazı bölgelerde tarih yazımı, İslam ile birlikte başlamıştır. Çünkü Yaratıcı'nın, insanoğluna biçtiği kader ve meydana gelen hadiseler, tarihin seyrini oluşturan temel öğelerdir. Ve bu açıdan İslam'da, dinin en derin konularında ve hukukun tüm sorunlarında bir rehber olması açısından tarih, özellikle de Müslümanların kendi tarihleri, çok iyi bilinmeliydi.[221]

---

[219] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 673-4.
[220] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 327.
[221] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 328.

İslam tarihi, Lewis'e göre Hıristiyanlık, Yahudilik ve insanlığın diğer büyük dinlerinin tarihleri gibi, tarihçiler için sorunlu bir araştırma alanıdır. Çünkü İslamiyet'in doğuşu, kurucusu, ilk inananları ile ilgili bilgiler, yalnızca hadisler, İslamî metinler ve tarihî anılardan sağlanabilmektedir. Ve Ortaçağ'daki en dindar Müslüman ilahiyatçılar bile dinin doğruluğunu tartışmasız kabul ettikleri halde, hadislerin ve biyografik eserlerin doğruluğunu sorgulamışlardır. Ama yine de Lewis, Müslümanların tarihsel bilincinin merkezinde bazı net durumların olduğunu belirtmektedir. Bunları, Hz. Muhammed'in görevi, mücadelesi ve zaferi, Müslümanların giderek çoğalması ve Hz. Muhammed'in ardından inananların başlarına gelenler olarak açıklamaktadır.[222] Yani Lewis'e göre Müslümanların tarihsel bilincinin temelini, Kur'an ve hadisler oluşturmuştur.

İlahiyatçıların ve hukukçuların yüzyıllarca süren özverili çalışmalarıyla meydana getirdiği, Kur'an ve hadislerden oluşan ve İslamiyet'in kutsal kanunu kabul edilen şeriat ise, Lewis'e göre, İslam'ın entelektüel başarılarının en önemlilerinden biridir ve büyük bir karakterin simgesi niteliğindedir. Hadislerin sözlü olarak aktarıldığını ve Hz. Peygamberin görüş ve uygulamalarını içerdiğini belirten Lewis, sonradan büyük derlemeler şeklinde hadis külliyatlarının oluşturulduğundan bahsetmektedir. Fakat bunların çok az bir kısmının Müslümanlar tarafından güvenilir kabul edildiğini belirtmiştir. Ortaçağlardaki Müslüman araştırmacıların da hadislere bu şekilde yaklaştığını ifade ederek, modern araştırmacıların daha rahat bir tutum içerisinde olduğunu vurgulamaktadır.[223]

Lewis'in bu açıklamaları, Müslümanlarda metin tenkîdinin geliştiğini, araştırma teknikleri kullanılmadan bilginin doğrudan kabul edilmesinin mümkün olmadığını ifade etmesi bakımından oldukça önemlidir. Zaten ona göre İslam, sorgusuz inanma üzerine kurulmuş bir sistem değildir. İslam medeniyeti, devletin, cemiyetin, düşüncenin ve sanatın, dinî faktörlerle birleştiği bir medeniyettir. Lewis, İslam'ın hukukçular tarafından Kur'an'dan ve Hz. Muhammed'in hadislerinden oluşturulan bir 'şeriat'a sahip olduğunu ifade etmektedir. Şeriati de, yalnızca bir kâideler külliyatı değil, sosyal ve siyasî anlamda bir hayat düzeni, insanları ve toplumları geliştiren bir ideal olarak tanımlar.[224] Yani ona göre Müslümanlar, Kur'an'ı doğru yorumlamaya,

[222] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 65.
[223] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 281.
[224] Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 180.

hadisleri doğru anlamaya oldukça önem vermişlerdir. Verilen bu önemin neticesinde ortaya çıkan ilmî çalışmalar, Kur'an'ın anlaşılması ve Hz. Muhammed'in hayatının aktarılması ile alakâlı önce sözlü geleneğin yayılmasına, sonra da ciltlerce kitaplar yazılmasına neden olmuştur.

Hz. Muhammed'in tarihsel süreç içerisinde farklı bir konumunun olduğunu düşünen Lewis, O'nun hayatının, önceki peygamberlerin hayatlarından farklı olduğunu belirtmiştir. Şöyle ki Hz. Muhammed, yaşarken güç ve zafer elde etmiş, peygamberlik otoritesinin yanında siyasî otoritesini de kullanmıştır. Müslüman toplumun lideri olarak yasalar yapmış, diplomasiyi yürütmüş, adalet dağıtmıştır fakat Hz. Muhammed, hiçbir zaman ölümlü bir insandan farklı olduğunu iddia etmemiştir. Allah'ın kullarının lideridir ama ilahî veya ölümsüz bir yönü yoktur.[225] Kastedilen şey, Müslümanların nazarında peygamberin, her şeyden önce bir beşer olduğudur. Yani Müslümanlar için de Hz. Muhammed, çoktanrıcılık karşısında tektanrıcılığı getiren bir büyük mücadelenin son aşamasıdır.

Lewis, Hz. Muhammed ve İslam halifeliğinin ilk yılları ile alakâlı bilgilerin yalnızca İslamî kaynaklardan elde edildiğini belirtmiştir. Öteki ülkelerin tarihçilerinin bu yeni din ve devlet ile ilgili ilk bilgileri vermelerinin epeyce geciktiğini de vurgulamaktadır. Müslümanlar arasındaki ilk bilgilerin de nesiller boyunca sözle nakledildiğine, daha sonra yazıya geçirildiğine ve bunun sonucunda da doğal olarak insan hafızasından kaynaklanan hataların olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca Lewis, Müslümanlar arasındaki bireysel, ailevî ve mezhepsel ayrılıklara da vurgu yapmıştır. Çünkü Lewis'e göre, bu ayrılıklardan ötürü, savaşların sırası ve sonuçları gibi en temel gerçeklikler bile çeşitli tarih anlatımlarına göre değişiklik arz etmektedir. [226]

Tarih anlatımları, tahmin edildiği üzere zamanın siyasî, toplumsal ve ekonomik değişikliklerine göre çeşitlilik gösterebilir. Müslümanların tarihlerinde de kişisel, kabilesel ya da dinî birtakım ayrılıklara göre tarihî anlatımlar değişmiştir. Lewis, buna özellikle Hz. Muhammed'in vefatından sonra devletin başına kimin geçeceği, yani kimin halife olacağı mevzusunu örnek vermiştir. Dört Halife Dönemi'nden sonra Muaviye'nin halife olması ile birlikte İslam tarihinde Emevîler Dönemi'nin başladığını anlatmıştır. Emevîler Dönemi ile birlikte ise halifeliğin babadan oğula

[225] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 68-9.
[226] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 70.

geçen bir sistem olarak kaldığını ve bunun ise İslam'ın özünde monarşiye karşı sergilenen güçlü tavır ile çeliştiğini dile getirmiştir.[227]

Lewis, Emevîlerin çöküşünden sonra yazan Şiî tarihçilerin Emevîleri, zorba ve gaspçı olarak niteledığinden bahsetmektedir. Sünnî tarihçilere göre ise Emevîlerin gaspçı olmakla birlikte zorba olmadıklarını ama dünyevî menfaatler peşinde koştuklarını anlatmaktadır. Şiî ve Sünnî tarihçileri örnek veren Lewis, klasik tarihçilerin Emevî hükümranlığını, kendisinden önceki ve sonraki halifelik dönemleri arasında bir geçiş dönemi olarak gördüklerinden, modern araştırmacıların ise Emevîlerin başarılarından da söz ederek daha ılımlı yaklaştığından bahsetmektedir.[228] Görüldüğü gibi Lewis, Müslüman tarih yazımının dinî ve dönemsel farklılıklara göre değişiklik gösterdiğini düşünmektedir ve zaman zaman eserlerinde bu ayrımlara yer vermektedir.

İslam, ilk ortaya çıktığı andan itibaren geçmişiyle, kültürüyle, sanatıyla, ekonomisiyle, kısacası her şeyiyle tarihî belge diyebileceğimiz bir titizlikle kayıt altına alınmıştır. Lewis'in İslam tarih yazımı ile alakâlı görüşlerini daha iyi anlayabilmek için şu sözlerine bakalım:

"İslam âleminde tarihle ilgili literatüre baktığımızda, bizi ilk çarpan şey tarih yazan başka medeniyetlerde rastlanmayan boyutlarda muazzam bir zenginliğe sahip olması, muazzam bir çeşitlilik gösteriyor olmasıdır. Ortaçağ İslam'ında tarihle ilgili sırf Arapça literatürün, Ortaçağlarda Doğu ve Batı Hıristiyanlık âlemlerinde Latince, Yunanca ve başka bütün dillerde kaleme alınan tarihle ilgili literatürü, cilt itibariyle çok aştığı hesaplanmıştır. İslam, başından beri tarihe büyük önem vermiştir. Hatta dünyanın birçok bölgesinde güvenilir tarih, İslam'ın yayılmasıyla birlikte başlamıştır."[229]

Görüldüğü gibi İslam tarihi yazımının ne denli geniş ve önemli olduğunu belirten Lewis, İslam'da ilk ortaya çıkan tarih türlerinin destanlar, savaş anlatıları, kahramanlık hikâyeleri ve İslam öncesi Arabistan'da yaşanan büyük savaşları anlatan hikâyeler olduğunu belirtir. Bu hikâyeler ve destanlar, sonrasında megâzî'ye, yani savaşların konu edildiği eserlere, onlar da futûh'a, yani fetihlerin anlatıldığı eserlere

[227] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 83.
[228] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 84.
[229] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 674.

dönüşmüştür. Bunlar da Hz. Peygamber'in biyografisinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ona göre bu destansı anlatımların en önemli olduğu devir, ilk devirlerdir. Bu devrin anlatıları, Hz. Peygamberin ve ehlibeytin İslam topraklarını genişlettiği son derece başarılı savaşların destanlarından bahseder. Özellikle bazı kahraman kişilerin kutsal savaş yani cihad esnasındaki başarıları konu edinilmiştir.[230]

Kazanılan zaferlerin anlatıldığı mektuplar, biraz daha resmî bir üslup taşımaktadır. Bu mektuplar, Osmanlılar zamanında 'fetihname' adı altında çok gelişmiştir. Bir Osmanlı sultanı, bir savaştan galip çıktığında bir tarihçi tutar, bu tarihçi de sultanın zaferini ihtişamlı bir biçimde kaleme alırdı. Ve resmî tarihçilerin yayınladığı bu belgeler, önemli olayları haber vermek amacıyla oldukça yaygınlaştırılmıştır. Tarih yazımı türlerinden bir diğeri de, geçmişten gelen uygulamaların bir araya toplanmasıdır. Özellikle bu yazılar, Hz. Peygamberin yaptıkları ve söyledikleriyle alakâlı hadis anlatılarıdır. Bu sünnet geleneği, ilk Müslüman tarihçilerin çok incelikli bir kaynak eleştirisi ilmi geliştirmesine neden olmuştur. Çünkü Müslümanlar bunları hüküm olarak algılayıp birebir uyguladıkları için doğru bir biçimde aktarılması çok önemlidir. Lewis'e göre bu yapılan, o zamana dek bilinen her şeyin ilerisinde bir karşılaştırma yöntemidir.[231]

İslamî tarih literatüründe biyografiler de önemli bir yere sahiptir. Lewis'e göre aslında biyografi yazımı, hadis tenkidinin bir parçası olarak gelişmiştir. Hadis anlatanların güvenilirliğini doğrulamak için sunulan bir gelenektir. Biyografiler genelde şehitlerin veya ermişlerin hayatını anlatmaktadır. Şehitlerin hayatının anlatıldığı biyografiler çoğu zaman Şiî kaynaklıdır, ermişlerinkinin anlatıldığı ise aslen sûfî kaynaklıdır. Lewis'e göre, bu tür biyografiler haricindeki türler İslam âleminde biraz sınırlıdır. Avrupa'da rastlanılan tarzda uzun uzadıya yöneticilerin biyografilerine rastlanmaz. En meşhur, en etkin yöneticiler bile uzun biyografilere konu olmamıştır.[232] Lewis, bunu Müslüman aile yapısıyla ilişkilendirir. Gerçekten de Müslüman bir yöneticinin aile yapısı, gençliği, yetiştirilme şekliyle alakâlı birçok bilinmezlik vardır. Fakat onun burada atladığı önemli bir husus, Müslüman yöneticilerin kendilerini çok fazla ön plana çıkarmama istekleridir. Özellikle geçmişte, dindarlıklarını muhafaza etmeye çalışan yöneticiler, sultanlar, halifeler başarılarının arkasında, kendilerine

[230] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 674-5.
[231] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 676–7.
[232] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 677–8.

güvenden çok Yaratıcının inayetini görerek kişiliklerini ön plana çıkarmamaya çalışmışlardır.

Yönetici kesimin dışında ise çeşitli otobiyografik eserlerin varlığından söz eden Lewis, İslamî hatırât geleneğinin olduğunu belirtmektedir. Kişilerin kendisi için yazdığı, başkalarının işine yaraması için yazdığı ve kendisinden sonra geleceklerin işine yaraması için yazdığı hatırâtların olduğunu, özellikle de dinî amaçlarla başkası için yazılan hatırâtların önemli bir yer tuttuğunu ifade etmektedir. Özellikle tarih bilincinin daha fazla geliştiğini söylediği Sünnî Müslümanlarda bu yazımın daha fazla olduğunu belirtmiştir. Çoğunlukla doğduğu yerlerin söylendiği, hatta uzun uzadıya anlatılarak övüldüğü bu eserlerde genelde kişinin ne zaman doğduğundan bahsedilmediğini de ifade etmektedir. Lewis, önemli otobiyografik eserlere Muhammed Zekeriya El-Razî (ö. 925), El-Muhasibî (ö. 857), Gazalî (ö. 1111), Şarânî (ö. 1565) ve İbn Haldun (ö. 1406)'un yazmış olduğu hatıratları örnek vermektedir. İbn Haldun'un otobiyografisini ise ondan bekleneceği üzere en kapsamlı, en entelektüel ve en tatmin edici eser olarak betimlemektedir.[233]

Lewis, İslam toplumunda çok farklı seyahat türlerinden doğmuş kapsamlı bir seyahat edebiyatının olduğundan bahseder. Eski devirlerde Ortadoğu toplumlarının kişisel seyahat etmelerinin diğer toplumlara oranla oldukça fazla olduğunu belirtmektedir. Hac ziyaretleri, ticarete yönelik seyahatler ve ilim adına yapılan yolculuklar oldukça fazladır ve bunlar İslam tarihine geniş ölçüde kaynaklık etmektedir. Lewis, bu kaynaklara İbn Batuta (ö. 1377), Seydi Ali Reis (ö. 1562) ve Evliya Çelebi (ö. 1682)'nin seyahatnamelerini örnek vermektedir.[234]

Ortaçağ İslam dünyasında iki farklı okumuş kısım vardır. Lewis'e göre bunlardan birincisi, tarih, edebiyat, şiir gibi alanlarla uğraşıp 'edeb' ile meşgul kişiler; ikincisi ise 'ilim' ile uğraşan kişilerdir. Onlar da Kur'an ve yorumu, Hz. Peygamber'in hadisleri, sahabelerin hayatları gibi ilahiyat ve din bilimleri ile ilgilenirlerdi.[235] Lewis, hükümdarların günlük imajı için şairlerin çalıştığını, tarihçilerin ise geleceğe yönelik anlatımlar yaptığını belirtmektedir. Ortaçağlarda çoğu bürokrasi veya ilmiyye sınıfından olan tarihçilerin, şairler gibi serbest yazmadığını fakat saray görevlisi konumunda da olmadığını vurgulamaktadır. Lewis, bu nedenle halifeler döneminde

[233] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 670-1.
[234] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 663–4.
[235] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 235.

tarihçilerin bağımsız ve özgür olduğunu düşünmektedir. Sonraları ise Osmanlılar saray şairleri gibi saray tarihçisi atamışlar ve böylece İmparatorluk tarihçisi (vakanüvis) makamı oluşturmuşlardır. Varlığı yüzyıllarca devam eden bu makamın, Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarına kadar sürdüğünü ifade eden Lewis, sonuncu imparatorluk tarihçisinin de Osmanlı Tarih Cemiyeti'nin ilk başkanı[236] olduğunu dile getirmiştir.[237]

Lewis, çoğu zaman Osmanlı dönemine, özelikle de XVI. yüzyıl ve sonrasına ait pek çok bölgesel ve merkezî arşiv belgesi bulunmasına olan hayranlığını dile getirir. Bu belgelerin Osmanlı malî yapısının ayrıntılı bir dökümünü ortaya koyduğunu kaydederken daha önceki İslam imparatorluklarına ait belge bulunmadığının altını çizmektedir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Ortaçağ Ortadoğu devletleri, dış istilâlar ve iç karışıklıklarla yıkıldıkları için, pek fazla ihtiyaç kalmayan arşivleri de korunmamıştır. Dolayısıyla tarihçilerin, Osmanlı Ortadoğusunu ve Ortaçağ Batısını karşılaştırma imkânlarının daraldığını belirtmektedir.[238]

Osmanlı İmparatorluğu ise Ortaçağ sonlarından XX. yüzyıla kadar varlığını devam ettiren tek devlettir ve Lewis'e göre arşivleri neredeyse el değmemiş haldedir. Ve pek çok Avrupa devletinde de yaşandığı gibi Osmanlı arşivleri de, arşivlerin sadece pratik kullanım için saklandıkları bir devirden, tarihsel araştırma için korunduğu yeni bir devre geçişin tehlikelerini yaşamıştır. Osmanlı arşivleri geniştir ve bir o kadar da incelemesi güçtür. Ama yapılan arşiv çalışmaları neticesinde o dönemki Ortadoğu tarihi, önemli ölçüde aydınlanmış, hatta daha önceki yüzyıllara ait bazı karanlık noktalara dahi ışık tutmuştur.[239]

Geleneksel tarihçilik anlayışında başarısızlık ve sorumluluğun kolay kolay itiraf edilen şeyler olmadığını belirten Lewis, genellikle başarısızlığın bir başkasına ait olduğunun ya da bir başkasının şeytanî tuzakları neticesinde gerçekleştiğinin kabul gördüğü tespitini yapmaktadır. Fakat Osmanlı tarih belgelerinin çok büyük bir açık yüreklilikle başarısızlığı gizlemediğini ve 'nerede yanlış yaptık' sorusu üzerinde ciddi

[236] Bernard Lewis'in farklı eserlerinde de bahsettiği Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925), Osmanlı Tarih Cemiyetinin ilk başkanıdır, aynı zamanda son vakanüvistir. Osmanlı Tarih Cemiyeti ise sonradan Türk Tarih Cemiyeti olmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Eyüp Baş, **Osmanlı Tarih Yazarlarında Toplumsal Sorumluluk Bilinci**, İlâhiyât, Ankara, 2006, s. 170-1.)
[237] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 243.
[238] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 194.
[239] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 199.

kafa yorduğunu belirtmektedir. Osmanlı tarihçilerinin de tarihi çarpıtma yöntemine başvurmadığını eklemektedir. O, bu duruma misal olarak, II. Viyana Kuşatması'nı örnek göstermektedir. Ona göre bu bozgunu, tarihçiler tam bir başarısızlık olarak kabul etmiş ve hatalar üzerinde durmuşlardır.[240]

İslam tarihinde görülen eksiklikler olarak Lewis, ulusların tarihinin olmamasını saymaktadır. İslam âleminde Arap tarihi ya da Türk tarihi gibi kavramların olmadığını belirtir. Hatta bir Mısır tarihi ya da Suriye tarihi gibi ülke tarihleri de yoktur. Bunun yerine Kahire veya Şam gibi şehir tarihlerine rastlanılmaktadır. Ona göre bu, İslam tarihine bir bütün olarak bakıldığından kaynaklanmaktadır. Müslümanların evrensel tarihi, İslam tarihidir. Bu nedenle İslam tarihi en fazla büyük hanedanlıkların veya büyük bölgelerin tarihi olarak bölünmüştür. Örneğin, genel bir İspanya tarihi yerine Müslüman İspanya, yani Endülüs bölgesi incelenmiştir.[241]

İslam tarihçiliğinde başka ulusların, dinlerin tarih anlatımına pek yer verilmediğini düşünen Lewis, Kur'an'ın, önceki tarihlere dair unsurlar taşıdığını belirtmektedir. Kur'an'ı yorumlamak için ihtiyaç duyulduğu ölçüde İslam öncesi devirlere ait malzemelerin kullanılmasına başvurulmaktaydı. Fakat bunlar da az miktardadır. Özellikle de merkezî önem taşıyan toprakların İslam'ı kabul etmesi sonrasında İslam öncesi geleneğinin ne denli unutulduğunu görmek, ona göre oldukça şaşırtıcıdır. Fakat Osmanlılar zamanında bir şeylerin ters gitmeye başladığının anlaşılmasıyla beraber ötekinin tarihine merak sarılmaya başlanmıştır. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Müslüman olmayan çeşitli ülkelerin ve kişilerin tarihlerine, biyografilerine olan ilgi artmış, ardı ardına çeviri faaliyetleri başlamıştır.[242]

Lewis, İslam'ın bazı yenilikleri de beraberinde getiren bir din olduğunu zaman zaman vurgulamıştır. İslam ve İslam tarihi hakkında eleştirilerini kimi zaman arttırmasına rağmen şu sözleri söylemekten de çekinmemiştir: *"İslam, dünyanın büyük dinlerinden biridir. Milyonlarca erkek ve kadına rahat ve huzur getirmiştir. Yoksul ve kasvetli hayatlara saygınlık ve anlam kazandırmıştır. Farklı ırklardan insanlara kardeşçe yaşamayı ve farklı inançlardan insanlara makul bir hoşgörü ortamında yan yana bir hayat sürmeyi öğretmiştir. İslam, Müslümanlar yanında başkalarının da*

[240] Bernard Lewis ile Turkish Policy Quarterly için yapılmış özel söyleşi, Kış-2012, Vol. 10, No. 4, (Çevrimiçi) http://www.turkishpolicy.com/dosyalar/files/Bernard_Lewis_Roportaj.pdf, 23.05.2013.
[241] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 680.
[242] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 680–3.

yaratıcı ve yararlı hayatlar yaşamalarına imkân veren ve başarılarıyla bütün dünyayı zenginleştiren büyük bir uygarlığa esin kaynağı olmuştur."[243] Bu yüzden İslam tarihinin de yanlış anlaşılmasından çok kaygı duymaktadır. Ona göre dünyanın büyük dinlerinden birinin ve onun kanatları altında gelişmiş bu orijinal medeniyetin yalan, yanlış anlaşılması ve onur kırıcı bir şekilde resmedilmesi zamanımızın en büyük trajedilerinden biridir. Ve bu trajediye İslam karşıtı polemikçilerden veya Müslüman karşıtlardan daha fazla İslam'ın kendi özünden kaynaklanan gerçekler neden olmaktadır.[244]

İslam tarihçilerinin amaçlarını Lewis, şu şekilde açıklamaktadır: Birincisi, geçmişi incelemek, neler olduğunu anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır. İkincisi, başarılarını tekrarlamak, hatalarından ders almak için geçmişteki insanların ne yaptığını öğrenmektir. Buna örnek olarak Lewis, bazı İslam tarihçilerinin yazılarının başında örnek alınacak şeyler manasına gelen "ibar" başlığının yer almasını vermektedir. Üçüncüsü ise, meşrulaştırmak, haklı çıkarmak ve telkin etmektir. O, bu amaçlara yer verirken Müslüman olmayanların da İslam tarihini inceleyebileceği hatta bunun olması gerektiğini savunmaktadır. İnsanlık tarihiyle alakâlı her şey herkese ait olduğu gibi insanlık tarihinin çok önemli bir parçası olan İslam tarihi de herkese aittir. Lewis bu yüzden İslam tarihi olmadan kendi tarihini de anlayamayacağını düşünmektedir.[245] Hatta dinî ve siyasî kültürlerin tarihlerini, yazınlarını, başarılarını inceleyerek daha iyi değerlendirme gayreti içinde olmaları gerektiğini özellikle vurgulamaktadır. Böylelikle incelediği kültürlerin de, onların dinî ve siyasî kültürlerini inceleme gayreti içerisine gireceğini ve daha iyi anlayacaklarını, böylelikle saygı da göstereceklerini umut ettiğini belirtmektedir.[246]

İslam tarihini incelerken de Batılıların bu işi kılı kırk yararcasına yapması gerektiğini ifade eden Lewis, belgelerin, yazıtların, sikkelerin ve diğer malzemelerin incelenmesi için geliştirilen yeni yöntemleri de kullanarak daha iyi kavramaya çalışmaları gerektiğini belirtmektedir. Ona göre Batı dünyası, ilkin İslam tarihini incelerken kendisine söylenen her şeye inanmıştır. Daha sonra ikinci aşamada, özellikle

[243] Bernard Lewis, "The Roots Of Muslim Rage: Why So Many Muslims Deeply Resent The West And Why Their Bitterness Will Not Be Easily Mollified," **Antlantic Monthly**, Vol. 266, No. 3, September 1990, (Çevrimiçi) http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1990/09/the-roots-of-muslim-rage/4643/, 12.05.2011.
[244] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 593
[245] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 683-5.
[246] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 554.

XIX. yüzyıl akademisyenleri, eleştirel yöntemi kullanmışlardır. Onlar, aynı olayın farklı sunumlarını tespit etmeye çalışmış, Batılı ya da Latin bir tarihçiye nasıl yaklaşıyorlarsa Müslüman tarihçiye de o şekilde yaklaşmışlardır. Lewis, bu akademisyenlere örnek olarak Goeje (ö. 1909), Wellhausen (ö. 1918) ve Caetani (ö. 1935)'yi örnek vermiştir. Üçüncü bir aşama olarak ise Batılıların, bildikleri her şeyi reddettiği, her şeyin uydurma olduğuna inandıkları devreyi saymaktadır. Fakat Lewis, bu fikir de olmadığını söyleyerek herkesin insanlık tarihini daha iyi anlayacak dengeli bir yaklaşımın bulunması gerektiğini eklemektedir.[247]

[247] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 686.

C. LEWİS'E GÖRE İSLAM TARİHÇİLİĞİNİN KARŞILAŞTIĞI BAŞLICA PROBLEMLER

İslâm ve Türk tarihi hakkında yabancı ilim adamları tarafından yazılan hemen bütün kitap ve makalelerde, farklı din ve kültüre bağlı olunması sebebiyle tek taraflı hüküm ve yorumlara rastlamak her zaman için mümkündür. Lewis de Müslümanların tarihe bakış açısıyla ilgili bazen bu tür genellemeler yapmıştır. Amerikan toplumunun genel tarihsel bilgisinin çok düşük olmasına rağmen Müslüman toplumun, tarihleri tarafından şekillendirildiğini belirtmektedir. Fakat bu tarih bilincinin İslam'ı başlangıç kabul ettiğini, İslam öncesi dönemle pek alakâdar olmadığını düşünmektedir. Ayrıca Ortadoğuluların tarih bilincinin, okullardaki hocalar ve medya tarafından beslendiğini, tutarsız ve yanlı da olsa bunun, çok canlı ve güçlü olduğunu söylemektedir.[248]

Lewis, Ortadoğuluların genel olarak tarih merakını gayet iyi bulmaktadır. Fakat İslam tarihçilerini, tarih çalışmaları yapma noktasında oldukça eleştirmiştir. *The Muslim Discovery of Europe* adlı eserinde Batı'nın başka toplumlar hakkında bilgi edinme arayışının benzeri olmadığını, bu arayışı motive eden şeyin salt merak olduğunu ve bunun tersine, Müslümanların Avrupa hakkında bilgi edinemediklerini, zaten bununla da ilgilenmediklerini ısrarla vurgulamaktadır. Bunu diğer bir kitabında şöyle anlatmaktadır: *"Başka kültürlere yönelik merak duygusunu besleyen, onların dillerini öğrenme, adetlerini araştırma, kazanımlarına değer biçme ve saygı gösterme isteğini taşıyan sadece Batı'dır. Tarihin bilinen öteki büyük uygarlıklarının hepsi istisnasız olarak kendilerini tek başına yeterli görmüş, kendileri dışında kalanları ve hatta kendi içlerindeki alt kültürleri ve düşük statülü kesimleri aşağılayıcı bir tavırla barbar, bizden olmayan, dokunulmaz, kâfir, yabancı şeytan saymış ve hakarete dönük daha teklifsiz, daha kaba terimlerle anmışlardır."*[249]

Görüldüğü gibi Lewis, "öteki"ne yönelik kendiliğinden gelişen merakın sadece batılılarda olduğunu düşünmektedir. Ona göre özellikle İslam toplumunda bu tür bilimsel bir çaba yoktur. Yabancı kültürlerle karşılaşıldığında sadece kendilerini ve fikirlerini savunmak amacıyla yabancı dile ihtiyaç duymuşlar, egemenliklerini kuvvetleştirmek için de diğer milletlerin adetlerini araştırmışlardır. Bu noktada Edward Said, Lewis'in sanki doğru bilginin kabul edilebilir tek ölçütü Avrupa hakkındaki

[248] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 3–7.
[249] Bernard Lewis, **Çatışan Kültürler**, s. 61-2.

bilgiymiş gibi bir izlenim yarattığına dikkat çekip, bu durumu eleştirmektedir. Lewis'in tezlerinin sadece bilim adamının siyasetten uzak tarafsızlığından kaynaklanıyormuş gibi sunulmasına rağmen, esasında Lewis'in İslam-karşıtı, Arap-karşıtı, Siyonist ve Soğuk Savaş ürünü, haçlı seferlerinde çok rağbet gören bir otorite haline geldiğini belirtmektedir. Bütün bunların temelinde de, Lewis'in savunuyormuş numarası yaptığı "ilim ve irfanla pek alakâsı olmayan, üzerine kibarlıkla cila çekilmiş bir partizanlık" yattığını ifade etmektedir.[250]

Aslında İslam'ın tarihsel bakış açısını yetersiz bulma hususunda Lewis yalnız değildir. W. Montgomery Watt (ö. 2006) da İslam tarihçiliğinde tarihsel perspektifi zayıf bulmakta ve bu zayıflığın, İslam'ın üzerine yapılandığı Arap kültüründen ileri gelmekte olduğunu düşünmektedir. Müslümanların mutlak ve değişmez olarak kabul ettikleri vahiy algısının onları, tarihin akışından uzaklaştırdığını belirtmektedir. Watt, İslam'ın diğer dinlerin mirasını kabul etmede isteksiz davrandığını, bunun da İslam dünyası içerisinde çok canlı olan, İslam'ın, kendi kendine yeteceği düşüncesinden ileri gelmekte olduğunu vurgulamaktadır.[251]

Bir tarihçi, Lewis'e göre, en temel düzeyde ne olduğunu bulup çıkarmaya çalışır. Sonra biraz daha meseleye dalarak nasıl olduğunu bulmaya çalışır. Sonrasında ise eğer merak duygusu gelişmişse neden olduğunu bulmaya çalışır. O, geçmişi anlamanın ilginç yanının da bu olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle yakın dönem ve güncel tarih çalışmalarının tarihçinin karşısına özel sorunlar çıkardığını düşünmektedir. Çünkü hem bütün insanların olduğu gibi tarihçilerin de ülke, ırk, toplumsal cinsiyet, din, ideoloji, ekonomik, sosyal, kültürel geçmişlerinin belirlediği bağlılıkları vardır. Fakat ona göre bir tarihçi, kendisi ve okurları için yeteneklerinin el verdiğince nesnel olmaya, bağlılıklarının bilincinde olmaya, bunları hesaba katmaya ve gerektiğinde düzeltme çabası içerisinde olmaya mecburdur. Her şeyden önce tarihçi, meselelere ön yargıyla yaklaşmamalı, konuları keyfî bir biçimde tanımlamamalı ve duygusal bir anlatım tarzından kaçınmalıdır.[252] Ama Lewis, Müslüman olan İslam tarihçilerinin, biraz bunun dışında bir tutum sergileyebildiğini düşünmektedir.

---

[250] Edward Said, **Kış Ruhu**, çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul, 2000, s. 75.
[251] Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "W. M. Watt ve İlk Devir İslam Tarihine Tarihselci Bakış", **İslamî İlimler Der.**, Yıl. 3, S. 2, Güz 2008, s. 43-4.
[252] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 14-5.

Örneğin Lewis, İslam tarihi araştırmalarında kullanılan kitap, mektup ve başka belgelerin, bürokrasi ve din adamları olmak üzere başlıca iki kaynaktan sağlandığını belirtmektedir.[253] Geleneksel tarihte de genellikle halifeler, sultanlar, askerî komutanlar, eyalet valileri gibi büyük görülen kişilerden bahsedildiğini vurgulamaktadır. Fakat Lewis'e göre tarihçilerin nâdiren değindikleri kişiler, en az bu büyük görülen kişiler kadar değerlidir. Tarihî belgelerde nâdiren söz edilen bu kişiler, asırlarca hanedanlık geleneğini yürüten denetçiler, vergi memurları, maliye görevlileri gibi aslında devlet ve toplumun idâmesine büyük ölçüde katkı sunan kişilerdir ve sistemin aynı şekilde devam etmesine büyük destek sağlamışlardır.[254]

Tarih yazımında büyük halk kitlelerini göz ardı edip, birkaç bin kişiyi ele alan tarihçilerin de aslında pek suçu olmadığını ifade eden Lewis, tarihçinin elindeki malzemenin kısıtlı olduğunu belirtmektedir. Çünkü tarihçinin, geçmişe yönelmek için aradığı kitap, belge, yazıt gibi birtakım izleri, güçlü, zengin ve bilgili kişilerin bıraktığından bahsetmektedir. Fakat ona göre son zamanlarda Helen-Roma dünyası, Hıristiyan Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu açısından halk sınıflarının tarihinde önemli gelişmeler görülmüştür. Fakat henüz Ortaçağ İslamiyet tarihi açısından bu araştırmalara başlanamamıştır. XV. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı'da sıradan insanların yaşamlarıyla ilgili çok zengin kaynakların olduğundan bahseden Lewis, Ortaçağ İslam devletleri hakkında bu denli geniş bir arşive ulaşılamayacağını vurgulamaktadır. Fakat yine de ona göre, birçok İslam belgesinde edebiyat gibi farklı dallarla harmanlanmış çok sayıda belge toplanıp, sıradan insanların da tarih dökümü ortaya konabilir.[255]

Lewis'e göre, çok yakın zamana kadar Müslüman tarihçiler için en kullanışlı tarih, İslam tarihidir. Özellikle araştırılmaya değer en önemli hadiseler, İslam'ın ilk yüzyıllarında meydana gelen İslam'ın kuruluş tarihi, Hz. Peygamber dönemi ve ilk halifelerin hayatıdır. Ayrıca İslam tarihi anlatılırken sırf yazılı metinlerle sınırlı kalınmıştır. Oysaki Hıristiyan dünyasında heykeller, resimler, vitraylar ve müzik yöntemiyle kutsal tarih, zihinlere kazınmıştır. İslam'da ise tasvirlerin yasaklanması, dinî sanatın gelişmesini tamamen engellemiştir. İslam'ın ilahisi, ikonu, resmi, heykeli

[253] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 229.
[254] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 234.
[255] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 268-9.

yoktur. Camilerin iç süslemesi, çoğunluğu Kur'an'dan alınan metinlerle yapılmıştır.[256] Bu bağlamda Lewis, Müslüman sanatçıların soyut ve geometrik şekli tercih etmelerinin, elimize ulaşan tarihî belgelerin ve dokümanların çeşitliliğini sınırlandırdığını belirtmiştir.

Bir Müslüman, Lewis'e göre tarihe, "Tanrının insanlığa biçtiği amacın nasıl gerçekleştiğinin kaydı" olarak bakar. Bir Müslüman bakış açısına göre tarih, doğru hukuk ve davranış kalıplarını belirlemiş olan peygamberi, ehlibeyti ve İslam'ın ilk dönemlerdeki doğru kılavuzlanmış yöneticilerini öncüller olarak belirlemek açısından özel bir öneme sahiptir. Buradan da Lewis, Müslümanlara göre, önemli olan tek tarihin İslam tarihi olduğu, ücra yerlerdeki barbarların tarihinin ahlâkî ve dinî bir değer taşımadığı ve korunmaya değer olmadığı düşüncesine varmıştır.[257] Çünkü bir nevî Müslüman olmayan ülke ve toplulukların tarihi, Müslümanlara rehberlik etmiyordu. Bu nedenle de İslam tarihçileri, Hıristiyan Avrupa tarihini ya da kendi Müslüman olmayan atalarının tarihlerini pek önemsemezlerdi. Kur'an ve hadiste önemli görülen tarihî hadiseler korunmuş, diğerleri ise unutulmuştu.

Lewis, özellikle Sünnî tarih yazımında önemli temalardan birinin, mevcut düzenin savunulması fikri olduğunu düşünmektedir. Ona göre Sünnî düşünme biçiminde, olup bitenler önemlidir, çünkü bunlar Tanrının insanlık için amaçladığı şeyin gerçekleşmesini temsil eder. Bu yüzden de tarih, teoloji ve hukuk konusunda bir rehberlik kaynağıdır. Şiîler ise tersine, Hz. Ali'nin ölmesi ve hilâfetin oğluna geçmemesiyle birlikte bir anlamda, tarihin yanlış bir yola girdiğini, ondan sonra var olan bütün rejimlerin gayr-i meşru olduğunu düşünmektedir.[258]

Müslüman tarihçiler, görüldüğü üzere Lewis'in fikirlerinde, dış dünyanın tarihini değerden ve amaçtan yoksun bulmaktadırlar. Aynen tarihçiler gibi Müslüman teologlar da Hıristiyanların öğretileriyle pek ilgilenmemişlerdir ve Avrupa'nın bilim ve sanatına da hiç ilgi duymamışlardır. Onlar, Avrupa'da hiç böyle şeylerin olmadığını varsayıyorlardı. Sadece coğrafyacılar biraz Batı'ya ilgi göstermekteydi. Fakat o bile sınırlı bir ilgiydi.[259]

---

[256] Bernard Lewis, **İslam'ın Siyasal Dili**, çev. Fatih Taşar, Rey Yay., İstanbul, 1992, s. 21.
[257] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 74.
[258] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 143.
[259] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 349.

Ortaçağ İslam dünyasındaki tarihçiler, Lewis'e göre, bugünkü meslektaşlarından farklı olarak dikkat çekici bir ölçüde tarafsız olabilmişlerdir. Fakat kimi zaman da, başka tarihçiler gibi bazı fikirleri veya olayları kendi toplumlarının fikirlerini destekleyecek biçimde yorumlama arayışına girebilmişlerdir. O, buna örnek olarak Taberi'nin utanç verici olduğu için bazı hikâyeleri bastırdığını dile getirdiğini örmek vermektedir. Bazen de tarihçilerin bir hükümdara, bir yetkiliye, bir hizbe, bir mezhebe veya bir aşirete hizmet etmek için anlattıklarını çarpıttıklarını söylemektedir. Lewis, aslında İslam âleminde hükümdarın, kendi amaçlarına hizmet etmesi için doğrudan desteklediği tarih yazımı biçiminin, Hıristiyan âleminde olduğu kadar yaygın olmadığını belirtmektedir. Fakat Fatımîler döneminde, özellikle de Türk ve İran hanedanlıklarında sıklıkla karşımıza çıkmaya başlamaktadır. Sonrasında ise Osmanlılar zamanında imparatorluk tarihçisi, yani vakanüvisle, bu durum iyice resmiyet zeminine dökülmüştür.[260]

Osmanlı devletinin zengin arşivlerinden sık sık söz eden Lewis, bu arşivlerin içerdiği binlerce belge ve evrakın çok iyi korunduğundan birçok eserinde bahsetmektedir. Ortadoğu'daki eski devletler arasından sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun arşivlerinin, tarihçiler açısından kıymetinin bilinip değer verildiği bir döneme ulaştığından bahsetmektedir. Çünkü arşivleri oluşturan idarî kurum, ortadan kalktığında arşivler de herhangi bir amaca hizmet etmeyeceğinden ötürü dağılır ve kaybolmaktadır. Fakat önceki devirlerde var olan Müslüman siyasî oluşumlardan tek kalan Türkiye olmuştur. Bu yüzden Lewis, Ortadoğu'da birçok devletin arşivinin kaybolup gittiğinden fakat Türk arşivlerinin büyük ölçüde korunduğundan söz etmektedir.[261]

Lewis'e göre, genelde İslamî köklerle beslenen Osmanlı tarih yazımı, imparatorluğun köklerini de kadim Türklerin tarihinde değil, İslam halifeliğinde aramıştır. Fakat XIX. yüzyılda Türkçülük akımının gelişmesi, Avrupalı Türkologların (Joseph de Guignes (ö. 1800), Abel-Remusat (ö. 1832), Stanislas Julien (ö. 1873), Heinric Julius Klaproth (ö. 1835), Edouard Chavannes (ö. 1918), Villhelm Thomsen (ö. 1927), Willhelm Radloff (ö. 1918) yaptığı çalışmalar ve matbaanın kurulmasıyla okur-yazar kesimin artması sonucunda Türklerin başlı başına bir millet olarak tarihleri de ele alınır olmuştur. Yani Lewis, Türklerin başlıca araştırma alanlarının Osmanlı ve İslam

[260] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 143-4.
[261] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 688.

tarihiyken, Türk ve Anadolu tarihi olarak değiştiğini ifade etmektedir. Bugün ise Türkiye'de bir akademik disiplin olarak İslam tarihinin, genelde Türk tarihinin, Osmanlı'dan önce gelen İslamî dönemleri olarak anlaşıldığını belirtmektedir. Mesela Türkiye toprakları ile ilgili olduğu için Büyük Selçuklularla ilgili epey çalışmanın yapıldığından fakat ortaçağ Mısır'ı, Hindistan'ı ve İran'ındaki Türk hanedanlıklarına pek ilgi gösterilmediğinden söz etmektedir.[262] Türkiye'de yapılan İslam tarihi alanı ile ilgili çalışmaları bu şekilde eleştiren Lewis'in, genel olarak Türkiye'deki tarih çalışmalarını başarılı bulduğunu da ekleyebiliriz. Çünkü Avrupa'da kullanılan yöntem ve tekniklerin benimsenmesi ve tarihsel araştırmaların çerçevesinin yeni alanları da kapsayacak şekilde genişletilmesiyle beraber Türklerin İslam tarihi çalışmaları ve genel olarak tarih yazımı büyük bir ivme kazanmıştır.

[262] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 710-1.

D. LEWİS'İN KULLANDIĞI KAYNAKLAR VE YÖNTEMİ

Lewis birçok yabancı dil bildiğinden dolayı kullandığı kaynaklar oldukça geniştir. Literatüre oldukça hâkim, geniş bir bilgi hazinesi vardır. Bir araştırma yaparken kaynakların nasıl kullanılacağına oldukça dikkat etmekte, eserlerinde de bunun nasıl yapılması gerektiğiyle alakâlı bilgilere yer vermektedir.

Batı toplumu olarak ihtiyaçları olan şeyin, İslam hakkında kapsamlı ve bilgiye dayalı bir anlayışın gelişmesi olduğunu belirten Lewis, günümüzde başka kültürlerin incelenmesini değerli ve önemli kılan birinci nedenin, onları kendi yaşam koşullarında tanımak olduğunu söyler. İkinci nedenin ise, kendi kültürlerini daha derin ve daha gerçekçi bir biçimde anlamanın yolunun, öteki kültürleri incelemekten geçmesi şeklinde açıklar. Bununla beraber öğrencilerin yakın komşu ülkelerin dillerini bile öğrenmede isteksiz davrandığı, hatta kendi dillerini kullanmada güçlüklerle karşılaştığı bir devirde, onlardan tuhaf ve zor diller üzerinde çalışma yapma çağrısında bulunmanın çok akıllıca olmayacağını belirtir. Fakat Lewis, kendisinin bir Arap uzmanı olarak, çok zengin bir iletişim aracı olan bu edebî dilin, yani Arapçanın hakkını vermesi gerektiğini vurgulamaktadır.[263]

Lewis, kendi dilinde yazsa da farklı bir dilde yazsa da üslubu hemen dikkat çekmektedir. Dili gayet sade ve anlaşılırdır. Düz yazısının incelikli ve ahenkli oluşu, insanı, onun tam olarak ne demek istediği hususunda tereddüde düşürmemektedir.[264] Bir edebiyatçı ustalığıyla fikirlerini anlatmıştır. Zaten Lewis, birçok yerde küçüklüğünden beri asıl amacının tarihçi değil, yazar olmak olduğunu ifade etmektedir. Şiirin ve romanın hayalî karakterleri ve duyguyu anlattığını, tarihin ise gerçek kişi ve olaylarla ilgilendiğini belirtmektedir. Bu bağlamda tarihin, kendisine yazılacak konular için malzemeler sunduğunu düşünmektedir.[265] Yani bir bakıma o, dil ve üslup bakımından bir edebiyatçı gibi kalem oynatmış, konu seçimi açısından ise tarih ilminden faydalanmıştır.

Çalışmalarının genellikle son yüzyıldaki önemli değişiklikleri içerdiğini belirten Lewis, bu konuların birçoğunun kaçınılmaz derecede tartışmalı olduğunu da belirtmektedir. Hem bölgesel, hem küresel güçleri, bunların arasındaki etkileşimi ve

[263] Bernard Lewis, **Çatışan Kültürler**, s. 60.
[264] Robert Irwin, **Oryantalistler ve Düşmanları**, s. 263.
[265] Can BahadırYüce, Lewis ile yapılmış röportaj.

Ortadoğu toplumlarının geçirdiği uzun soluklu değişiklikleri incelemiştir. Bir söyleşi esnasında "neden hep hassas konularla uğraşıyorsunuz?" sorusunu ise şöyle cevaplandırdığını belirtmektedir: *"Nasıl ki bedenin hassas noktası, fiziksel anlamda bir şeylerin ters gittiği ve belki de daha fazla ihtimam göstermemiz gereken bölgedir. Aynen öyle de bazı konuların tabu olduğu ve üzerinde durulmaması gereken konular olduğu fikrine katılmıyorum."*[266] Görüldüğü gibi Lewis, hassasiyet adına da olsa ilmî konulara kısıtlamalar getirilemeyeceğini düşünmektedir. Ona göre *"Beden ezilebilir, kelepçelenebilir, fakat ayakta kalır; gelgelelim insanın zihni prangaya vurulursa enerjisi ve yetileri mahvolur, geriye kalansa toprağa aittir, dünyevîdir. Zihin ışık gibi, hava gibi özgür olmalıdır*." [267]

Lewis, özel olarak ilgilendiği konular ile ilgili bir kısım dosyalar açarak çalıştığını belirtmektedir. Bu çalışma stili ile alakâlı olarak "ilgili bir şeye rast geldiğimde, bunu not alır, ilgili dosyaya koyardım" şeklinde açıklama yapmaktadır. Princeton Üniversitesinde görev aldıktan sonra topladığı bu malzemeleri alıp organize etmiş, biraz daha araştırma yapıp bu birikimini arttırmış ve sırasıyla yayına hazırlamıştır. Lewis'in çoğu eserini ilerleyen yaşlarında hatta emeklilik sonrasında verdiği genellikle söylenmektedir. Kendisi de bunu doğrulamakta ve bunun nedeni olarak bahsettiğimiz kullandığı yöntemi göstermektedir.[268] Lewis'in kullandığı bir diğer yöntem ise karşılaştırmadır. Bilimsel yöntem, dolayısıyla akademik yöntem, ona göre, tümüyle karşılaştırmaya dayanır. Sağ kolunuz ağrıyor diye doktora gittiğinizde doktorun sol kolunuzu da muayene edeceğini belirterek, aynı ilkenin tarihte bir dönemi incelerken de yararlı olacağını belirtmiştir.[269]

Kullandığı yöntemlerle ilgili açıklama yaparken özel bir yöntem kullanmadığını, İslam veya Ortadoğu tarihinin incelemesinde kullanılan yöntemin farklı bir tarihi incelerken kullanılan yöntemden daha farklı olmadığını belirtmektedir. Lewis, bunu şu şekilde açıklamaktadır: *"Tarih tarihtir; saiklerimiz farklı olabilir, amaçlarımız farklı olabilir, konumuz kesinlikle farklı olabilir, ama yöntem temelde aynıdır. Kendi tarihimizi incelerken bir yönteme başvurup başkalarının tarihini incelerken başka bir yönteme başvurmak riyakârlık olur. Kendinizin tarihi olsun, bir başkasının tarihi olsun ciddi bir tarih incelemesi aslî kaynaklara dayanmak zorundadır, bu kaynakların da*

[266] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara,** s. 13.
[267] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 555.
[268] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 12.
[269] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 256.

orijinali incelenmelidir, tercümelerin, uyarlamaların ya da özetlemelerin süzgecinden geçmiş halleri değil." Çünkü Lewis, süzgeçten geçmiş bu çalışmaların hepsinin siyasî, ideolojik ya da başka amaçlara hizmet edecek bir hale kolayca sokulabileceğini düşünmektedir. Ona göre bunlar, kaçınılmaz olarak araştırmacının algılarını yansıtacaktır. O yüzden bu tür çalışmalar yapmak için bir dil öğrenmek çıkarcılık değil, sadece entelektüel bir girişim olarak kabul edilmelidir.[270]

Oryantalizmi temel olarak II. Dünya savaşı öncesi ve sonrası olarak iki farklı bölüme ayırmamız mümkündür. II. Dünya Savaşından sonraki dönemi de 1980'lere kadar olan dönem ve ondan sonra oryantalizmin siyasallaştığı bölüm olarak inceleyebiliriz. Lewis ise bu iki dönemin arasındaki geçiş dönemini temsil etmektedir.[271] Edward Said, Lewis'in Şarkiyatçılık geleneği içerisinde Renan, Goldziher, Macdonald, von Grunebaum ve Gibb gibi İslam'ı, Müslüman halkların iktisatlarından, toplumlarından ve siyasetlerinden ayrı tutularak incelenebilecek bir "kültürel bileşim" olarak gördüğünü söylemektedir.[272] Ayrıca Renan ve Dante gibi Lewis'in de ırkçı ve emperyalist söyleme bilfiil destek verdiğini söyleyerek, onu suçlamıştır.[273]

Edward Said'e göre Lewis'in çalışmaları, salt düşünsel ortamdan ziyade siyasal ortamdan etkilenerek ortaya çıkmış eserlerdir.[274] Örneğin Lewis'in *The Return of Islam, Islamic Revolution* ve *The West and the Middle East* adlı çalışmalarında iyi bir Siyonist propaganda yaptığını söylemektedir.[275] Genel olarak Said'in düşünce yapısında, Lewis'in doğuyu ve batıyı yabancılaştırıcı bir algıyla kavradığını, batıyı idealize ederek doğuyu küçümseyen klasik oryantalist çizgisinde bir tutum sergilediğini ve Arap-İslam dünyasının kötülüğünü ispat etme çabası içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Said'e göre Lewis de pek çok oryantalist gibi Arapların Avrupa konusunda bilgisiz olduğunu düşünerek Batı temelli ve kötü amaçlı bir yöntem tutturmuştur. Lewis ise Said'e kendi bakış açısını saptırdığını iddia ederek yüklenmektedir. Ona göre Said, çok ayrı kişilikleri ve eğilimleri olan birçok araştırmacı, akademisyen ve gazetecileri bir kefeye

[270] Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, s. 14.
[271] Ahmet Davutoğlu, "Batı'daki İslam Çalışmaları Üzerine", **Oryantalizmi Yeniden Okumak-Batı'da İslam Çalışmaları Sempozyumu**, D.İ.B Yayınları, Ankara, 2003, s. 28.
[272] Edward Said, **Şarkiyatçılık**, s. 115.
[273] Robert Irwin, **Oryantalistler ve Düşmanları,** s. 292.
[274] Edward Said, **Şarkiyatçılık**, s. 358.
[275] Edward Said, Edward, **Filistin'in Sorunu**, çev. Alev Alatlı, Pınar yay., İstanbul, 1985, s. 324.

koyarak, hepsinin çalışmalarını beraber ele almış ve bu şekilde doğruluk ve dürüstlük örneği olmayan bir lekeleme yolunu seçmiştir.[276]

Lewis, kendisinin fikirlerini oldukça sert eleştiren Said'e, temel tezleri yerine tarihçiliğini eleştirerek cevap vermiştir. Said'in Arapça bilgisini, oryantalist literatüre hâkimiyetini, seçtiği malzemenin keyfî olup olmadığını sorgulamaktadır.[277] Bununla ilgili olarak Lewis, Said'in Müslüman ordularına Kuzey Afrika'dan önce Türkiye'yi fethettirmek gibi çok bâriz hatalara düşmesi örneğini vermiştir.[278] Görüldüğü gibi Said ve Lewis arasında neredeyse 'oryantalizm' ve 'şarkiyatçılık' kavramlarının tartışmasını bile geride bırakacak bir çekişme vardır. Aslında her iki isim de İslam dünyası için kafa yormuştur ve her ikisi de oryantalizmin önemli olduğunu düşünmektedir. Fakat Said'in saldırısının asıl nedeni, Lewis'in kötü bir bilim adamı olduğunu düşündüğü için değil, Siyonizm'in destekçisi olduğunu düşündüğü içindir.[279] Zaten Lewis'i eleştiren pekçok ilim adamı, onun kullandığı yöntemlerin son derece incelikli olduğunu düşünmektedir. İmâ ve telkin yöntemlerini sık sık kullandığı düşünülen Lewis, onlara göre, sürekli kendi fikirlerini empoze etmeye çalışmıştır. Hatta bu nedenle okuyucularının güvenini kazanmak için eserlerinde sık sık gerçek bir tarihçinin tarafsız ve dürüst olması gerektiğinden bahsetmektedir. Fakat onun bu çabası, politik propagandaları için kullanmış olduğu bir perdedir. [280]

Lewis, zaman zaman bazı düşüncelerinden ötürü eleştiri alsa da bilim adamlığı yönü her zaman takdir toplamıştır. Çalışmalarındaki ilmî titizlik ve bilimsel çaba hemen dikkatleri çekmektedir. Eserlerindeki muazzam kaynak genişliği, günümüzde az sayıda insanın ulaşabileceği niteliktedir. Lewis'in bildiği diller ve bu sayede birçok toplumun öz değerlerini keşfetmesi, kendisini çok zengin bilimsel çalışmalara sevk etmiştir diyebiliriz. Ortadoğu ve İslam tarihi konularına ilgi duyan insanlara da adeta bir fihrist olmuştur. Birçok eserinde ilk İslam tarihçilerinden, Osmanlı dönemi tarihçilerinden, son dönem oryantalistlerinden bahsetmekte, onlardan alıntılar yapmaktadır. Bu kadar geniş çerçevedeki tarihçilerden faydalanmak veya onları anlatmak, onları ne kadar iyi özümsediğini göstermektedir.

[276] Robert Irwin, **Oryantalistler ve Düşmanları**, s. 304.
[277] Yücel Bulut, **Oryantalizm: Eleştirel Kısa Tarihi**, s. 191.
[278] Robert Irwin, **Oryantalistler ve Düşmanları**, s. 284.
[279] Robert Irwin, **Oryantalistler ve Düşmanları,** s. 264.
[280] M. Shahid Alam, s. 99.

Onun İslam ve Müslümanlar hakkında dayanağı olmayan iddialar da bulunduğunu söylemek çok güçtür. Müslüman toplumu tarafından da çok iyi bilinen birçok İslam âliminden eserlerinde bahsetmektedir. Eserlerinde bahsettiği, kaynak olarak gösterdiği, alıntılar yaptığı bu âlimler arasında, El-Mes'udî (ö. 956), İbn Kuteybe (ö. 885), Suyûtî (ö. 1505), Belâzûrî (ö. 892-3), İbn Haldun (ö. 1406), Gazali (ö. 1111), Mevlana Celâleddin-i Rumî (ö. 1273), El-Muhasibî (ö. 857), İmam Şârânî (ö. 1565), İbn İshak (ö. 761-7), İbn Batûta (ö. 1368), Cüveynî (ö. 1283), Muhammed İbn Zekeriyya El-Razî (ö. 925), İbn Sîna (ö. 1037), Kindî (ö. 850), Fârâbî (ö. 950), İbn Rüşd (ö. 1198) gibi çok önemli isimler yer almaktadır. Zikrettiği bu önemli düşünür, tarihçi ve ilim adamlarının arasında İbn Haldun'dan övgüyle bahsetmektedir. Lewis, onu Ortaçağ'ın en büyük tarih felsefecisi olarak görmektedir. Eleştirel tarzda yazan en büyük Arap tarihçisi olarak vasfettiği İbn Haldun'un eserlerini de en kapsamlı eserler olarak görmektedir.[281]

Birçok alanda yetişmiş İslam âlimlerini iyi tanıyan Lewis, Osmanlı tarihçilerini de çok iyi bilmektedir. Son dönem Türk tarihçilerine ve Osmanlı vakanüvislerine eserlerinde sık sık yer vermektedir. Özellikle Türkiye ve Türkler hakkında telif etmiş olduğu eserlerinde bir Türk tarihçisi kadar Türkçe ve Osmanlıca kaynaklardan yararlandığını söyleyebiliriz. Kemalpaşazade (ö. 1536), Peçevî (ö. 1650), Koçu Bey (ö. XVII. yy), Lütfi Paşa (ö. 1564), Selanikî Mustafa Efendi (ö. 1600), Evliya Çelebi (ö. 1682), Ahmed Lütfi Efendi (ö. 1907), Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1895), Abdurrahman Şeref (ö. 1925), İsmail Hakkı Uzunçarşılı (ö. 1977), Zeki Velidi Togan (ö. 1970), Adnan Adıvar (ö. 1955), Mehmet Fuat Köprülü (ö. 1966), Ömer Lütfi Barkan (ö. 1970), Yusuf Akçura (ö. 1935), Ercüment Kuran (ö. 2009), Kemal Karpat (1924-…) ve Halil İnalcık (1916-…), Lewis'in sık sık atıf yaptığı, yararlandığı ve kaynak olarak kullandığı isimler arasındadır.

Araştırma yaptığı ülkelerin ve toplumların dillerini, kültürlerini, ilim adamlarını ve tarihçilerini çok iyi tanıyan ve onlardan yararlanan Lewis, Batılı pek çok araştırmacının eserlerinden de faydalanmıştır. Fikirlerinin şekillenmesinde, istifâde ettiği pek çok oryantalistin etkisi olmuştur. Örneğin, İslam'ın VII. yüzyılda geldiği şekliyle sabitlenip kalmadığını, yüzyıllar içinde gelişerek uyarlandığı fikrini, Lewis'in düşünce yapısında görmekteyiz. Louis Massignon (ö. 1962), J. Wellhausen (ö. 1918), I.

[281] Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 183.

Goldziher (ö. 1921) ile birlikte bu düşünceye sahip olan bir araştırmacıdır. Onlar, İslam'ın ilk dönemleri ve Hz. Peygamberin hayatı gibi konulardan ziyâde, İslamın sonraki asırlardaki algılanış biçimi ve Müslüman toplumu ile ilgilenmişlerdir. Lewis'e göre de Goldziher, İslam hukuku, ilâhiyatı ve kültürü üzerine müthiş incelemeler yapmıştır ve bu nedenle modern İslam araştırmalarının kurucularından ve ustalarındandır.[282]

Lewis'in eserlerinde yararlandığı, kaynak olarak gösterdiği pek çok Batılı araştırmacı mevcuttur. İsimlerine en sık rastladığımız araştırmacılara yer verecek olursak, bu isimler şöyle sıralanabilir: J. Von Hammer (ö. 1856), H. A. R. Gibb (ö. 1971), Brockelmann (ö. 1956), P. K. Hitti (ö. 1978), V. V. Barthold (ö. 1930), J. Schacht (ö. 1969), L. Caetani (ö. 1935), F. Buhl (ö. 1932), W. M. Watt (ö. 2006), M. Rodinson (ö. 2004), T. Nöldeke (ö. 1930), S. D. Goitein (ö. 1985), G. E. Von Grunebaum (ö. 1972), A. J. Arberry (ö. 1969), E. I. J. Rosenthal (ö. 1956), M. G. S. Hodgson (ö. 1968), A. J. Toynbee (ö. 1975), P. J. Vatikiotis (1928-…), P. M. Holt (ö. 2006), F. Babinger (ö. 1967), G. Jaeschke (ö. 1983), A. Vambery (ö. 1913) gibi isimlerdir.

Lewis belirttiğimiz gibi Ortadoğu ve İslam toplumu hakkında çalışırken pek çok Batılı ve Doğulu araştırmacının çalışmalarından yararlanmıştır. Kendisi de, Ortadoğu tarihini tamamıyla olmasa da büyük ölçüde anlatan, önemli başvuru eserlerinin ve kaynakların bulunduğunu belirtmektedir. *The Middle East* kitabının sonunda da bu konulara ilgi gösteren araştırmacıların işine yarayacağını düşündüğü birtakım kitap ve kaynakları listelemiştir. Lewis'in hangi eserlere önem verdiğini görmek açısından yararlı olacağını düşündüğümüzden burada bazılarını sunmaya çalışacağız.

D. Pearson, Index Islamicus

Denis, Sinor, Introduction A l'Etude De l'Eurasie Centrale, Wiesbaden, 1963

Jean Sauvaget, Introduction To The History of The Muslim East: A Bibliographical Guide, Berkeley and Los Angeles, 1965

[282] Robert Irwin, **Oryantalistler ve Düşmanları,** s. 197-8.

Diana Grimwood-Jones, Derek Hopwood, J. D. Pearson, Arab Islamiz Bibliography: The Middle East Library Committee's Guide, Hassocks, Sussex, 1977

Margaret Anderson, Arabic Materials in English Translation: A Bibliography of Works from the Pre-Islamic Period to 1977, Boston, 1980

Wolfgang Behn, Islamic Book Review Index, Berlin, 1982

Jere L. Bacharach, A Middle East Studies Handbook, Seattle and Londra, 1984

R. Stephen Humphreys, Islamic History. A Framework for Enquiry, Princeton, NJ, 1991

C. E. Bosworth, The Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Handbook, Edinburgh, 1967

H. U. Rahman, A Chronology of Islamic History 570-1000 C. E., Londra, 1989

Kemal H. Karpat, Political and Social Thought in the Contemporary Middle East, Londra, 1968

Andrew Rippin, Jan Knappert, Textual Sourcesfor the Study of Islam, Chicago, 1986

The Encyclopedia of Islam, Leiden, 1954

The Cambridge Encyclopedia of the Middle East and Northa Africa, Cambridge and New York, 1988 [283]

[283] Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 493.

SONUÇ

Çalışmaları çok geniş bir yelpazede bulunan Lewis, birçok tarihçi ve araştırmacı tarafından ilgiyle takip edilmektedir. Kimi onu, İslam ve Ortadoğu konularında tek otorite olarak görmekte, kimileri ise düşüncelerine büyük bir titizlikle yaklaşıp güvenmemek gerektiğini vurgulamaktadır. Biz ise incelediğimiz kadarıyla onun genel tarihçiliği ve İslam tarihine yaklaşımı ile ilgili ulaştığımız sonuçlara yer vermeye çalışacağız.

Lewis, her şeyden önce İslam dünyası tarihine ve bölgenin dillerine hâkim ciddi bir tarihçidir. Onun akademik çalışmalarında olgusal hatalar veya kayıtlarda ve metinlerde saptırmalar gibi yanlışlar bulmak hiç kolay değildir. Arşivlerine oldukça güvenen, aynı zamanda sadece arşivindeki bilgilere dayanmayıp kendisi de katkılar sağlayan önemli bir tarihçidir. Bilgi hazinesinin, zekâsının, üretkenliğinin çok fazla olduğunu eserlerinden kolayca çıkarabiliriz.

Lewis'in zekâsından ve bilgisinin fazlalığından hemen herkes emindir. Fakat özellikle İslam tarihi ve Müslümanlar ile ilgili yorumlarını beğenmeyip onu eleştirenler çok fazladır. Aslında onun, bu konular ile ilgili araştırmalar yaparken hassas konulara değindiğini unutmamak gerekmektedir. Özellikle Müslüman toplumunun geçmişiyle bugününü anlatırken ön yargılı genellemelerde bulunduğunu söyleyenler, bu hassas noktalardan yola çıkarak bu tür değerlendirmeler yapmışlardır. Mesela Lewis, bazı Müslüman grupları anlatırken, örneğin Haşhâşîler, geçmişte var olmuş veya sonrasında ortaya çıkmış bazı Müslüman gruplarla onları, benzeştirme çabasına girişmiştir. Veya İslam toplumunda demokratikleşme çabasını ele alırken İslam inancının özünde demokrasinin yer almadığı ve Müslümanların asla tam anlamıyla demokratikleşemeyeceği gibi büyük genellemelerde bulunmuştur.

Lewis'in fazla tartışma götüren makalelerinde veya kitaplarında konuların hep bam teli olarak niteleyebileceğimiz hassas konular olduğunu görebiliriz. Bunların bazıları çok kritik zamanlarda yayınlanmıştır. Mesela 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'de en çok okunan yazarların başında gelmiştir. Bu tür yazılarını, siyaseti yönlendirmek veya kamuoyunu etkilemek için yazdığını düşünenlerin sayısı oldukça fazladır. Bu da geniş bir kesimi, yetenekli bir yazar olan Lewis'in bazen bu yeteneklerini zihnî bir savaş için kullandığı düşüncesine sevk etmektedir.

Lewis'in bazen bilim adamı kimliğinin yanında bu tarz polemiklere girdiğine şahit olabiliyoruz. Özellikle İslam'ın sadece bir din değil, ideolojik bir yapılaşma olduğu düşüncesine hem Yahudilikle İslam ilişkisini incelerken, hem İslam ve demokrasi ilişkisini incelerken rastlayabiliriz. Aslında kendisi liberal, objektif ve ilmî çalışmalar yaptığını belirtmektedir. Fakat buna rağmen bazı açıklamaları, Müslüman toplum aleyhinde olumsuz propaganda yaptığı izlenimini vermektedir. Örneğin, Müslüman nüfusun giderek arttığı, gelecek yüzyılda Avrupa'nın çok büyük oranda İslamîleşeceği düşüncesini çok sık dile getirmiş ve Avrupa halkını Müslümanlara karşı kışkırtabilecek yorumlamalara neden olmuştur.

Lewis, İslam'ı ve özellikle de Arap halkını, zaman zaman belki de istemeyerek küçük düşürebilecek bazı açıklamalar yapmıştır. Müslümanların tutkularıyla hareket ettiğini, bazen akıl dışı davranışlarda bulundukları fikrini eserlerinde görebilmek mümkündür. Bu tür fikirlerini İslam'da kölelik düşüncesinden veya İslam'ın bazen eşitlikçi olmayan davranışları desteklediğini belirtmesinden anlayabiliyoruz. Örneğin, geçmişte her ne kadar bazen hoşgörülü davranmışsa da İslam, ona göre Yahudilik karşıtı bir dindir. Genel itibarıyla Lewis'in, yüzyıllardır çok farklı topraklarda yaşayan, çok geniş bir coğrafyaya yayılan, birçok milletten inananı bulunan İslam dini hakkında büyük genellemeler yaptığını söyleyebiliriz. Ona göre İslam'ın özünde asırlardır aşılamayan bazı sorunlar vardır ve bu din mensuplarının kendisini geliştirmesi çok güçtür. Yani Müslüman Müslüman'dır.

Lewis'in İslam'ın hiçbir zaman din ve devlet ayırımı yapamadığı gibi birçok genellemeci düşüncesi vardır. Ve çoğunlukla bu tip genellemelerinde Müslümanlar arasındaki bireysel farklılıkları, Müslüman toplumlar arasındaki farklılıkları, Müslümanlardaki gelenekleri ve çağlar arasındaki farklılıkları zaman zaman göz ardı ettiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda onun İslam tarihine olan yaklaşımının da, Batı'da korku temelli bir yaklaşımın dayanakları olarak çıktığını gözlemleyebiliyoruz. Çünkü Lewis'e göre Müslümanların, tarihe bakış açılarında, ilahî mesajı tüm insanlığa kazandırmak gibi kutsal görevleri vardır. Yani ona göre Müslümanlar din, devlet ve bilimi birbiriyle çok örüntülü ve karmaşık hale getirmiştir.

Müslümanların genel itibarıyla değişemeyeceğini belirten Lewis, Türkleri biraz daha farklı bir sınıfa koymuştur. Ona göre Müslümanlığı tarih içinde en iyi temsil eden Türkler olmuştur. Osmanlı gibi büyük bir medeniyeti kuran Türkler, İslam'ı çok iyi bir

şekilde özümsemiş, her şeyin önünde tutmuşlardır. Fakat milliyetlerini de sonradan kendi ülkelerini kuracak kadar içlerinde saklı tutmuşlardır. Bugünkü Türkiye'nin kolay oluşmadığını, çok mücadeleler verildiğini ve Türk halkının bu mücadeleyi iyi bir şekilde verebilecek kadar güçlü bir halk olduğunu belirtir. Ona göre Türkler sorumluluk ve medenî cesaret sahibi bir toplum olup, uluslaşmışlardır ve en önemlisi demokrasiye yönelmişlerdir. Bugünkü Türkiye'nin ise Ortadoğu'da yükselen bir yıldız olmasının nedeni, laik yapısıdır. Bu laik yapısıyla Türkiye, tüm İslam dünyasına örnek teşkil edebilir.

Lewis, bir tarihçinin nasıl olması gerektiğini anlatırken onun kendi içgüdülerine ya da bağlılıklarına göre konu seçebileceğinden bahseder. Ama bağlılıkları asla konuyu ele alış biçimini etkilememelidir. Hipotezlerini dikkatlice incelemeli, araştırmasını takdim ederken adil ve dürüst olmalıdır. Fakat görevi, ulaştığı birtakım açık, kesin sonuçları söyleyip susmak değildir. Çalışmasının birçok safhasında hükümlere varması, kendi yorumlarını da katması gerekir. Kendi kararının ne olduğunu ve bu karara nasıl ulaştığını anlatması gerekmektedir. Lewis'in de eserlerinde aynen belirttiği üzere davrandığını söyleyebiliriz. Her çalışmasında kendi yorumlarına yer vermiştir. Fakat bazı çevrelerce, konu İslam ve Ortadoğu olduğunda onun bu yorumları, küçük gören imalar, iğnelemeler ve genellemeler şeklinde görülmüştür. Ama genel olarak Lewis'in eserlerinde yaptığı yorumlarının, tarafsız olma gayreti içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

Genel olarak Lewis'in, İslam tarihini oluşturan unsurlar olarak, İmparatorluk tarihlerini, yerel tarihleri, biyografileri, otobiyografileri, devlet adamlarının, askerlerin, hukukçuların, şairlerin, bilim adamlarının, tasavvufçuların, ilâhiyatçıların ve askerlerin tarihçelerini saydığını görmekteyiz. İslam'ın kuruluşuyla beraber sözlü tarihçiliğin başladığını, sonradan da tarihçilik mesleğinin, farklı ilim dalları içerisinde ilerlediğini belirtmiştir. Osmanlı Devleti ile birlikte ise İslam tarihçiliğinin devletin himayesine girmiş olduğunu fakat devlet tarafından istihdam sağlanmasına rağmen tarihçilerin, sadece başarı ve övgü yazmadığını, eksiklik ve yenilgileri de kaleme aldığını vurgulamaktadır. Bunu da bilimsel tarafsızlık açısından çok önemli görmektedir.

Lewis'e göre İslam tarihi ve Ortadoğu hakkında inceleme yapacak araştırmacıların bölgeye hâkim olması gerekmektedir. Örneğin günümüz gençlerinin dil öğrenmeyi angarya gördüğünden şikâyet etmektedir. Hâlbuki ona göre bir bölge veya

din hakkında araştırma yapılıyorsa gerçek ve sağlam bilgiyi onların aslî kaynaklarına inerek öğrenebiliriz. Tercümelere güvenmeyip metinlerin orijinalinden yararlanılmalıdır. Bu hususta çok geniş Türk arşivlerine inmeden Osmanlı ve Türkler hakkında eserler veren Avrupalı tarihçileri eleştirmiştir. Kendisi de kariyeri boyunca özellikle siyaset ve diplomasi terminolojisiyle devamlı alakâdar olmuş, filolojik çalışmalarını her zaman devam ettirmiştir.

Araştırdığı bölgelerin ve insanların dillerini gayet iyi bilen Lewis, her şeyden önce çalışkan ve üretken bir araştırmacıdır. Araştırmalarını yaparken kataloglama yöntemi kullanmıştır. Yani yıllar içerisinde rast geldiği her önemli bilgiyi ilgili konu için hazırladığı dosyalarda biriktirmiştir. Bu da onun zamanı geldiğinde dosyalardaki birikimini toplayıp yayına hazır hale getirmesiyle sonuçlanmıştır. Disiplinli ve düzenli çalışması sayesinde bugün dünyada adı en çok bilinen tarihçiler arasında üst sıralarda yer almaktadır.

Fakat bazı akademik çevrelerin bu kadar önemli bir tarihçiyi, konu İslam olunca fazla nesnel davranmamakla suçladığını görmekteyiz. Genel itibarıyla ırksal özellikler konusunda Türkler haricindeki Müslüman milletleri memnun edememiştir. İslam dini ile ilgili fikirlerine ise Lewis'e öyle sanıyoruz ki dünya üzerinde çok az Müslüman hak verir ve onu destekler. Bazı Ortadoğulu ve Avrupalı tarihçiler ise onun kullandığı yöntemleri beğenmemektedirler. Tarihçinin görevi tabii ki kimseyi araştırmalarıyla memnun etmek değildir. Fakat hiç de azımsanmayacak bir kitlenin Lewis'i tam bir İslam düşmanı olarak görmesi, kendisine yöneltilen bu kadar fazla eleştirinin olması Lewis'i hedefteki insan haline getirmiştir. Aslında inananların tartışma konusu yapılmamasını yeğledikleri konuları ele almaktan çekinmediği için Lewis'in daha fazla eleştirildiğini söyleyebiliriz.

Zaman zaman dünya siyasetini yönlendirmek adına kendi bağlılıklarını ön plana çıkardığı var sayılmıştır. Bazen ise onun İsrail dostu ve Amerika'nın Ortadoğu politikasının destekçisi olduğu düşünülmüştür. Öyle ki onun Arap ve İslam kültürünü çok olumlu betimleyen hususları ve bu kültür hakkındaki derin bilgisi neredeyse unutulmuştur. Fakat İslam ve Ortadoğu hakkında ciddi çalışma yapan bilim adamları ve akademik camiâ, onun derin bilgisini ve kültürünü asla yadsıyamaz. Kullandığı kaynakların genişliği, araştırma yaptığı bölgelerin kültürlerine, toplumlarına ve dillerine olan merakı, Lewis'i günümüzün yaşayan en büyük tarihçilerinden biri haline

getirmiştir. Sadece Batılı oryantalistlerin taraflı çalışmalarından yararlanmamış, çok önemli Müslüman âlimlerin eserlerinden gerçek İslam'ı ve Müslümanları anlamaya çalışmıştır. Osmanlı tarihi çalışırken eski Osmanlı arşivlerine bizzat inerek akademik çevrelerce çok orijinal bulunan pek çok çalışmaya imzasını atmıştır. Zaten çalışmalarındaki asıl yöntem, başkalarının düşüncesinden ve eserlerinden yola çıkarak değil, asıl kaynağa inerek konuyu özünden anlamaya çalışmak olarak özetlenebilir.

İslam tarihini anlamanın, tarihin çok önemli bir bölümünü çözümlememize neden olacağını düşünen Lewis, bu alanda yapılan çalışmalara titizlikle ehemmiyet göstermiştir. Hem geçmişte Müslümanların, çok önemli işler yaptığını ve tarihi büyük ölçüde etkilediklerini düşünmektedir. Hem de gelecekte Müslümanların dünya üzerinde yine çok önemli roller oynayacağını varsaymaktadır. Bu nedenle İslam tarihi, kültürü, medeniyeti ve toplumu hakkında yapılan çalışmaların büyük bir titizlikle yürütülmesi gerektiğini düşünmektedir.

KAYNAKÇA

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, "W. M. Watt ve İlk Devir İslam Tarihine Tarihselci Bakış", **İslamî İlimler Der.**, Yıl. 3, S. 2, Güz 2008.

AKGÜN, Birol, "Faşizm, Bilim ve Çatışmacı Zihniyet: Huntington, Lewis ve Batının Bitmeyen Düşmanları", **Liberal Düşünce**, Yıl. 9, S. 35, 2004.

ALAM, M. Shahid, "Bernard Lewis: Bilim mi, Yanıltmaca mı?", çev. Mustafa Alican, **Tarih Okulu**, S. 2, Kış 2009.

ARLI, Alim, **Oryantalizm, Oksidentalizm ve Şerif Mardin**, Küre Yay., İstanbul, 2004.

ATA, Bahri, Kitap Tanıtımı: "300 Yıldır Sorulan Soru: Hata Neredeydi?", **Türk Yurdu**, Mayıs 2005, C. 25, S. 213.

BARDAKOĞLU, Ali, "İslam'da Ilımlılık: Türkiye Tecrübesi, Diyanet'in Bir Kamu Kuruluşu, Bağımsız ve Sivil Bir Kurum Olarak Misyonu ve Vizyonu ", **İslam'da Ilımlılık Konferansı**, Utah Üniversitesi - Ortadoğu Merkezi, ABD, 21–22 Şubat 2004, (Çevrimiçi) http://www.diyanet.gov.tr/turkish/dy/Diyanet-Isleri-Baskanligi-Duyuru–410.aspx, 15.10.2010.

BAŞ, Eyüp, **Osmanlı Tarih Yazarlarında Toplumsal Sorumluluk Bilinci**, İlâhiyât, Ankara, 2006.

BULUT, Yücel, **Oryantalizm: Eleştirel Kısa Tarihi**, Yöneliş, İstanbul, 2000.

_____, "İkinci Savaş Sonrasında Oryantalist Çalışmalar", **Türkiye'de Sosyoloji: 50'li Yıllara Bakış Sempozyumu**, İstanbul Üniv. Sosyoloji Dergisi, S. 12, 2006.

DAVUTOĞLU, Ahmet, "Batı'daki İslam Çalışmaları Üzerine", **Oryantalizmi Yeniden Okumak-Batı'da İslam Çalışmaları Sempozyumu**, D. İ. B Yayınları, Ankara, 2003.

HEPKON, Haluk, "Lewis'ten Akıllı-Fikirler", 13.05.2005, Radikal, (Çevrimiçi) http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=3917, 21.09.2011.

HODGSON, M. G. S.,**İslam'ın Serüveni**, C. 1, çev. Kollektif, İz Yay., İstanbul, 1993.

IRWIN, Robert, **Oryantalistler ve Düşmanları**, çev. Bahar Tırnakçı, YKY, İstanbul, 2008.

KURT, Fatma, *"Soğuk Savaş Sonrası Batı Literatüründe İslam'a Bakış"*, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2006).

LEWİS, Bernard, "Islam and Liberal Democracy", **The Atlantic Monthly**, Vol. 271, No. 2, February 1993.

_____, Bernard, **Faith and Power: Religion and Politics in the Middle East**, Oxford University Press, 2010.

_____, Bernard, "Batı ve Ortadoğu", **Toplumsal Tarih** 7 (42), 6–97, çev. Bülent Çınar ("The West and the Middle East", Foreign Affairs, C. 76, S. 1, Ocak-Şubat 1997).

_____, Bernard, "Bring Them Freedom, Or They Destroy Us", 20.09.2006, (Çevrimiçi) http://www.realclearpolitics.com/articles/2006/09/bring_them_freedom_or_they_des.html, 09.10.2011.

_____, Bernard, "Second Acts", **The Atlantic Monthly**, November 2007, (Çevrimiçi) http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2007/11/second-acts/6287/, 12.08.2010.

_____, Bernard, "Tanzimat ve Sosyal Eşitlik", **BELLETEN**, çev. Mine Yazıcı, C. LXII, S. 234-Ağustos–1998, TTK Basımevi, Ankara, 1999.

_____, Bernard, "The Question of Orientalism", **New York Review of Books**, 24.06.1982.

_____, Bernard, "The Roots Of Muslim Rage: Why So Many Muslims Deeply Resent The West And Why Their Bitterness Will Not Be Easily Mollified," **Antlantic Monthly**, Vol. 266, No. 3, September 1990, (Çevrimiçi)

http://pages.pomona.edu/~vis04747/h124/readings/Lewis_roots_of_muslim_rage.pdf 03.02.2014.

_____, Bernard, **Babil'den Dragomanlara**, çev. Ebru Kılıç, Kapı Yay., İstanbul, 2008.

_____, Bernard, **Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler**, çev. Nureddin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2008.

_____, Bernard, **Haşîşîler**, çev. Kemal Sarısözen, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.

_____, Bernard, http://www.princeton.edu/~nes/faculty_lewis.html.

_____, Bernard, **Islam in History: ideas, peoples and events in the Middle East**, Open Court Pub. Company, Chicago, 2001.

_____, Bernard, **İslam'ın Siyasal Dili**, çev. Fatih Taşar, Rey Yay., İstanbul, 1992.

_____, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, TTK, Ankara, 2007

_____, Bernard, **Ortadoğu**, çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2011.

_____, Bernard, **Tarihte Araplar**, çev. Hakkı Dursun Yıldız, Ağaç Kitabevi Yay., İstanbul, 2009.

_____, "Islam and Liberal Democracy", **The Atlantic Monthly**, Vol. 271, No. 2, February 1993, (Çevrimiçi)
http://www.theatlantic.com/past/docs/issues/93feb/lewis.htm, 03.02.2012.

_____, Bernard- Holt P. M., **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, Hikmet Yay., İstanbul, 1988.

_____, Bernard, "Batı ve Ortadoğu", **Toplumsal Tarih** 7 (42), 6-97.

_____, Bernard, “Freedom and Justice in the Modern Middle East”, **Foreign Affairs**, Vol. 84, No. 3, May/June 2005, (Çevrimiçi) http://www.foreignaffairs.com/articles/60796/bernard-lewis/freedom-and-justice-in-the-modern-middle-east, 04.02.2014.

_____, Bernard, “Islam and Liberal Democracy: A Historical Overview," **Journal of Democracy**, Vol. 7, No. 2, 1996, (Çevrimiçi) http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/blewis.htm, 03.02.2014.

_____, Bernard, “Müslüman Öfkenin Kökleri”, çev. Ayşegül Yelçe, **Cogito**(30) 2002.

_____, Bernard, “Rethinking the Middle East”, **Foreign Affairs,** Vol. 71, No. 4, Fall 1992, (Çevrimiçi) http://www.foreignaffairs.com/articles/48213/bernard-lewis/rethinking-the-middle-east, 03.02.2014.

_____, Bernard, “Tarihçilik Maceram”, çev. Mehmet Özden, **Türkiye Günlüğü** (88), 2007.

_____, Bernard, “The West and the Middle East”, **Foreign Affairs**, Vol. 76, No. 1, January/February 1997, (Çevrimiçi) http://www.foreignaffairs.com/articles/52639/bernard-lewis/the-west-and-the-middle-east, 01.02.2012.

_____, Bernard, “What Went Wrong?”, **The Atlantic Monthly**, Vol. 289, No. 1, Ocak 2002, (Çevrimiçi) http://www.theatlantic.com/doc/prem/200201/lewis, 04.02.2014.

_____, Bernard, “August 22: Does Iran have something in store?”, **The Wall Street Journal**, 8 Ağustos 2006, s. 15, (Çevrimiçi), http://www.opinionjournal.com/extra/?id=110008768, 04.02.2014.

_____, Bernard, “Yiyeceklerin Dilden Dile Yolculuğu”, çev. Filiz Nayır Deniztekin, **Varlık** 70 (1139) 8-2002.

_____, Bernard, **300 Yıldır Sorulan Soru: Hata Neredeydi?**, çev. Harun Özgür-Turan Serpil Başar, Oğlak Yay., İstanbul, 2006.

_____, Bernard, **Alamut Kalesi ve Hasan El Sabbah**, çev. Müberra Güneren, Nokta Kitap, İstanbul, 2009.

_____, Bernard, **Babil'den Dragomanlara**, Kapı Yay., İstanbul, 2008.

_____, Bernard, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, YKY, İstanbul, 2007.

_____, Bernard, **Fatımiler ve Hindistan yolu**, İstanbul, 1952.

_____, Bernard, **Historans of the Midddle East**, Historical writing of peoples of Asia, London, 1962.

_____, Bernard, **Hükümet and Devlet**, TTK, Ankara, 1982.

_____, Bernard, **İslam Devlet Müessese ve Telakkileri Üzerinde Bozkır Ahalisinin Tesiri**, İstanbul, 1960.

_____, Bernard, **İslam Dünyasında Yahudiler**, İmge Kitabevi, Ankara,1996.

_____, Bernard, **İslam'ın Krizi**, çev. Abdullah Yılmaz, Literatür Yay., İstanbul, 2003.

_____, Bernard, **İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı**, çev. Nihal Önol, Varlık, İstanbul, 1975.

_____, Bernard, **İzlanda'da Türkler**, İstanbul, 1953.

_____, Bernard, **Meşveret**, İstanbul, 1982.

_____, Bernard, **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi**, çev. İhsan Durdu, Ayışığı Kitaplığı, İstanbul, 2000.

_____, Bernard, **Ortadoğu'da Irk ve Kölelik**, Truva Yay.,İstanbul, 2006.

_____, Bernard, **Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği**, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000.

_____, Bernard, **Osmanlı İmparatorluğu ve Sonu**, 1984.

_____, Bernard, **Osmanli İmparatorluğunun İnhıtatı üzerine Bazı Düşünceler**, İstanbul, 1960.

_____, Bernard, **Semitizm ve Anti-Semitizm**, Everest, İstanbul,2004.

_____, Bernard, **Tanzimat ve Sosyal Eşitlik**, İstanbul, 1999.

_____, Bernard, "300 yıldır sorulan Soru: Hata Neredeydi?", Tanıtan: Bahri Ata, **Türk Yurdu** 25 (213), 5–2005.

_____, Bernard, "Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı Kökenleri", **Yeni Türkiye** (Özel sayı 3).

_____, Bernard, "I'm Right, You're Wrong, Go to Hell: Religions and The Meeting Of Civilization", **The Atlantic Monthly**, Vol. 291, No. 4, May 2003, s. 36–42, (Çevrimiçi) http://www.theatlantic.com/doc/200305/lewis, 05.09.2011.

_____, Bernard, "Islamic Revolution", **New York Review of Books**, Vol. 34, No. 21-22, January 21, 1988, (Çevrimiçi) http://www.nybooks.com/articles/archives/1988/jan/21/islamicrevolution/?pagination=false), 06.10.2011.

_____, Bernard , "The Return of Islam", **Commentary**, Vol. 61, January 1976, (Çevrimiçi) http://www.commentarymagazine.com/article/the-return-of-islam/, 02.02.2014

_____'in 30.08.2007'de Welt Online'a verdiği Röportaj, çev. Kadir Kon, http://www.haber10.com/makale/8472, 08.09.2011.

_____ ile Turkish Policy Quarterly için yapılmış özel söyleşi, Kış-2012, Vol. 10, No. 4, (Çevrimiçi) http://www.turkishpolicy.com/dosyalar/files/Bernard_Lewis_Roportaj.pdf, 23.05.2013.

LOCKHART, Laurence, "Hasan-ı Sabbah ve Haşîşîler", çev. Süleyman Tülücü, **Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Der.**, S. 26, Erzurum, 2006.

MEDDEB, Abdelwahab, **İslam'ın Hastalığı**, çev. Haldun Bayrı, Metis Yay., İstanbul, 2005.

NYANG, Süleyman S.- Rabbo, Samir Abed, "Bernard Lewis ve İslâmî Araştırmaları: Bir Değerlendirme", **Oryantalistler ve İslâmiyatçılar; Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi**, Hüseyin, Asaf- Olsan, Robert- Kureşi, Cemil(Editörler), çev. Bedirhan Muhib, İstanbul, İnsan Yayınları, 1989.

ORAL, Özgür, *"Bernard Lewis ve Oryantalist Gelenek"*, **TALİD**, C. 1, S. 2, 2003.

SAĞIR Celil-Önal Cumali, "Bernard Lewis: Türk modelinin önemi kavrandı", **Zaman**, 15.02.2002, (Çevrimiçi) http://arsiv.zaman.com.tr/2002/02/15/dis/h4.htm, 10.12.2012.

SAİD, Edward W.,**Haberlerin Ağında İslam**, çev. Alev Alatlı, Babil Yayınları, İstanbul, 2000.

_____, Edward, **Filistin'in Sorunu**, çev. Alev Alatlı, Pınar yay., İstanbul, 1985.

_____, Edward, **Kış Ruhu**, çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İst., 2000

TIBAWI, A. L., "İngilizce Konuşan Oryantalistler: İslâm'a ve Araplara Yaklaşımlarına Dair İkinci Eleştiri", **Krizdeki Oryantalizm**, A. L. Tibawi, Enver Abdülmelik ve Hamid Algar, çev. Ahmet Rana, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998.

TURNER, Bryan S., "Gustave Von Grunebaum ve İslam'ın Mimesisi", **Oryantalistler ve İslâmiyatçılar; Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi**, Hüseyin, Asaf - Olsan, Robert - Kureşi, Cemil (Editörler), çev. Bedirhan Muhib, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.

_____, Bryan S.,**Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam,** çev. Ahmet Demirhan, İnsan Yay., İstanbul, 1997.

YURDUSEV, Prof. Dr. Nuri, "Laik ve liberal demokrasi karşısında İslam", 27.01.2011, http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1084829.

YÜCE, Can Bahadır 05.06.2012 tarihinde Lewis ile yapılmış röportaj, Zaman-Kitap Zamanı Eki, http://kitapzamani.zaman.com.tr/kitapzamani/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=7648, 20.12.2012..

ZAKZUK, M. Hamdi, **Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı**, çev. Abdülaziz Hatip, Işık Yay., İzmir, 1993.

Zaman, 27.05.2002, (Çevrimiçi) http://www.zaman.com.tr/2002.05.27/dis/h12.html, 04.09.2011.

Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Resmi web sayfası, (Çevrimiçi) http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=143&Yil=1998&Ay=5, 10.12.2012.

(Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Bernard_Lewis, 12.10.2010.

(Çevrimiçi) http://www.questia.com/library/102010555/historians-of-the-middle-east, 09.10.2012.

(Çevrimiçi) http://books.google.com.tr/books/about/The_Shaping_of_the_Modern_Middle_East.html?id=xqnZysMZSvUC&redir_esc=y, 18.10.2012.

(Çevrimiçi) http://www.amazon.com/Middle-East-Mosaic-Fragments-Classics/dp/0375758372#_, 22.11.2012.

(Çevrimiçi) http://www.amazon.com/Music-Distant-Drum-Classical-Persian/dp/0691150109, 22.11.2012.

(Çevrimiçi) http://www.amazon.com/Land-Enchanters-Egyptian-Stories-Earliest/dp/1558762663, 25.11.2012.

ÖZET

AKTÜRK, Meliha, "Bernard Lewis'in İslam Tarihine Yaklaşımı", Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan KURT, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları (İslam Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2014, v – 113 s.

"Bernard Lewis'in İslam Tarihine Yaklaşımı" adını taşıyan araştırmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konuyu inceleme amacı ve nedenleri verildikten sonra inceleme yöntemleri ele alınmıştır.

Birinci bölümde, Bernard Lewis'in hayatı, eserleri ve ilmî şahsiyeti ile ilgili bazı bilgiler verilmiştir. Ayrıca bu bölümde Lewis'in görevleri, faaliyetleri ve bazı önemli eserleriyle alakâlı geniş bilgiler ortaya koymaya çalıştık.

İkinci bölümde, Lewis'in İslam tarihi alanında üzerinde durduğu temel mevzuları ortaya koymaya çalıştık. Bu konuları Arapların Tarihi, Türklerin İslam dünyasındaki Yeri, Haşhâşî Tarikatı ve İslam Tarihindeki Yeri, Tarihte Batı ve Ortadoğu Kavramı ve İslam ve Demokrasi başlıkları altında topladık.

Üçüncü bölümde Bernard Lewis'in genel olarak tarihçilik anlayışı incelenmiştir. Lewis'e göre tarih ve İslam tarihi kavramlarının ne anlam ifade ettiğine yer vermeye çalıştık. Ayrıca Lewis'e göre İslam tarihçiliğinin karşılaştığı başlıca problemlere ve Lewis'in kullandığı kaynaklara yaklaşımına değindik.

Tezin sonuç bölümünde Lewis'in tarihe ve özellikle de İslam tarihine olan bakış açısının genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, İslam, Ortadoğu, Avrupa, Türkiye, Haşhâşîler, Araplar, Demokrasi.

ABSTRACT

AKTÜRK, Meliha, "Islamic History Approach of Bernard Lewis", Master Thesis, Thesis Advisor: Prof. Dr. Hasan KURT, Ankara University, Social Sciences Instute, Islamic History, Ankara 2014, v – 113 p.

Our study called "İslamic History Approach of Bernard Lewis" consists of an introduction part and three chapters. In the introductory chapter, after giving the aim of the research and its reasons, the methods helded during this research is shared.

In first chapter, some informations are given about Bernard Lewis' biography, his publications and his academic personality. Also in that section, we tried to exhibite some detailed informations of Lewis' duties and activities and some important studies.

In the second chapter, we tried to exhibite the basic issues Lewis concentrated on Islamic History. We classified these issues into the parts below: History of Arabs, Turks Position in Islamic World, The Position of the Assassins in Islamic History, The Definitions of The West and The Middle East in History and lastly Islam and Democracy.

In the third chapter, we tried to investigate the basic historical perspective of Lewis i.e. his historical point of view. We tried to explain the terminology and the understanding of Lewis from history and Islamic history. Moreover we state the basic problems of Islamic history from Lewis' point of view and we also mentioned the resources he benefited during his studies.

In the conclusion part, a general evaluation on Lewis understanding of History and particularly Islamic History is emphasized.

Keywords: History, Islam, Middle East, Europe, Turkey, Assassins, Arabs, Democracy.